

SÍK SÁNDOR

ESZMEKÖREI

SÍK SÁNDOR ESZMEKÖREI

SÍK SÁNDOR ESZMEKÖREI

Szerkesztette
Miklós Péter

Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány
Szeged
2014

A kötet megjelenését a
Nemzeti Együttműködési Alap
támogatta

© Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány, 2014
© A szerzők és a szerkesztő, 2014

Tartalom

Bevezetés (Miklós Péter)	7
Rónay László	9
Sík Sándor emlékezete	
Máté Zsuzsanna	27
Sík Sándor, a költő, a művész	
Péter László	47
Arckép négy tételben	
Fizel Natasa	63
Sík Sándor szerepe a párhuzamos tanszékek megalakulásában a Ferenc József Tudományegyetemen	
Kovács Petra	77
„Százgyökerű” szívek. Sík Sándor és Radnóti Miklós kapcsolatának vizsgálata	
Miklós Péter	95
Az ötvenéves Sík Sándor köszöntése a szegedi Dugonics Társaságban	
Csapody Miklós	99
Sík Sándor és Bálint Sándor	
Pomogáts Béla	119
Sík Sándor Marosfőn	
Bogoly József Ágoston	129
Az esztétika és a teológia kapcsolata Sík Sándor világképében. Abszolútum, szeretet-kommunikáció és spiritualitás	

Fazekas Csaba	159
A főpapok, a keresztények és az antiszemiták	
Bihari József.....	171
Bánk József váci érsek-püspök emlékei Sík Sándorról	

A kötet szerzői

- Bihari József** nyugalmazott Pest megyei múzeumigazgató (Leányfalu)
Bogoly József Ágoston irodalomtörténész (Makó)
Csapody Miklós irodalomtörténész (Budapest)
Fazekas Csaba egyetemi docens (Miskolci Egyetem)
Fizel Natasa tanársegéd (Szegedi Tudományegyetem)
Kovács Petra doktorandusz (Pécsi Tudományegyetem)
Máté Zsuzsanna főiskolai tanár (Szegedi Tudományegyetem)
Miklós Péter történész (Szegedi Tudományegyetem)
Péter László professor emeritus (Szegedi Tudományegyetem)
Pomogáts Béla tudományos tanácsadó
(Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete)
Rónay László professor emeritus (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Bevezetés

A Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány „*Tanítani a küldetetteket*” *Gondolatok Sík Sándorról – halálának ötvenedik évfordulóján* címmel rendezett konferenciát 2013 őszén. A rendezvényen Jelenits István piarista szerzetes, Corvin-lánccal kitüntetett irodalomtörténész professzor, Máté Zsuzsanna, a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Művészeti Intézet Rajz- és Művészettörténet Tanszékének főiskolai tanára, Bogoly József Ágoston irodalomtörténész, valamint Miklós Péter történész tartott előadást.

A *Sík Sándor eszmekörei* című kötetünkben szereplő írások egy részének alapját az ezen a konferencián elhangzott előadások adják. Könyvünkben olyan szerzők munkái kaptak helyet, akik Sík Sándor életútjához, munkásságához, illetve korához kapcsolódó alapkutatókat végeznek.

Rónay László Sík életútját és pályaképét tekinti át, Máté Zsuzsanna Sík Sándort mint művészt és költőt idézi meg, Péter László pedig főleg a szegedi professzori évekre fókuszálva árnyalja a tudós irodalomtörténész arcképét. Fizel Natasa Sík Sándornak a szegedi egyetemre kerülésének körülményeit mutatja be, Kovács Petra Radnóti Miklóssal való kapcsolatát vizsgálja lélektani aspektusból, Miklós Péter az ötvenesztendősi professzor szegedi köszöntéséről közöl adatokat, míg Csapody Miklós Sík és Bálint Sándor kapcsolatának momentumait tárja az olvasó elé.

Pomogáts Béla Sík Sándor marosfői verseiről ír, Bogoly József Ágoston az esztétika és a teológia kapcsolatát vizsgálja Sík világképében. Fazekas Csaba a katolicizmus és az antiszemitizmus két világháború közötti kapcsolatáról ír, kitérve a kérdésnek Sík Sándor személyes életútjában és identitás szerveződésében betöltött szerepére.

A kötet záró írásában Bihari József Bánk József érsek, váci püspök két levelét közli, amelyekben a főpap Sík Sándorral kapcsolatos emlékeit fogalmazta meg.

A Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány az elmúlt években két könyvet adott ki: *„Surranya kell most élned itt” Tanulmányok Radnóti Miklósról és költészetéről* (2009), illetve *A szegedi bölcsészkar Radnóti Miklós diákéveiben. Tanulmányok Radnótiról, kortársairól és a szegedi egyetemről* (2011) címmel.¹ A *Sík Sándor eszmekörei* című kötet jól illeszkedik ebbe a sorba, hiszen Radnóti Miklós kedves professzorra, doktori értekezésének témavezetőjére, később atyai barátjára, a katolicizmusba pedig beavatója volt Sík Sándor piarista szerzetes, aki irodalomtörténészként, költőként, műfordítóként és pedagógusként egyaránt számot tarthat az utókor emlékeztetésére és megbecsülésére.

Kelt Szegeden, 2014. január 20-án
Sík Sándor születésének 125. évfordulóján

Miklós Péter

---

¹ Az utóbbi kötet elérhető a világhálón is: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/szeged/a_szegedi_bolcseszkar_radnoti_miklos_diakeveiben/

Rónay László

Sík Sándor emlékezete

„Van aki toronyban születik, és van aki remetének, / Van aki őrlő szájnak, és van aki csemegének: / Engem magnak vetett a Magvető, / És kenyérnek, annak is feketének.” Akár mottója lehetne e négy sor Sík Sándor életének, munkásságának. Költői és tanári pályafutásának kibontakozása arra a korszakra esik, amikor az úgynevezett „harcos katolicizmus” bontott zászlót. Részben a liberalizmus korszaka kényszerítette ki e belső megújulást a hazai katolikus egyházban, részben a lassú, bizonytalan polgárosodás.

A kor kétségkívül legnagyobb hatású személyisége, a versbéli „torony” Prohászka Ottokár volt, aki ugyanakkor került a budapesti papnevelő szeminárium dogmatika tanszékére professzornak, amikor Sík Sándor megszületett. Személyisége és példája meghatározó volt Sík Sándor számára, jóllehet – mint erről később róla írt tanulmányai is tanúsítják – tisztában volt jellemük és egyéniségük különbözőségével. Prohászka a hódítók mozdulatával, eltökéltségével érkezett, természettudományos műveltséggel és szemlélettel, szociális érzékenységgel oltotta be a katolikus közgondolkodást, s a lelki harcok mellett tevékeny részese volt a politikai küzdelmeknek is. Sík Sándor mindvégig csendes, szerény, visszahúzódó személyiség maradt, aki nagy közéleti sikerei idején is azért fohászkodott, hogy észrevétlenül maradjon, visszavonultan alkothassa műveit. Furcsa fintora a sorsnak, hogy e magányra, szemlélődésre teremtett személyiségnek folyvást olyan szerepet szánt, melyet egyháza és rendje érdekében vállalnia kellett, közéleti ember lett, holott szerzetesi szobácskájában, könyvei között érezte magát igazán otthonosan.

1889. január 20-án született Budapesten, eszmélésének idején azonban inkább Gödöllőn élt családjával. A világgal való kapcsolat-

teremtésének, költői szemléletének módját mindvégig meghatározzák fiatalságának harmonikus esztendei, az „ákáclombos, orgonás” gödöllői kert, ahonnan „táskarázó víg kezekkel” indult iskolába, a „tágas végtelenség”, mely kínálta a szemlélődés, elmélkedés alkalmait, a „csipkés ablakban” üdögélő nagymama, amint unokáit lesi, apjával tett esti sétái, s anyja halk, szenvedéssel átszőtt szeretete és bölcsessége. Aztán a híres gödöllői erdők, amelyeket később is gyakran felkeresett, s amelyekben kialakult lírájának egyik legjellemzőbb eleme: a természettel való bensőséges, meghitt kapcsolata, a tárgyakat antropomorfizáló szemlélete, amelynek az volt a lényege, hogy a világ minden szépségét Isten teremtette, s az egyszerű, hétköznapi dolgokban, érzésekben is tetten lehet érni keze nyomát.

Édesapjának kedves barátja volt Kanter Károly, Budapest szentéletű lelkipásztor, a híres várplébános. Az ő tanácsára írták Sándort a nagy hagyományú pesti piaristákhoz gimnáziumba. 1898-tól 1903-ig tanult itt. Egyik legkedvesebb tanára Prónai Antal volt, akinek a középiskolák számára írt irodalom-tankönyvét később éppen ő dolgozta át, és függelékül megírta a világirodalom rövid összefoglalását.

1902-ben Majláth Gusztáv, Prohászka Ottokár és Kanter Károly szorgalmazására megindult a serdülő katolikus fiatalok számára írt *Zászlónk* című lap, amelynek Sík Sándor egyik állandó s lelkes munkatársa, költője lett. Ötödikes korában jelent meg itt első nyomtatott költeménye, s ekkor határozta el, hogy piarista lesz, a papi hivatást választja. 1903–1904-ben teljesített novíciusi évében magántanulólóként végezte el a gimnázium hatodik osztályát, majd a kecskeméti stúdiumba került, itt tett érettségi vizsgát 1906-ban. Kecskeméten Zimányi Gyula volt a lelki vezetője és prefektusa, útmutatásának hatása egész életpályáján megmutatkozott. Zimányi nagy tapintattal óvta, ápolta növendéke költői terveit.

1906-ban rendfőnöke teológiai és egyetemi tanulmányainak végzésére a budapesti rendházba helyezte. Magyar, latin, görög szakra iratkozott be az egyetemre, ahol nagy hatást tett rá Beöthy Zsolt, akinek hazafias pátosza meglehetősen ironikus sorokra ösztönözte Babitsékat. Eleganciája, s „zengő, hosszú mondatai” visszhangoztak Sík Sándorban. „A művészet sorvasztó, mély szerelmének”

nyomait látta az ekkor már megfáradt, lefelé hulló Riedl Frigyes arcán. A rendházban is életre szóló hatás érte a teológiát oktató Schütz Antal részéről, „minden szava mérleg, / Amelyen minden egyensúlyban áll.” – írta róla *A mester* című versében, kiválóan jellemezve a professzor intellektuális alaptermészetét. Hamarosan munkatársak lettek: 1913-ban együtt írták és szerkesztették az ifjúság számára legendás *Imádságoskönyvüket*, a „Sík–Schütz”-öt, melynek 1948-ig tizenkét kiadása és három változatlan új nyomása jelent meg.

1931-ben megjelent, „önéletrajzi regény”-nek nevezett verses-könyvében, a *Fekete kenyérben* egyetemi éveitől számítja költői tevékenységének mind meghatározóbbá válását. Már novíciusi éveiben is feljegyezték róla társai, hogy szobájában sétálva verseket skandált. Költeményeit rendszeresen közölte a *Zászlónk*, de ezekben az években érintette meg igazán a modern költészet, az a líraszemlélet, melyet az induló *Nyugat* jelképezett. Azt pontosan tudta: választott hivatása semmiképp sem teheti lehetővé számára, hogy belső érzéseit ugyanazzal a kendőzetlen nyíltsággal fejezze ki, amivel a *Nyugat* nagy nemzedékének költői: vallásos hite, buzgósága témavilágát is másutt jelölte ki. Versei közül beküldött néhányat a lap szerkesztőjének, Osvát Ernőnek, de nem érdemesítették válaszra sem. A visszhangtalanság nyomán jutott arra az elhatározásra, hogy más élményekből megtermékenyülve, a „szent Egész” jegyében alakítsa ki saját, ugyancsak modern líráját, amely tudatában van Isten szeretetének és a világban való jelenlétének. Lírafelfogásának előzményeit keresve fedezte fel Mindszenty Gedeon költészetét, s ekkor kezdett rendszeresen, tudományos alapossággal foglalkozni a keresztény líra hagyományai-val, többek között a himnuszok világával. Mindszentyről, a múlt század második felének Egerben élő katolikus költőjéről rendje folyóiratában jelent meg első tanulmánya (*Mindszenty, mint lírikus*, Kalazantinum, 1908), melyet 1913-ban könyve követett (*Mindszenty Gedeon élete és költészete*). A jeles hitszónok nem volt igazán jelentékeny költő, Sík Sándort elsősorban az vonzotta hozzá, hogy kifejezetten keresztény élményeit és életérzését fejezte ki áttetszően egyszerű verseiben. Intenzívebb, tartalmasabb és hosszabban tartó kapcsolat fűzte a himnuszokhoz és zsoltárokhoz, a korai keresztény költészet e remekeihez.

Már 1910 előtt elkészültek első himnuszfordításai, megkíséرتette az a gondolat is, hogy kötetbe gyűjtve adja ki őket. 1910 májusában, a *Religio* című folyóiratban három folytatásban jelent meg tanulmánya *Az ókori keresztény-latin líráról*, mely e terve első híradása.

Sík Sándor lírafelfogásának mindenképpen kárára volt, hogy indulása éveiben nem talált kapcsolatot a *Nyugattal*. A modern líra nyugati példáit ugyan kiválóan ismerte, későbbi szegedi egyetemi előadásai alkalmával nagy részletességgel beszélt is a francia költészetről. Amikor *Újabb vallásos költészetünk* (Kalazantinum, 1909) című tanulmányának végén összefoglalja a jelen és a jövő perspektíváit, mégiscsak Adyhoz jut el, mint ahhoz a lírikushoz, aki „az egész világot lélekkel átjárta”-nak látja.

Ady Endre hatását meghatározónak látjuk a pályakezdő, első kötetait megjelentető Sík Sándor formavilágában. *Szembe a Nappal* (1910) és *A belülvalók mécsé* (1912) című verseskönyveiben voltaképp az 1909-ben meginduló *Élet* című folyóiratéihoz hasonló célokot igyekezett megvalósítani: megmutatva, hogy a modern líra hangvételével, sejtelmességével, jelképiségével is ki lehet fejezni a keresztény életérzés hagyományos értékvilágát. Amikor alkonyodó éveiben Sík Sándor visszaemlékezett pályakezdő verseire, s némelyiket kommentálta, meglepően sokszor vallotta meg: milyen külső hatások inspirálták egy-egy műve írása közben. Ösztönzője volt a misztikus Prohászka, a „keresztény éberség” gondolata, Maeterlinck, Rilke *Stundenbuchja*, Kosztolányi hangulatversei. Adyt azonban nem említette, pedig mai olvasatunk némelyik költeményét kifejezetten Ady utánérzésnek vélhetné. Még a nagy újító megnövelt én-tudatát is visszazengette, ez azonban alkata és költői egyénisége ellenében vállalt szerep volt.

1911-ben a nyári szünidőt Münchenben töltötte. Itt került kezébe egy német cserkészkönyv, melyet egyre nagyobb érdeklődéssel olvasott. Hazatérve a *Zászlónkban* is olyan cikket tanulmányozhatott, mely a cserkészmozgalmat ismertette. Sürgősen kapcsolatot keresett és talált a budapesti református ifjúsági egyesületek vezetőivel, akik a mozgalom hazai megalakítását fontolgatták. Még ebben az évben az ő vezetésével rendeztek cserkészvezető-képző tanfolyamot, s hamarosan megalakult a Magyar Cserkészszövetség Sík Sándor elnökletével.

(1922-ben ilyen minőségben vett részt a párizsi cserkészvezető kongresszuson.) Az 1912/1913-i tanévben megszervezte a budapesti piarista gimnázium cserkészcsapatát, s közben rendszeresen tartott előadásokat, műsoros bemutatókat, melyeken a mozgalmat népszerűsítette. Neve, tevékenysége összeforrott a hazai cserkészlet történetével, mely a modern magyar pedagógiának is egyik jelentékeny fejezete.

Ekkor már országszerte ismerték. Versei a katolikus megújulás vezéralakjának ígérték, *Imádságoskönyvét* szinte minden katolikus családban forgatták, nemzedékek adták tovább egymásnak. Az első világháború azonban megakasztotta látszólag harmonikusan ívelő pályáját. 1915 tavaszán tábori lelkészként szolgált Péterváradon, ekkor írta *Harangszó a viharban* című ciklusát. Mint minden népszerű költőnek, neki is egyre több ellenfele támadt, akik nemegyszer élesen kifogásolták költészetének modern törekvéseit. A katolikus tanítóegyesület lapjában kivételesen éles bíráló jelent meg eszmevilágáról, ezt követően „kiengesztelésül” közölte lírájáról az első nagyobb összefoglalást a *Magyar Kultúra* – Váradi Béla tollából. Az ügy nem múlt el felette nyomtalanul. A védett, az otthonosság jó érzését oly nagyra értékelő költő, akit szerzetesi közösségének megbecsülése is övezett, ekkor nézett szembe élete első – korántsem utolsó – nagy csalódásával, melynek hatására egyik versében (*Követek*) Krisztus nagypénteki szenvedéseire hasonlította a sajátjait.

A háborús években egyre gyakrabban foglalkoztatta az a gondolat, hogy más műfajokban is ki kellene próbálnia tehetségét. 1916-ban *Ébredés* címmel mutatták be színművét a piarista diákok az Urániában, s ugyanebben az évben írta *Salamon király gyűrűje* című egyfelvonásosát. Már ekkor foglalkoztatta a középkori Szent Elek legendája, s mellette mind intenzívebben dolgozta bele magát Zrínyi Miklós életébe, akinek alakját szintén drámainak, hősieinek látta. A piarista nevelési eszmény két pillérje a vallásosság és a hazaszeretet, s az első világháború embertelenségei épp e kettőt kezdték ki leginkább. Sík Sándor hivatása szerint való kötelességének érezte az értékek visszaállítását, s e feladatát vélte elvégezhetni *Alexius*ról és *Zrínyiről* írt drámai munkáiban. Sík Sándor nem volt elsőrangú drámaírói tehetség, színpadán

inkább a beszéd szépsége és az eszmények fennkölsége ragadja meg a hallgatót. Mint költészetét, drámáit is jellemzi a moralizáló célzat, amely többnyire a költői prekonceptió eredménye, s nem feltétlenül válik az alkotás művészi színvonalának hasznára.

Az első világháború befejezése után, a kétségbeejtő trianoni békeszerződés következményeit látva Sík Sándor majdnem teljesen átértékelte addigi írói és nevelői útját. Szenvedélyesen ostromozta az igazságtalan, a nemzet egész létét és történetét megkérdőjelező békét verseiben, mégis szakított lírájában azokkal a túlcsigázott külsőségekkel, melyek addigi költészetét jellemezték. Fokozatosan mélyülő, a lélek belső értékeit intenzíven feltáró, a folytonos Isten-közelségben elnyugodó szemléletet fejezett ki mind nyugalmasabb tónusban. A nevelésben pedig egyre jelentősebbnek vélte a cserkészzet szerepét, mint ami képes kiegyenlíteni a társadalmi feszültségeket, s az élet felismert eszményeinek jegyében hozhatja közel egymáshoz a fiatalokat. Egyéniségéből, szemléletéből teljesen hiányoztak azok a harcias vonások, amelyek nemegyszer áthatották a két világháború közötti keresztény ifjúsági egyesületek szervezőinek lelkét. Sokkal fontosabbnak látta a lélek nemesítését, olyan emberideál felépítését, amelyből nem hiányoznak a megértés és a szeretet gyakorlatának képességei.

A világháborút követő esztendőök sok elfoglaltsága ugyan nem kedvezett a versírásnak, Sík Sándort, a költőt mégis ekkor érték – hivatalos részről legalábbis – költő-létének legjelentékenyebb elismerései. 1919-ben a Szent István Akadémia, 1923-ban a Kisfaludy Társaság választotta tagjai közé (utóbbi Kiss József helyére, akiről Sík Sándor a szokások szerint székfoglaló előadását tartotta). Közben a visszavonult Izsóf Alajos helyén a Zászlónk főszerkesztőjeként is működött. Rengeteg munkája közben kevesebb verset írt, de rendületlen szorgalommal dolgozott egyre terebélyesedő zsoldárfordításain. 1912-ben készíttette első ilyen jellegű tolmácsolásait. A „győzhetetlen nehézséget” ekkor még a formaválasztás jelentette számára. Új és új kísérleteiben szüntelenül a megfelelő versmértéket kereste, azt végül is a modern magyar jambusban találta meg. Fordítási alapelveiben – ekkor még – a *Nyugat* nagy nemzedékének gyakorlatát követte: *Zsoldáros könyve*, legalábbis az 1923-ban kiadott változat még a „szép hűtlenek” felfogását

idézi: Sík Sándor alapvető célja is az volt, hogy szép magyar verseket kapjon kezébe az olvasó, az imádkozó. Ezen a meggyőződésén – nem kis részben a hazai műfordítói gyakorlat módosulásait figyelve – utóbb változtatott: 1955-ben szinte teljesen, „objektívebb” tónusban, újr fordította a zsoltárokat, s hat évvel ezután még hitelesebbé tette tolmácsolásait.

Az első világháború után a hazai katolikus költészetben is bizonyos mértékű változás figyelhető meg. Új nemzedék lépett színre, s ennek legjelentékenyebb, leghatásosabb képviselője Mécs László volt. Óriási népszerűsége hamarosan elhomályosította Sík Sándorét. Impulzív, szereplésre termett egyéniség volt, hiányzott azonban belőle a léleknek az a mélysége s az a műveltség, mely Síket jellemezte. Hatása mégis óriási volt, s ezt részben az okozta, hogy költészetében kezdetben az elszakított magyarság gondjait szólaltatta meg. Sík Sándornak szembe kellett néznie lírája megújításának nem kis problémájával.

Már 1923-ban, a Magyar Mérnök és Építész Egylet Munkástovábbképző Bizottsága megbízásából rövid irodalomtörténeti összefoglalást írt *A magyar irodalom rövid ismertetése* címmel, „okos”, „szükséges” könyvet, mint egy ismertetésben olvassuk. Az 1929-ben megjelent *Gárdonyi, Ady, Prohászka* című, „Lélek és forma a századforduló irodalmában” alcímet viselő munkája azonban a korszak egyik legjelentősebb irodalomtörténeti műve volt. Célja szerint a „millenniumtól Trianonig eltelt negyedszázad irodalmának pszichológiai és esztétikai uralkodó jellemvonásait” kereste. Egy lezárt korszak szemléleti gyökereit, s annak két szélsőséges pólusát találta meg, két oly ellentétes jelenségben, mint amilyen Ady és Prohászka voltak. Ady utókorának egyik legnyitottabb elemzését köszönhetjük Sík Sándornak, Prohászkaról pedig azóta sem jelent meg az övéhez hasonló elmélyült analízis, melyben elsősorban a jelenség lelki összetevőire helyezte a hangsúlyt. De manapság, amikor Gárdonyit sokan az úgynevezett „kismesterek” közé sorolják, érdemes újraolvasni Sík Sándor róla szóló, elmélyült tanulmányát, hiszen kiválóan állította bele az *Egri csillagok* szerzőjét a magyar irodalom folyamatába, megmutatva, mit tanult Jókaitól, s hogyan építette tovább a tanultakat, egyfajta realisztikusabb szemlélettel oltva

be annak romantikus elemeit. E nagyszabású könyvének szinte természetes következménye volt, hogy 1929. december 21-i hatállyal rendes tanári kinevezést kapott a szegedi tudományegyetem akkor létesített második irodalmi tanszékére. Sík Sándor szorongva fogadta a megbízatást, baljós érzéssel gondolt arra, hogyan találja meg majd helyét és szerepét új környezetében, s nyilvánvalóan megnövekedett munkája közben marad-e ideje verset írni?

Előadásait 1930 elején kezdte el. A második félévtől indította *A magyar költészet a millennium után* című kollégiumát. Előadásainak anyaga legkedvesebb szegedi tanítványainak (Baróti Dezső, Ortutay Gyula, Tolnai Gábor, de mindenekelőtt Radnóti Miklós) gyorsírással készített lejegyzései alapján maradt meg hagyatékban. Rendkívül nyitottan kezelte témáját, pontos, érzékletes képét adta a század legfontosabb lírai törekvéseinek, melyek közül természetesen a Nyugatot helyezte az élre. Nyoma sincs fejtegetéseiben a hajdani sérelemnek, a folyóirat minden költőjéről alapos, elsősorban a költészet mondani- valójára kitekintő képet rajzolt. Vállalkozását igen nehezítette, hogy e korszaknak nem volt még közmegegyezésen alapuló irodalomképe, nem volt irodalomtörténeti kézikönyve sem. Rengeteg verset olvasott fel, igazi költő módjára, szépen, kifejezően. Előadásait délután tartotta az auditorium maximumban, melyben nemcsak az egyetem hallgatói üldögéltek, hanem helybéliek is, akik körében egyre inkább társasági szokás volt Sík Sándort hallgatni. Az óra befejezése után szívesen sétált kedves tanítványaival a Tisza partján, a legkedvesebbeknek azonban az a kitüntetés is osztályrészüln jutott, hogy meghívta őket magához, s teázás közben beszélgettek irodalomról, politikáról. „Magánszemináriumai” – hogy Pomogáts Béla találó kifejezését idézzük – leginkább Négyessy László híres stílusgyakorlataira emlékeztettek. Radnóti Miklós 1939-ben írt *Köszöntője* örökíti meg talán legszebben és legmaradandóbban e tanár és tanítvány kapcsolatán túlemelkedő, apa–fiú viszonyt.

1932-ben elhunyt az I. számú irodalmi tanszék vezetője, Dézsi Lajos. Ettől kezdve Sík Sándor tanította a régi magyar irodalmat is. Rengeteget kellett készülnie, hiszen ezzel a korszakkal korábban alig-alig foglalkozott. Néha keserűen panaszkolta, hogy „nyári poéta” lett,

csak a szünidőkben maradt ideje versírásra, ekkor azonban a nagytáborok szervezése szorongatta. Újból elővette himnusz-fordításait, azokat csiszolgatta, kiadásuktól azonban most a baráti „tapintat” riasztotta el, Babits *Amor Sanctusa* után nem érezte volna illendőnek, hogy maga is hasonló vállalkozással álljon elő.

Nehezen alkothatunk fogalmat, hányféle elfoglaltság, feladat nyomasztotta ezekben az években. Életének fontos eseménye volt, hogy 1933-ban a Nemzeti Színház bemutatta *István királyról* írt tragédiáját. A műben igyekezett – némiképp a korszellem ellenében – deheroizálni történelmünk egyik legnagyobb alakját. „...megpróbáltam a szent király alakját romantika, görögtűz és elérzékenyedés nélkül nézni, tisztán mint a magyar történelem legnagyobb problémájának megoldóját, egy óriási feladatnak cselekvő és szenvedő egyetlen hőstét. Ez a tisztán történelmi szemlélet egyszersmind azt mutatja meg a nagy király alakjáról, ami – mert örök emberi és örök magyar – a mának is legtöbbit mond, a mai embernek is érdekes” – írta darabjáról. A következő esztendőben, 1934-ben került tető alá az új magyar katolikus kántorkönyv, a máig használt *Szent vagy, Uram*, amely a katolikus templomi énekek szövegeit és dallamait egységesítette. Sík Sándor az Országos Cecília Egyesület megbízásából 1917 óta rendszeresen dolgozott ezen. A szövegek megfelelő kiigazítása nem kis munkát jelentett számára, némelyik maradandóan szép régi dallamhoz pedig a szerkesztő, Harmat Artúr buzdítására ő írt új szöveget. Rendszeresen tartott rádióelőadásokat is. Az Árpád-házi magyar szentekről tartott előadás-sorozata 1936-ban könyvformában is megjelent *Szent magyarság* címmel. Ugyanebben az évben jelentek meg újabb versei.

Ez a kötet elsősorban azért jelent újdonságot Sík Sándor költői pályáján, mert itt talált leginkább kapcsolatot a kor valóságával. Érzékenyen, nagy beleérzéssel ábrázolta a magára maradt személyiség szorongását, a fenyegető történelmi jeleket fürkésző ember rémületét. Katolikus költőtársainál sokkal veszélyeztetettebbnek látta sorsát, hiszen védettsége csak látszólagos volt, azt nemcsak az embertelenséggel szemben táplált idegenkedése kezdte ki, hanem egy mélyen megszenvedett, alig-alig megfogalmazható lelkifurdalás is: ő, akinek szülei szintén zsidó származásúak voltak, biztonságban tudhatja

magát, amikor mások tehetetlenül, védekezésre képtelenül vannak kiszolgáltatva a rossznak. A versek egyik fontos és sokat sejtető jelképe a „törvény elvesztése”.

Fájdalmas önvizsgálatai során szakított azzal a biztonságos, nyugalmas érzéssel, mely korábbi líráját hatotta át: „...*Kiáltó száj rég nem vagyok én! / Már nem vagyok, csak két szegény / Rémült kar, amely kiremeg felétek*”. Ebből a kirekesztettségből, visszhangtalanságból csak egyetlen kiutat lát: erősíteni kell az emberekben az egymáshoz tartozás, a szeretet és a megértés erényeit. Messzemenően történetietlen lenne az állítani, hogy a magyar katolikus egyház készséges kiszolgálója volt a mind jobboldalibbá váló rendszernek. Sík Sándor azonban úgy érezte: egyházának többet, nagyobbat kellene tennie, s ugyanakkor önmagát részben az előbb elmondottak miatt korlátozva.

Bár Sík Sándor költészetének rajongói inkább más jellegű műveit szerették, ezek a gyermekien alázatos, az ember semmisségét megfogalmazó, elégikus költeményei mutatják igazi értékeit. Ezek révén lehetett a magyar katolikus líra újító személyisége, ezek hitelesítették azokat a rendkívül fontos gondolatait, melyeket *Egyetemesség és forma* címmel fejtett ki az induló *Vigiliában*. Esménye az igazi, a jó irodalom volt, s nyomatékosan hangsúlyozta, semmiféle tehetségtelenségnek nem adhat menlevelet a vallásos érzület, a hit. Ő maga szinte gyermeki, áttetsző egyszerűséggel hitt Istenben, művészi felelőssége azonban mindig megakadályozta abban, hogy engedjen a dilettantizmus kísértésének, mely több változatban is jelen volt a kor felekezeti lírájában. A modern lírai törekvésekben annyira tájékozott Sík Sándor mindig fogékony maradt az igazi értékekre, pontosan tudta, mi a jó és mi a rossz, s ez a tudása sem vált mindig javára.

A kötet végkicsengése: szeressük egymást, s tegyük meg, amit Isten rendelt tennünk. A *Magányos virrasztó* fontos poétikai változást jelent az addig harmonikus pályán. Az ellentétek között tájékozódó lírikus ekkor találta meg azt a monologikus formát, mely későbbi költészetének fontos eleme lett, s egyre tudatosabban törekedett a bölcsélet és a költészet szintézisére, folytatva líránknak azt a hagyományát, melyet Madách és Vajda János alakítottak ki. A kötetben

persze érezni a közvetítő, a mára már szinte elfeledett, Sík Sándorral haláláig baráti kapcsolatban lévő Harsányi Kálmán ösztönzését is.

Sokasodó egyetemi elfoglaltságai, különböző korokról és stílusirányzatokról tartott előadásai nyomán egyre több irodalomtörténeti terve fogalmazódott meg, melyek közül jó néhányat sikerült betelestítenie. Évekig munkálkodott, mire befejezte *Pázmány, az ember és az író* című remek esszéjét, amelyben – úgy érezte – a magyar irodalomtudomány egyik legnagyobb adósságát róttá le, amikor az író Pázmányról rajzolt képet. Ezt követte *Zrínyi Miklósról* írt könyvecskéje, mely hőse lelkiségét állította a középpontba. Mind teljesebbé vált hatalmas munkája, líráközpontú esztétikája. Előbb azonban még új verseskönyvek következtek, melyekben ihlete visszatértének örvendhetett. Lelkesen jegyezte föl: „*Huszonöt vers egy hónap alatt! / Bolond Pegazus, de nekiszaladt! / Sok is lesz tán már, derék csikó, / Az a nagy sietség sose volt jó!*” Valóban: a versek színvonalának nem használt a bősége, a termékenység. Mindig hajlott arra, hogy költeményeit pedagógikus fordulattal zárja, most megsokasodnak ezek a bölcselkedő mozdulatai. Ám lírai pályájának egésze szempontjából mégsem haszontalanul, hiszen ekkor talált bele először az öregedő Arany János modorába, s ehhez jóformán élete végéig hűséges maradt. Tulajdonképp ez a hang illet leginkább szerény, visszahúzódó, a dekórumoktól idegenkedő egyéniségéhez, mely ugyancsak e nagy költőelődére emlékeztet. *Az Isten fiatal* (1940) lírájának, személységének elismeréseként *Összes verseinek* kiadása követte 1941-ben. A következő évben adta közre háromkötetes *Esztétikáját*.

A nagy összefoglalást közvetlenül megelőzően műfajelméleti kérdéseket igyekezett tisztázni a maga számára. A magyar dráma elméletével és történetével, majd a realista regénnyel is foglalkozott, s csak ezután teljesítette be művét, melynek lényege, hogy benne költő igyekszik válaszolni a szépség meglétének, megszületésének, hatásának kérdéseire. Bár szemléletére érezhetően a tomizmus gyakorolta a legnagyobb hatást, feldolgozta a neokantiánus értékelméletet is, s különös érzékenységgel építette bele fejtegetéseibe a bergsoni intuíción megfigyeléseinek eredményeit. Az *Esztétika* nem rendszerező és rendszerteremtő mű, inkább egy kivételesen művelt, érzékeny költő vallomása, amelyből azonban nem hiányzik a magasfokú tudás sem.

1941-ben elhunyt Babits Mihály, akivel a Baumgarten Alapítvány tanácsadó testületében is együttműködött, s aki élete utolsó éveiben arra törekedett, hogy Sík Sándor személyiségét és törekvéseit valami-képp integrálja a *Nyugat*ba. Sík úgy érezte, megszűnt az akadálya, hogy saját himnusz-fordításaival is a nagyközönség elé lépjen. A *Himnuszok könyvét* kétnyelvű kiadásban 1943-ban jelentette meg a Szent István Társulat.

1944-ben Sík Sándor visszaköltözött Szegedről a budapesti rendházba. Az ostromot nyolc másik társával együtt a Teréziánumban vészelte át. Tomek Vincével, a rend későbbi generálisával laktak egy szobában, itt és ekkor fejlődött ki életük végéig tartó szoros barátságuk. Amint Sík Sándor később elmondta, „száműzetésük” alatt sokat beszélgettek rendjük jövőjéről, a várható új helyzetbe való beilleszkedés lehetőségeiről, s ekkor nem is sejtették, hogy ennek a következő időszakában mindketten tevékeny részesei lesznek. A pesti rész felszabadulását követően ő is részt vett a romok eltakarításában, majd Szegedre utazott, ahol a tanévben addig Bálint Sándor helyettesítette. Amikor azonban kinevezték a Köznevelési Tanács ügyvezető alelnökévé, végleg Budapestre költözött. Tevékeny szerepe volt az oktatás megszervezésében, gyakran és szívesen elnökölt az általános iskolai és középiskolai reformbizottság ülésein. Azzal a gondolattal foglalkozott, hogy részt vesz az új tankönyvek megírásában is. E tisztről 1947 áprilisában mondott le. Pedig pontosan átérezte az új világgal, a megváltozott szellemiséggel való szüntelen párbeszéd fontos voltát, ezt bizonyította a főszerkesztése alatt újrainduló *Vigilia* bevezető írásában is. A katolikus szellemiségnek meg kell találnia helyét és szerepét a megújult világban – fejtegeti –, s a spirituális irodalom is segítheti a maga eszményeivel a kibontakozást. Háború alatti költészete is ebbe az irányba mutatott. A *Győződ-e még?* című kötetében (megjelent 1945-ben) összegyűjtött költemények tónusát ő maga kissé óvatosan jellemezte, amikor csak annyit tartott szükségesnek elmondani velük kapcsolatban: a kor hangulatát tükrözik. Valójában a magyar szellemi ellenállás lírájának maradandó darabjait olvashatjuk ezek között a mind fájdalmasabb, mind magányosabb létérzést kifejező művek között. Alig-alig akad közöttük lágy, pasztellszínű tájleírás, amely pedig

ekkoriban talán uralkodó műfaja volt, többnyire a világ szörnyű eseményeit, az ember kiszolgáltatottságát reflektálja, s az egyetlen biztonságos pontot az isteni elrendelésben való megnyugvás jelképezi számára.

A háborút követő, ocsúdó esztendőekben két lehetőség nyílt előtte. Egyrészt sikeres közéleti pálya, hiszen világi részről is komoly megbecsülés érte, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai közé választotta, s kivételes sikerrel olvasta föl *Magyar költők istenelménye* című székfoglalóját 1948. január 5-én. Pedagógiai, szerkesztői tevékenysége közben rendje ügyeinek intézése is egyre több elfoglaltságot jelentett: 1946-ban a rendfőnökké kinevezett Tomek Vince senior asszisztense lett. 1947-ben kiadott kis kötetében, a *Tizenkétszázévi koronában* a rendalapító, Kalazanci Szent József imádságainak ihlete nyomán, könyvét a szent emlékének ajánlva elmélkedett Szűz Máriáról. A *Szeretet Breviáriuma* című, Juhász Vilmos társaságában szerkesztett antológiában a rá jellemző kivételes nyitottsággal gyűjtötte egybe a világirodalom legszebb szövegeit. A rend új generálisa, Tomek Vince 1947-ben őt nevezte ki a magyar rendtartomány főnökévé. E kitüntető, de szörnyű felelősséget rejtő megbízatás baljós csillagzat alatt született. A következő esztendőben, 1948-ban államosították a felekezeti iskolákat, és Sík Sándor legfőbb gondja az lett, hogyan biztosíthatja a rendtagok rendszeres foglalkoztatását. Hiába ünnepelte szinte az egész magyar kulturális élet a következő év januárjában 60. születésnapját, hiába választotta ez év februárjában másodelnökévé a Kisfaludy Társaság, alelnökévé a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, tudta, hogy az állam és az egyház megromlott viszonya továbbhi súlyos következményekkel jár. 1950-ben megvonták a szerzetesrendek működési engedélyét, s amikor ugyanez év nyarán püspökkari bizottságot alapítottak a kormány és az egyház között fennálló vitás kérdések megvitatására, annak a szerzetesrendek vezetői is tagjai lettek. Sík Sándor tekintélye, bölcsessége nagyban hozzájárult a tárgyalások részbeni eredményességéhez. De hogyan élte át mindezt a szorongatott, az öregség súlyát egyre inkább érzékelő ember? A költő? *Mint egy fáradt csiga*, „verejtékezve hordta börtönét”. A hajdan oly termékeny költő szinte teljesen elhallgatott. Energiáit jórészt felemésztették

rendjének ügyei s a *Vigilia* szerkesztése, melyben Doromby Károly, Mihelics Vid és kivált Rónay György voltak a segítségére. Tény azonban, hogy a szerkesztés nem könnyű munkáját sem végezhetette harmonikus nyugalomban: meg kellett vívnia harcát egy, a lap körében is meglévő belső ellenzékkel, mely szívesen látta volna, ha a folyóirat egyházpolitikai tevékenységet fejt ki.

Életének egyik legsúlyosabb megpróbáltatásaként 1953-ban, a nyári szünidőben rendjével el kellett hagynia az ősi otthont: a Duna-partra néző rendház és iskola épületét, ide költöztették ugyanis az Eötvös Lóránd Tudomány Egyetem Bölcsészettudományi Karát. A rendtagok és a diákok hurcolták ki a könyvtárat, a berendezési tárgyakat a Mikszáth Kálmán téren kijelölt új épületbe.

A magányos, törődött, öregedő ember ekkor emelkedett pályája zenitjére, holott környezete inkább testi erejének fogyását regisztrálhatta. Az ötvenes évek Sík Sándora az ország egyik legkiválóbb lelki vezetője és hitszónoka volt. Életének belső drámája jórészt rejtve maradt környezete számára, csak meghittjei tudták, milyen válságokat, fájdalmas sebeket kellett elviselnie, mennyire nehezen állta ki az izgalmakat. A köré sereglődők csak azt tudták, hogy rendszeresen megtartja konferencia-beszédeit, melyekre mindig hatalmas tömeg sereglett össze. Nem volt szónoki alkat. Egyszerűen, kedvesen beszélt arról, hogyan őrizheti meg és teljesítheti ki az ember a hitét. Sorozatban idézte meg a huszadik század konvertitáit, a lelki élet nagyjait, s beszédei közben szívesen támogatta mondandójának hitelét irodalmi idézetekkel. A huszadik századi magyar katolicizmusnak voltak nála hatásosabb szónokai, Sík Sándor azonban mindegyiküknél többet adott: bebizonyította, hogy nehézségek és szorongatások között is érvényes a keresztény küldetés, akkor is lehet szeretetben élni, eszményeket adni a világ számára.

Tudatos, szándékos egyszerűsödés jellemzi utolsó korszakát, kicsit lihegve siető költészetének ritmusa meglassúdott, olykor csak a szabad vers szabálytalan lüktetését idézve, rímei is csendesebbek lettek, inkább az érzés pontos leírására, meghatározására törekedett, mint aki egy aránylag hosszú élet tapasztalatai után ráébredt a dolgok és az élet lényegére, s így emelte búcsúzó áldásra kezét.

A természetközelségben sikerült legharmonikusabban megvalósítani lírájának egyik folyvást jelenlévő, de részben a katolikus költészet hagyományainak gátló hatása miatt nehezen kifejtett adottságát, a lírai misztikát. A szemlélődő költő inspirációt merített a látvány harmonikus kiegyensúlyozottságából, felismerte, hogy az emberek nem ellenségnek, hanem testvéreknek születtek, s innen már csak az ihletnek egyetlen lépcsőjén kellett följebb lépnie, hogy érzésvilága belesimuljon a szeme előtt készségesen kitárulkozó végtelenbe.

1959-ben ülte hetvenedik születésnapját. A *Vigilia* különszámban ünnepelte főszerkesztőjét, január 13-án az Országos Magyar Cecília Egyesület és a Papnevelő Intézet, 18-án a kecskeméti piarista gimnázium és rendház, 20-án, 24-én és 25-én a budapestiek köszöntötték. Ekkor derült ki igazán, mennyire népszerű és megbecsült személyisége a magyar katolikus közéletnek, mennyire ott hagyta nyomát a vallásos-spirituális közgondolkodásban. Baljós, komor esztendők után, amikor hajdani, lelkes tanítványai, akik oly sokat köszönhetek neki, elhagyták vagy nem merték felkeresni, amikor nem tudhatta pontosan, mit hoz a holnap rendjének és folyóiratának, most, a tisztuló légkörben mintha visszaszállt volna köréje a régi lelkesedés. A földi pályája vége felé közelgő költőt nagy öröm érte: a Szent István Társulat kiadta *Őszi fecske* című, válogatott verstermését tartalmazó könyvét.

Már a kötet címe is sokatmondó. A megfáradt, de a villanó égben tovasikló fecske szabad szárnyalását még mindig ideáljának tekintő lírikus elsősorban azokat a verseit tárta az olvasói elé, amelyek egyszerűségéről, intenzíven megélt kegyelmi élményéről árulkodtak. A verseskönyv bevezető részében válogatott újabb versek ezt a természetközelséget színezték a gyermeki alázat csöndes, olykor évődő hangjaival.

1961. július 1-én ünnepelte aranymiséjét. Ezen a napon a piarista kápolnában mondta el hálaadását, a következőn a Knézich utcában, a sors kegyelméből ugyanannál az oltárnál, amelynél 1911. július 2-án első miséjét mondta. Erre az alkalomra szerezte vegyeskari művét, *Sík Sándor Te Deumát* Kodály Zoltán, aki maga is ott ült az ünneplő közönség körében. Ez volt Sík Sándor életének utolsó, teljes szívével, tudatosan megélt eseménye. Ezekben az években hanyatló testi

erejének fenyegető jeleit már környezete is látta, kedves s igen színvonalas lapja szerkesztésében is alig vett részt, kivált azután, hogy a szerkesztőségből Rónay Györgynek ki kellett válnia. Már 1959-ben elbúcsúzott a szavaktól:

Szavak, szavak, búcsúzom tőletek,
Egymásután, mint halni készülő
Fiaitól az árvuló szülő,
Minden nap egy-egy új szót temetek.

(*Búcsú a szavaktól*)

„Cserepes ajkai” még keresték a humor szavait, de ereje egyre hanyatlott, átmeneti javulást csak azok a hetek-hónapok jelentettek, amelyeket a Mátrában vagy Pilisligeten töltött, ahol gondosan, szeretettel ápolták. Innen keletkezett utolsó versét, *A néma Miatyánkot*; egy elkötelezetten hívő élet végső összefoglalását:

Hozzád, Veled, Neked,
Mondani egy utolsó éneket,
Imában ömleni Eléd,
Legutolsó, de hűségese cseléd...
De jaj! ha nem igaz!
Szobám csupa por,
Kertem csupa gaz,
Csupa lelógó tört faág,
A templom messze, a könyv nehéz,
Ólomcsizmában toporog az ész.
És mégis, mégis, Ő van itt,
Immár tőlem el nem veszik.
Nap nap után, éj éj után
Én Téged hívlak, Miatyánk.

1963 augusztusában tért vissza Budapestre. Olyan gyenge, esendő volt már, hogy állandó ápolásra szorult. Még maga állította össze *Áldás* című kötete anyagát, de azon a végső simítások munkáját kedves

barátja, Doromby Károly végezte. A katolikus egyházat ekkor már a megnyitás előtt álló *Második vatikáni zsinat*, a küszöbön álló reformok ügye foglalkoztatta, a haldokló ágyánál megjelent azonban a püspöki kar akkori elnöke, Hamvas Endre csanádi püspök, a zsinati magyar küldöttség vezetője, s apostoli áldásában részesítette a nagybeteget XXIII. János pápa is. Homályosuló tudatáig eljutott még, hogy az *Áldás* kiadása előtt nem merült fel akadály (ez év karácsonyára meg is jelent). Szeptember 28-án, este 8 óra körül hunyt el, életének 75., áldozó papságának 53. évében.

Ki is volt Sík Sándor? Sokféle válasz kínálkozik a kérdésre. A huszadik századi katolikus líra egyik legnagyobbja. A magyar katolikus szellemiség és hitélet kimagasló személyisége. Egy világméretben kibontakozó, napjainkban is eredményes párbeszéd egyik kezdeményezője. Piarista szerzetes, rendfőnök. Egyetemi tanár, nemzedékek nagy hatású nevelője. A magyar cserkészmozgalom megteremtője, lelkes irányítója. Mindegyik válasz jogosult, mindegyik igaz, de valami apróságot mindegyik homályban hagy. Erre a kérdésre keresték a választ, akik elkísérték a Farkasréti temetőbe, utolsó útjára, ahol akkora tömeg volt, hogy rendtársai alig tudtak koporsója közelébe jutni. S a halála óta eltelt huszonöt év távlatában még nehezebb pontosan felelni a kérdésre, hiszen Sík Sándorról meglepően kevés, igazán méltó megemlékezés, méltatás jelent meg. Az egyik, Pilinszky Jánosé mindenesetre megsejtet valamit sors és hivatás paradoxonából: „Nehéz feladatot vállalt, kapott osztályrészül. Olykor talán engedményeket tett a tiszta költőiség rovására, de neki volt igaza, mert végül is eljutott a lehető legbensőségesebb megoldáshoz.” (*Sík Sándor utolsó kötete*)

Talán tisztábban mutatkozik majd meg igazi nagysága, a század szellemiségében elfoglalt ösztönző szerepe, ha hozzáférhető lesz hatalmas kéziratos hagyatéka, levelezése, ha elmondják róla még élő barátai és rendtársai hiteles emlékeiket. Drámai küldetésében is megőrzött mindenesetre egy olyan jellemvonást, melynek e században igencsak megnőtt az értéke: igazi ember volt. Szeretetre méltó, esendő, másoknak mégis mindig erőt adó, küldetését erkölcsi magaslaton teljesítő ember. Szerencsés volt, hiszen sok szeretet kapott, s értett ahhoz, miképp sugározta vissza környezetére.

De szerencsétlen is, hiszen alkatával ellentétes szerepeket kellett vállalnia és végigjátszania, s nem volt mindegy, hibátlanul mondja-e a szavakat. Ő azonban hitt a kegyelemben, s az megsegítette, hogy egyszerűen, tisztán végigmondja nehéz szerepének ígéit.

(1988)

Máté Zsuzsanna

Sík Sándor, a költő, a művész

Sík Sándor mindenekelőtt költőnek tudta, vélte magát. 1910 és 1963 között megjelent versesköteteinek fogadtatása során több mint félszáz kortársi recenzió és kritika állítja egybehangzóan, hogy Sík Sándor a magyar katolikus költészet megújítója, kötetei az Istenben hívő, a rendelései néha perlekedő, mégis az isteni kegyelemben, akaratban és szeretetben megnyugvó lélek fejlődésének stációi. Sótér István megállapítását idézve a *Sík Sándor emlékezete* könyvben megjelent írásából: „A világ katolikus költészetében talán senki sem ábrázolta oly pontosan és részletesen Isten és ember viszonyának egységét, mint ő.”¹ Vallásos költészetében nem a modern ember átszenvedett, megküzdött hitélménye szóval meg, hanem egy elnyert kinyilatkoztatás belső élményvilágát tükrözi a líra eszközeivel. Jelenits Istvánnal egyetértve: „*Ne feledjük, Sík Sándor papköltő volt, költő létére teológiai műveltséggel és felelősségtudattal rendelkezett, de ugyanakkor épp költő és irodalomtudós voltánál fogva a teológiában nem alkotó tudós. Ha jól meggondoljuk, nem meglepő hát, hogy a teológiai gondolkodás elmeszesedése, apály a költészetére is hatott. Jobban, mint azokéra, akik a teológiától távolabb éltek, mint ő. Nem katolikus volta, nem hite, de papsága, teológiai-skolasztikai iskolázottsága lehetett és volt is akadály, melynek keresztjét nemesen viselte, de költőként nem nőhetette ki.*”² Hasonlóan Pilinszky János is az 1963-ban megjelent *Áldás* című legutolsó kötetének kapcsán megjelent kritikájában arra kérdez rá, hogy „*lehet-e valaki két úrnak szolgája, pap is, meg költő is?*”³ Pilinszky tömör kérdése

1 Sótér István: Sík Sándor. In: Sík Sándor emlékezete. Szerk: Bihari József. Szentendre, 1989, Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága. 129.

2 Jelenits István: Utószó. In: Sík Sándor összegyűjtött versei. Sajtó alá rendezte: Jelenits István. Szent István Társulat. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1976. 930.

3 Pilinszky János: Sík Sándor utolsó kötete – jegyzetek az „Áldás”-ról. In: Pilinszky János: A mélypont ünnepe. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984. 224-225.

tulajdonképpen arra a szembeállásra utal, amely a pap, a híveinek is elkötelezett Isten szolgája, az isteni igék hirdetője, a teológiai eszmék közvetítője és a költő között fennállhat (tott), hiszen a művész alap-törvénye lelke igazát, így olykor gyötrelmeit, kétségeit és vívódásait is kénytelen szavá tenni.

Sík Sándor fél évszázadot átfogó költészetében a profetikus-küldetéses, himnikus és patetikus kezdet majd egy nevelő hangú, didaktikus folytatás során a költészet sokszor eszközzé vált a kezében – *Pilinszky János* megállapításával egyetértve. Utolsó korszaka, öregkori lírája a legteljesebb, melyet a formai és nyelvi egyszerűsödés jellemez; a mindennapisághoz, az emberi egyszerűséghez való közelebb kerülés; az életösszegzés, az önértékelés bizonytalanságának a kérdése; a halálra készülődés, a búcsúzás. Ez utóbbi ellenpólusaként számos késői költeményében viszont maga a létezés, a lét szeretete válik fontossá, a létezés felett érzett csendes öröm, a létezés kicsiny élményeinek a megragadása valamint benne a lét teljességének és Isten jelenvalóságának a megmutatása.

Isten-felfogása a keresztényi immanens és transzcendens szemléltre épít, az életről verselve Istenről, Istenről írva az életről beszél. A transzcendencia immanenciája a *Csend* (1924) és a *Sarlósboldogasszony* (1928) kötetek természetlírájától kezdődően válik egyre meghatározóbbá költészetében. Ezekben a kötetekben megtalált egyéni hangvétel és tematika ugyan végig sajátos jellemzője marad költészetének, mégis erőteljesebbé kései lírájában, az *Őszi fecske* (1959) és az *Áldás* (1963) köteteiben válik ismét. Többnyire a természetben találja meg azokat a jelképeket és impressziókat, amelyek a létezés transzcendens voltát is jelentik, az isteni teremtés jelenvalóságát és egyben időfölöttiségét is. E költeményekben Isten a világ, az emberek, a természet dolgainak közepette él, annak jelentéktelennek tűnő lényeiben. A transzcendencia immanenciája egyben a lét-szeretetét, a minden létezőben Isten megpillantását, így a „minden-szeretetet” és a lét igenlését is magában hordozza. *Sík Sándor A költő vallomása művészetéről* című, életében kiadatlanul maradt, majd a *Vigiliában* 1964-ben megjelent, terjedelmes ars poetica-szerű írásában így jellemzi vallásos költészetét: „Abban a költészetben, amelyet a mély vallásos élmény, az „Isten-szeretet” hoz

létre, szükségszerűen benne van (...) az emberszeretet, az élet-szeretet, a minden-szeretet: a fenntartás nélküli egyetemes szeretet.”⁴ Az „Egyszerű, csendes, szürke szeretet” folytonos megvallása nemcsak lírájának alaptémája, hanem az 1945 és 1961 között minden év adventjén és nagyböjtjén elhangzott nagyhatású konferencia-beszédeinek is kedvelt előadástémája volt.⁵

Egy kettős nézőpont, a létörömmön és/vagy a létszenvedésen alapuló, romantikus ihletettséget jelző látásmód és annak – Isten szándékában megnyugvó – kiegyenlítetttsége vonul végig egész költészetén. Első két kötetének (*Szembe a nappal*, 1910, *A belülvalók mécsse* 1912) összehasonlítása is ennek a kettős látásmódnak a kiegyenlítésre törekvését mutatja: már nem a napba néző mosolyával és a létöröm felől tekint a valóságra, hanem az est, a sírás, a könny, a fájdalom, a létszenvedés felől. Későbbi verseiben megjelenő tragikum, a háborúk ténye, a világ diszharmoniója, a tragikus értékvesztések, ha fájdalmas hangon is, de többnyire kiegyenlítődnek egy Isten közeli lelkeség megnyugvásában, az isteni akarat elfogadásában. Ennek a kiegyenlítetttségre való törekvésnek lényeges motívuma a harmonikus gyermekkor élményvilága. A XX. századi ember és a világ kettéhasadottságát mintegy kiegyenlíti a gyermeki lét örömeivel, önfeledt csodálkozásával, bizalmával és hitével; az ember és ember közötti viszonylatok értékszegénységét a gondoskodó, megértő és a feltétel nélküli, önzetlenül szerető szülő-gyermek kapcsolattal. Számos vallásos költeményében a lírai én e gyermeki állapotban kerül közel Istenéhez, az Isten-keresés megfáradt mozzanatait kiegyenlítve a megtalálás nyugodt bizonyosságával.

A költői életmű alapvető folytonosságát a „*teocentrikus életérzés*” mutatja. Egy állandó meghatározó költői alapélmény, világszemlélet és magatartásforma ez, melynek lényege – *Sík Sándor* szerint – *Szent Pál* formulájában ragadható meg, aki Istenre vonatkoztatva írja: „*őbenne élünk, mozgunk és vagyunk*”.⁶ Úgy vélem, hogy az Isten és ember közötti közvetlen

---

4 A költő vallomása művészetéről. Sík Sándor kiadatlan levele Takács Ernőhöz. Vigília, 1964. 1. sz. 19–28.

5 „Szeretetre hangolt egyéniség volt. Legszebb beszédei és írásai a szeretetről szólnak” – írja Rónay László Sík-monográfiájában. In: Rónay László: Sík Sándor. Balassi Kiadó, Budapest, 2000. 172.

6 Sík Sándor: Esztétika. Universum Kiadó, Szeged, 1990. 154–155.

kapcsolat, a dialogizáló, személyes hangnem, mely lírájának perszonalista jellegére is utal; a 'hétköznapi kereszténység' mint a megvalósított kereszténység magatartásformája; az Isten jelenlétében való állandó létezés tudata, mint létviszony, mely felöleli ember – valóság – isteni jelenlét relációját, azaz a teocentrizmusnak folytonos jelenléte teszi sajátossá *Sík Sándor* költészetét a huszadik század magyar költészetében. Egy perszonalista jellegű hit és Isten-kép követhető nyomon lírájában: a személyes Istenbe vetett hit, Isten személyes mivolta, annak öntudatos, értékeket ismerő Isten-képe. Aki Istent megszólítja, mint az „*Abszolút Te*”-t, az személyes kapcsolatra lép vele – ez az Isten-ember kapcsolat szinte minden vallásos versében érvényesül. Így Isten nemcsak mint személy tételeződik, hanem az emberben mint személyes valóság is, élővé válik, az *Én-Te*, mint az ember-Isten, az ember-ember kapcsolat átélésében. A perszonalizmus szemléletéhez kapcsolja *Sík Sándort* a Másik, a *Te*, az embertárs, a testvér iránt érzett mérhetetlen felelősségérzet is, mely lelkipásztori hivatásának mély átéléséből is fakadt, valamint az 'ember-volt,' az 'ember-méltóság' megőrzése, egyben meglátása a másik emberben és a megláttatása is. Nemcsak lírájának etikai aspektusa mutatja számunkra a Másiknak, a *Te*-nek adományozott szuverenitást, a Másik szabadságának a tiszteletét, hanem tanárként, professzorként is a legnagyobb erénye az volt – hajdani, emlékező diákjai szerint –, hogy tanítványait 'hagyta gondolkodni', és ezeket a gondolkodó diákokat tisztelte, hiszen 'nem követelhetünk attól nagyot, akit nem tisztelünk.'

Ugyanakkor ez a teocentrizmus mutatja életútjának homogenitását és egyben pályájának egységes ívét is kijelöli: 1903-ban 14 évesen lépett be a piarista szerzetesrendbe, 1911-ben pappá szentelték; piarista tanár, majd – *Radnóti Miklós* szavaival – „*a nagy professzor*” a szegedi egyetemen 1930 és 1945 között, végül rendi tartományfőnök 1947-től haláláig, 1963-ig.

Szellemisségének homogenitása szintén a teocentrikus világszemléletben, 'a minden Istent rejt' elvében ragadható meg, isteni és emberi együttesében. Így válik költészetében az Isten által teremtett világ egy eredendően vallásos tapasztalattá. Tanári, professzori, papi, rendfőnöki, főszerkesztői tevékenységének szerteágazó alkotói

aktivitása, hétköznapi munkája, személyiségének mentalitása Isten törvényeinek őrzésére, közvetítésére; az emberek művelésére, 'emeberebbé' tételére irányult. Míg költői tevékenysége ezen túl elsősorban ünnep volt számára, egyfajta 'hálaáldozat', Istent dicsőítő, hálás megnyilvánulás a poézis nyelvén. Isten-tisztelet, Isten-szeretet és ember-szeretet, minden-szeretet; Isten és ember, ember és ember közötti felelős viszony; Isten jelenlétében álló, önálló ember – talán így lehetne jellemezni a teocentrikus életérzésből fakadó homogenitást, mely a szó, az írás, a tett egységét is magába foglalja *Sík Sándor* életművében.

Sík Sándor költészetének egészében feltűnő, s a stílushatásnál többet, egyfajta szándékosságot is mutató tényező az, hogy számos művével hangsúlyozza az irodalmi szövegek egymás közötti kapcsolatot, egymásra utaltságát, és folyamatosan megcélozza, mintegy újraírja az irodalmi hagyományt. A már idézett, *A költő vallomása művészetéről* című önvallomásában így ír erről: „*Én nem félek a hagyománytól sem, sem tárgyakban, sem gondolatokban, sem formákban.*” Félévszázados költészetében az emblematicusság révén egyaránt felidézi a *Biblia* különböző műfajait, szövegrészeit; a reformkor, a romantika klasszikus retorikusságát; *Berzsenyi*, *Kölcsey*, *Vörösmarty*, *Arany*, *Madách* hangját és rájátszik a kortársak, így *Babits*, *Kosztolányi*, *Ady Endre*, *József Attila* hangjára is. Nyilván e tényező összefüggésbe hozható teológiai műveltségével, irodalomtanári, irodalomtudósi mivoltával is. A magyar irodalom klasszikusaitól és a jelentős kortársaktól kapott hatások, – pályakezdő költészetének stílushatásai után – a tudatosan felvállalt és szándékolt téma-, forma-, stílusátvételek, átérzések az egyik oldalról ugyan színesíthették költészetét, mégis ez a túl gazdag emblematicusság éppen hogy gátjává is vált a nagyobb fokú eredetiségnek.

A teocentrizmus mint költői, művészi magatartásforma és világ szemlélet azonban jelzi *Sík Sándor* költészetének, a 'múlt partjaira távolodó élményvilágá'-nak hatásproblematikáját, teocentrikus élményköltészetének határoeltságát. Költészetének befogadás-problematikáját maga *Sík Sándor* is megfogalmazta *Keresztény tragikum* című tanulmányának egyik gondolatmenetében: szerinte az az interpretációs feszültség, sőt értelmezésében szembenállás, ami egy nem keresztény

világképű befogadó és a katolikus irodalom között van, magának a katolikus költőnek, papköltőnek, írónak a tragédiája. Egy tragikus feszültséget lát a „katolikus író” és a nem katolikus befogadó, a nem hívő között, melynek oka: az eltérő, sőt szembenálló sorsézés, élményvilág, hittapasztalat, hitélmény. Az érthetőség és megértés dilemmáját erre a szembenállásra vezeti vissza – szellemtörténeti ihletettséget mutatva –, az átélés hiányára, a hit-élmény újraélhetőségének a lehetetlenségére.⁷

Kétséggkívül, a műalkotással történő találkozásban többféle feszültség is van: egyrészt az értelmezendő szöveg történelmi, ‘világ-nézeti’, a kód által történő (stb.) szituálttsága és az értelmező szubjektum aktuális horizontja közötti feszültség, másrészt pedig a megismerendő szöveg, mint objektum és a megismerő szubjektum közötti feszültség, harmadrészt az olvasott szöveg szándékolt jelentése és a befogadó számára megjelenő értelmezés közötti feszültség a többletmegértések vagy a félreértések révén. Azonban az értelmezés és a megértés ontológiai tényezője éppen ezekben a feszültségekben, megértési problémákban található meg, részben ezek generálják a legkülönbözőbb megértéselméletek, értelmezési stratégiák, valamint irodalomelméleti irányzatok kérdésfeltevéseit, valamint éppen e feszültségek (is) éltetik magát a műalkotást az aktuális befogadó számára, hiszen megoldandó értelmezési problémaként jelenhetnek meg számára. Tehát a műalkotás és a befogadó közötti feszültségek szükségszerűen meglévők, magát az értelmezési, megértési folyamatot éltetik, annak ontológiai alapját képezik, paradox módon, maga az értelmezés, a megértés éppen e feszültségek tudatosított csökkentésére irányul. Mégis tudva azt, *Gadamert* idézve, hogy „*soha nem érthetjük meg teljesen azt, ami van.*”⁸

Véleményem szerint *Sík Sándor* lírájának befogadás- és hatáskérdése nem csak a ‘nem hívő befogadó’ és a vallásos, pontosabban a katolikus irodalom közötti feszültségben (*Sík Sándor* szerint az

---

⁷ Sík Sándor: Keresztény tragikum. In: Sík Sándor: Kereszténység és irodalom. Válogatott írások. Válogatta: Rónay László. Vigilia, Budapest, 1989. 47–48.

⁸ Hans-Georg Gadamer: Szöveg és interpretáció. In: Szöveg és interpretáció. Szerk. Bacsó Béla. Cserépfalvi, 1990. 20.

átélés, az azonos vagy hasonló hitélményvilág hiányában) keresendő, hanem abban, hogy ez a más szituáltóságú szöveg, konkrétan egy vallásos *Sík*-költemény képes-e kiváltani elsősorban esztétikai jellegű, művészi élményt egy más szituáltóságú, világszemléletű befogadóban? E kérdés nyilván nem választható el a befogadók szubjektív és folytonosan változó esztétikai ízlésvilágától sem. Így az a befogadó, aki a versekben a többértelműséget keresi, a tömör szóképekben szeret elmerülni, szinte rejtvényként fejtve fel a vers szövetét, vagy akit elvarázsol egy-egy szenvedélyesen dekadens hang, vagy egyfajta megszenvedettség vagy netán a többértelműségben folytonosan vibráló és oszcilláló sorokat szereti újra- és újragondolni, vagy az, aki számára a hit-élmény nem egy harsány-küldetéses-diadalmas élmény, hanem sokkal inkább egy 'megkísértett, vívódó hit'⁹, annak *Sík Sándor* lírája dagályos, köznyelvi szinten maradó, túlságosan didaktikus, mind megformálásában, mind konkrét élményvilágában idegen maradhat. Azonban, ha a befogadó kellő nyitottsággal bír *Sík Sándor* líráját, főképp kései költeményeit olvasva, akkor megnyílhat előtte egy másfajta 'létbén való gyarapodás' (Gadamer kifejezésével szólva), mégpedig a teocentrikus életérzésből fakadó homogenitás, mely magába foglalja az Isten- és ember-szeretet mellett az élet, a 'minden' szeretetét, és egyben az Isten és ember, ember és ember, ember és minden létező közötti felelős viszonyt is. Az ember metafizikai bizonytalanságának korában ritkaság olvasni ilyen feltétlen Istenszeretetről, létszeretetről és a folytonos, mindenben megnyilvánuló Isten-jelenlétről. Már idézett kiadatlan leveleiben így vall erről: „*Ha igaz, mint Hugo Victor mondja, hogy »minden Istent rejt«, akkor a magunkfajta embernek lehetetlen nem érezni a leküzdhetetlen szenvedélyt: megtalálni Istent mindenben, – tehát megnézni, tapintani, megélni, 'versbe venni' mindent. Sok szín, sok dallam, sokféle ember, sokfajta táj, – sok gondolat, sok érzés, sok törekvés, – témák, ritmusfajták, műfajok, sőt stílusok gazdag változatossága: erre törekedtem mindig, ösztönösen előbb, utóbb tudatosan.(...) Abban a költészetben, amelyet a mély vallásos élmény, az »Isten-szeretet« hoz létre, szükségszerűen benne van*

⁹ Jelenits István: Utószó. In: *Sík Sándor összegyűjtött versei*. Sajtó alá rendezte: Jelenits István. Szent István Társulat. Az Apostoli Szentzsák Könyvkiadója, Budapest, 1976. 930.

(legalább emberi magátólértetődésben és művészi akarásban, – hogy mennyire sikerült megéreztetni, az már más kérdés!) az emberszeretet, az élet-szeretet, a minden-szeretet: a fenntartás nélküli egyetemes szeretet.”¹⁰

Sík Sándor papköltő volt, hívei felé egy állandó 'tanító' igénnyel és felelősségtudattól vezérelve szólt. Ennek a papi és költői kettős hivatásnak a drámai kettősségét emeli ki Pilinszky János, az utolsó kötetet, az Áldást méltatva: „Csak aki ezt a kötetét is ismeri, alkothat fogalmat magának e lelkes élet rendkívüli nehézségeiről. Egy költő élete külön is kettős dráma: az ember és a művész drámája. S épp így a papé. S ha igen: mit közvetíthet egyéni vergődésből hívei felé, s mit nem? Mikor csal meg másokat, s mikor önmagát? S most mindezt a súlyt, kételyt vessük még a művészet gyémánt-mérlegére! Nem véletlen, hogy Sík Sándor lírája akkor vált teljessé, amikor a költő és a pap már-már leroskadt terhe alatt. Az Áldás versei a maguk eszköztelenségükben ritka művészi vallomások e kivételes felelősség drámájáról. E kötetével a modern magyar líra számára a lelkiismeret előtte ismeretlen területét sikerült föltérképeznie. Ezekben az utolsó versekben már nyoma sincs a kezdet himnikus modorának, de ami fölragyog benne, az valóban fényt áraszt. Nem eszménykép kíván lenni többé, hanem eszményképe az őszinteségnek. Nyomában tisztázottabb lehetőségek nyílnak azok számára, akik egyszerre hallják a kettős hívást, a papi hivatását és a költészetét. Utolsó kötete így lett valójában nyitánya egy egészen mély drámai lehetőségnek.”¹¹

Írásom második részében Sík Sándor kései költészetének főbb sajátosságát összegzem, melyet az 1940-es évek közepétől egyfajta klasszicizálódás jellemez, Arany János „őszikéit” idézve fel az olvasóban.¹² Ez a klasszicizálódás együtt jár a mindennapisághoz, az emberi egyszerűséghez való közelebb kerüléssel; az életösszegzés, az „ősz dicsérete”, a halálra készülődés, az Isten-jelenlét nagy témáival, valamint korábbi verseihez képest egyfajta formai és nyelvi egyszerűsődéssel.¹³

10 Sík Sándor: A költő vallomása művészetéről. Sík Sándor kiadatlan levele Takács Ernőhöz. Vigília, 1964. 1. sz. 19–28

11 Pilinszky János: Sík Sándor utolsó kötete – jegyzetek az „Áldás”-ról. In: Pilinszky János: A mélypont ünnepe. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1984. 224–225.

12 Kalász Márton: Sík Sándor verseit olvasva. Vigília, 1989. 1. szám 26–27.

13 Sík Sándor késői lírájáról Sík-monográfiámban írtam. Vö. Máté Zsuzsanna: Sík Sándor – a szépirodalomtudós és az esztéta. Lektorálta: Jelenits István. Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2005. 270–279.

1946 és 1963 között keletkezett több mint másfélszáz verse részben az *Őszi fecske* (1959) kötetben, korábbi verseiből is válogatva az *Áldás* című kötetben jelentek meg, melynek 1963 végén való megjelenését már nem érthette meg. Illetve a kései líra egészét a versek keletkezési idejének sorrendjében az 1976-os *Sík Sándor összegyűjtött versei* kötetből ismerhetjük meg, *Jelenits István* sajtó alá rendezésében.

Érdemes hosszabban idézni, hogy maga *Sík Sándor* hogyan látta papi és költői hivatását, és miben vélte „drámainak”: „*És aki a kettős küldetés ösztönét, szenvedélyét és felelősségtudatát hordozza: amint nem tudja elfojtani magában a költőt semmiféle életmegnyilvánulásaiban, az oltárnál és a katedrán sem, úgy lehetetlen nem lennie papnak – emberek értésére, szolgálatára, segítésére, az Ige hordozására és kegyelmek közvetítésére rendelt szolgának – akkor is, amikor a Dallam mámore emeli önmaga fölé. Persze, hogy bennem ez a kettős hivatás tökéletesen és szervesen egy (e nélkül tragédiára vinne!); lírában, drámaköltésben, régi nagyok szelleme újraélésében, vagy imádságban, gyóntatásban, igehirdetésben – egyformán ugyanabban a kettős kimeríthetetlenségben lélegzem és dolgozom: Isten és az emberi lélek csodáiban. Ebben azonban bennefoglaltatik egy bonyolult és súlyos művészi következményekkel terhes paradoxon – minden emberi életnek megvan a maga paradoxona, amely drámaivá teszi, az én életemé ez –: minden élményemben benne lévén mind a kettő, a művész is, a pap is, hatni akar, érvényesülni kénytelen az élmény kifejeződésében is mindkettő. És itt kezdődik a dráma. Amíg az élmény belül marad, a lélekben, nincs kettő, csak egy – egy gondolat, egy érzés, egy irányulás –, de mihelyt onnan kilép, mihelyt alakot ölt, azonnal kétféle arcot ölt. A lélek önmagában sem nem pap, sem nem költő, hanem én, amely mindkettő egyszerre és egyszerűen –, de ez az én valami személyes, egyetlen, egyszeri jelenség, az emberek pedig – zseniális beleélő tehetség vagy nagyon hosszú tanulmány nélkül – az egyetlen nem képesek észrevenni, csak annyit belőle, amennyi a megszokott típusokba beleillik. Már pedig a megszokásnak egészen más a művész és egészen más a pap típusa. Messze vinne ennek a paradoxonnak az életbe való megoldásáról beszélni.(...) A költői alkotás oldaláról nézve azonban ez a paradoxon azt hiszem, egész életmunkám központi formaproblémáját veti föl. Nem olyan kérdésekről van csak itt szó, hogy lesz egy lírai vers prédikáció is, úgy, hogy mégse legyen prédikáció, hanem líra, vagy hogyan lehet egy prédikáció líra úgy, hogy mégse legyen líra, hanem prédikáció*

(Isten mentsen meg bennünket a prédikáló költőktől és a lírizáló egyházi szónokoktól!) –, ettől egyszerűen az ízlés és a mindennapi okosság is elég volna visszatartani az embert. A probléma mélyebben fekszik: hogyan található művészi formát ez az élmény, amely mindenestül, szervesen és töretlenül művészi élmény ugyan, de ugyanakkor nemcsak művészi élmény, hanem más is. Az ilyen ember élményében u.i. eredendően majdnem mindig benne van egy közösségi elem: ezt meg kell osztanom másokkal! Ahogyan a »vallásos ember« többé-kevésbé állandóan Isten jelenlétében él és mindent nem rá vonatkoztat, hanem vele való vonatkozásban fog fel: a »papi ember« többé-kevésbé mindent Isten és az emberek (akikhez küldetve érzi magát) jelenlétében él át.¹⁴ Sík Sándor életművének drámai paradoxonjaként értelmezi az úgynevezett formaproblémát, azt, amikor a – pap és költő – emberi művészi élménye kifejezésre tör és ebben a művészi kifejeződésben már megszűnik a homogenitás, és „azonnal kétféle arcot ölt”. Hiszen papi elhivatottságából fakadóan a tömegektől nem elzárkózva érhető akart lenni verseiben, így azok sokszor magyarázó hajlamúakká váltak, bőbeszédűekké. Papként hatni akart, tanárként tanítani, így költőként sokszor patetikus, didaktikus volt és több költeményének végén, néhol szervesen ismétlődik egy visszatérő, valamire biztató megoldás: így például az „emberebb emberre” való felszólítás vagy a „tedd, amit tenned kell” ismétlése. Az isteni ige hirdetőjeként pedig egy személyes példát, magatartásformát is mutatva, valószínű, hogy erőteljesen működött benne az önkifejezés öncenzúrája, amely lehetséges, hogy költészete teljesebb kibontakozásának vált egy másik gátjává. Jelenits István, a már idézett Utószóban úgy véli, hogy elsősorban „papsága és teológiai-skolasztikus iskolázottsága lehetett és volt is akadály, amelynek keresztjét nemesen viselte, de költőként nem nőhetett ki.” Egyik költeménye, az *Emberség* vonatkozásában Sík Sándor költői magatartásának azon vonására hívja fel a figyelmet, melynek az a sajnálatos következménye (Sík Sándor szándékával ellentétben), hogy a lírai vers összekeveredik a prédikációval, „a költő dobogója a szószékkel”. „A tiszta beszéd, a líra mindenkori mértéke” például az „emlékezetesen szép” *Emberség* verse, de sajnos

¹⁴ A költő vallomása művészetéről. Sík Sándor kiadatlan levele Takács Ernőhöz. Vigilia, 1964. 1. sz. 19–28.

az utolsó két sor didaktikussága, „csetlő, botló magyarázkodása” egy „költői magatartás korszerűtlenségének jele és bizonyítéka”¹⁵ – Jelenits Istvánnal egyetértve.

Egy nap, mint a rest csiga, mászik,
Zivatarként zúg el a másik.
Mindegy, csak ugyanoda érnek.
Mit szólna ma tegnapi éned?

Amit éltél tisztos erényben,
Csupa félség s ösztön a fényben.
S ami pelyvád hull ki a rostán,
Nem lesz színig az se gonosz tán.

Mindegy, tovazizzen az élet.
Eszmélsz, s már itt az ítélet.
Szíved, agyad ostoba röggé...
Magad így vagy amúgy, de örökké.
Nincs szánva szemednek a holnap:
Ott légy igaz ember, ahol vagy.
Most tedd, amit adatik tenned.
Az Isten rügyezik benned.

Maga *Sík Sándor* is érzékelt a szubjektív értékelés elfogultságának dilemmáját, erről vall a *Dörmögés a Múzsával* versében:

(...)
Szent a vers, nincs ebben kétség.
Szent ma is nekem:
Csakhogy szent-e az enyém is,
Ebben kétkedem.

---

¹⁵ Jelenits István: Utószó. In: *Sík Sándor összegyűjtött versei*. Sajtó alá rendezte: Jelenits István. Szent István Társulat. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1976. 928–929.

(...)

Minden anya szépnek látja

Idétlen fiát:

Hátha nem is versed a szép,

Csak fantáziád.

(...)

Itten közhely, amott pátosz,

Színfalszaggató,

Kongó játék, rossz tanulság,

Prédikáció.

Szabad erre pazarolni

Szűken mért időd?

Gyermekségre szétfecselni

Szívet és velőt?

Nem szebb volna, ha a tollat

Elhajítanád

S megmarkolnál istenesen

Kaszát és kapát?

Lassan-lassan téltre fordul

Feletted az ősz –

Becsületben, tisztességben

Lett a fejed ősz:

Fordulj immár csendességgel

A nagy Csend elé,

Ritka szód is legyen immár

Csak az Istené.

(...)

Sík Sándor „őszikéi” elsősorban őszinteségük és – a korábbiakhoz képest – formai egyszerűsödésük és elcsendesedett hangulatuk révén hathatnak olvasóira. Kései költészetében az istenes versek, az apró életképek és a természetlíra mellett feltűnően sok önvallomást találunk (*Csak a furulyát, Meghalt a visszhang, Megint csak a napot lesem,*

Bocsásd meg, A fordított Jónás próféta, Hej, voltam én is fiatal, Hogy mit szeretnék?, Az ősz dicsérete, Könyvek, Emberség, Kérdések felelet nélkül). Fia-talkori napba néző, himnikus szárnyalásával szemben így látja önmagát a *Megint csak a napot lesem* költeményében:

Mindent felülről néztem akkor,
Most – most alulról nézek én.
A szép szónál szebb a valóság,
Attól vagyok ma részeg én.
A mindennapos földi nappal
Van szívem most telisteli.

Megkapó részletességgel, humorral és sajátos, néhol fanyar, játékos öniróniával mutatja be az öregkor fizikai és szellemi állapotát, az értelmetlenné vált értelem ürességét, a hűtlenné vált szavakat. Szép szomorú versek ezek, néhol vígan szomorkás hangulatúak. Felülről, a sokat élt és látott ember nézőpontjából tekint az öregség bajaira, s magára a halálra is, nyugodtan várva a találkozást Istenével. Életútjára visszatekintő önvallomásos lírájában folyton megszólal az önértékelés bizonytalanságának kérdése, mely néhol párosul a rezignáció hangjával, máshol az isteni mérlegelés várásával:

(...)

Írtam, daloltam a tőlem telőt.
Egy pohár vizet ért-e más előtt?

Egy volt minden második szó a számban;
A szeretetet oly nagyon kívántam,
Mint édesanyja emlejét a kisdéd.
Mindent vágytam szeretni, mint az Isten.
Akartam mindent szeretetből tenni, –
Amit tettem, több volt-e, mint a semmi?

(Kérdések felelet nélkül)

(...)

A hosszú életet, Isten nevében, hát csak megértem,
De lesz-e benne köszönet?
De van-e benne érdem?

(Hosszú élet)

(...)

Kanyarog az öreg út,
Lábam alól majd kifut.

Fojt a por és tör a kő,
Hol van már a delelő!
Delelőtől estelig
Jaj de hamar eltelik

Temetőből fúj a szél,
Megy az ember, mendegél.

Honnan? Hova? Merre? Mért?
Én se mondom, te se kérdd.

Fut a felhő, fut a szél.
Aki ember, holtig él.

Ember voltam idáig,
– Holtig-e, vagy hazáig.

(Holtig-e vagy hazáig?)

Azelőtt tudtam, ki vagyok,
Most nem tudom,
Akartam is, sokat, nagyot,

S ma hányszor cserben nem hagyott
Öreg lovam, rozsdát fogott
Akaratom!

Embereket is, arccokat,
Ki jó, ki rossz?
Akárcsak édes magamat,
Úgy ismertem mindnyájukat,
És tudtam is, mi a szabad?
Mi a tilos?

Bizony, hogy most nem kérdezem,
Ki rossz, ki jó?
Mindenkinek testvéresen
Elébe nyújtom két kezem,
Én felperes már sohasem,
Hát még bíró!
(...)

(Kézrátevés)

Költői magatartásában egyfajta változást jelez, hogy feltűnően sokszor szerepel verseiben a nézni ige, és ezzel együtt a szemlélődés alaphelyzete a meghatározó. A költő látszólag passzívvá vált a szemlélődés, a kontempláció révén, azonban csak látszólag, mivel ez a szemlélődés paradox módon igen aktív és átfogó: „Szomjúságom és kíváncsiságom/ És szenvedélyem arra, ami van,/ Égőbb mint valaha” (Könyvek).

Ahogy az elmúlás, a búcsúzás fájdalma ott van verseiben, ugyanúgy – ennek ellenpólusaként, de ezt nem kizáróan – számos költeményében viszont maga a létezés válik fontossá, a lét egyszerű, önérdek nélküli szemlélete és az egyetemes létezés felett érzett csendes öröm, az ember és a lét szeretete:

(...)
Mindent ami él, mindent ami van,
Csak nézni, nézni, símogatni szemmel,
Semmit se váró, békés szerelemmel
Már nem azért, hogy dalba-versbe álljon,
Hogy engem mondjon, nekem muzsikáljon,
Még csak nem is ajaktalan imának,
Csak úgy magában mindent és magának,
Csak önmagáért, nem énmagamért,
Csak nézni, nézni, színről-színre látni,
(...)

(A hatvanévesek angyala)

Állani, némán, mint a Mátra,
Nem nézni előre, se hátra.

Nem erőlködni befelé sem,
Csak bámulni a létezésen,

A parttalanban elmerülni
És úszni benne és örülni

Az egyetlen csodának: annak,
Hogy valamik, valakik v a n n a k,

És mindent köszönteni szépen,
Minden valók testvéreképpen;
(...)

(Mint a Mátra)

„A nagy, a legnagyobb, az egyetlen csoda a lét, a létezés, az ens (könnyű volna itt háttérként a tomizmus bölcseletére utalni); s a költő egyetlen csodálkozásra tárult szem és szív és lélek a lét felé. Csodálkozás és szeretet,

és hála. Mert ami van, Istentől van, és ami van, Istenben van; s ami van, ami létezik, abban Isten van. (...) Gyöngéd lét-szeretet, meghatott valóságtsztelel árad minden sorából. A létezésnek, a van-nak, az Isten »kis-magának« párját ritkító megbecsülése ez.” – foglalja össze Rónay György ezt az elmélyült lét-szemléletet „Az ősz dícsérete” tanulmányában.¹⁶ A lét-szeretet egyben a lét, az élet igenlését, benne, azaz minden létezőben Isten megpillantását – Rónay György kifejezésével – a „transzcendens létjavallást” is magával hordozza kései költészetében, így például a *Ha jó a perc*, *A mátrai temető*, *Hetven felé*, *Fák és gyerekek*, *Szeptemberi lomb*, *Hosszú élet* címűekben. A lét pillanatainak, apró mozzanatainak, a létezés kicsiny élményeinek megragadása számos kései verse témája, ugyanakkor egy lét-mozzanat kiragadásában a lét teljességének és benne Isten jelenvalóságának – a „Mindennevűnek” – a megmutatása. Ez a lét-szemlélet teszi harmonikussá és hitelessé kései költészetének líráját, melyben a lét-igenlése mellett kontrasztként megszólal az élettől való búcsúzás létösszegző hangja is, ahogy az *Őszi fecske* című költeményében is.

Mit is mondjak, mit is kérnék,
Serpényőmbe ha mi fér még?
Én Istenem,
Egy keveset még elélnék.

Élnék, amint mások élnek,
Rendes népek, jámbor vének,
Én Istenem,
Mint a jó lelki szegények.

Csak a máj napot kérem,
Akár vízen és kenyéren,
Én Istenem, –
Holnap is úgy, ha megérem.

---

¹⁶ Rónay György: „Az ősz dícsérete”. *Vigilia*, 1959. 2. sz. 95.

Tapsoló termekre vágyjam,
Úgy mint tegnap, – hajdanában?
Én Istenem,
Jobb a halk szó kis szobában.

Majd ellennék csendben immár
Fejemre nőtt fiaimnál,
Én Istenem,
Még ameddig hazahínál.

Egy-egy dalt ellesnék olykor
Fűtől, fától, csillagoktól
Én Istenem,
Amíg egyszer el nem oltol.

Rendberaknám hét fiókom,
Versbe rívó cókóm-mókom.
Én Istenem,
Aztán, tudod, nem szabódom.

Úgy szerettem ezt az áldott
Jóra váltott rossz világot,
– Én Istenem,
Úgy-e bizony megbocsátod? –

Mintha nem is futó vendég:
Mintha végképp itthon lennék.
Én Istenem,
Soha talán el se mennék,

Ha nem búgna éjek éjén,
Valami a szívem mélyén,
Én Istenem,
Az a végső, az a mély-én,

Testvérszívben, testvérkézben,
Mint a fecske puha fészken,
Én Istenem,
Úgy éltem, úgy füttyörésztem.

Testvérkézből Isten-kézbe,
– Őszi fecskét költözésre –
Én Istenem,
Majd elhívsz már, az Egészbe,

Jaj, csak akkor el ne késsen
Hozzád csukló szívverésem,
Én Istenem,
Csak az ament el ne vétsem.

Péter László

Arckép négy tételben

1. SÍK SÁNDOR EMLÉKEZETE

Pontosan húsz évvel halála előtt, 1943. szeptember 28-án ültem először az óráján. Naplót vezettem akkoriban, s a magam lényegest lényegtelennel összevegyítő gyermekes módján ezt jegyeztem föl: »Sík 5 h 20'-kor kezdett. Ünnepi előadást tartott, éspedig Harsányi Lajost (holnap lesz 60 éves) ismertette. Jegyeztem. Nagyon élveztük.«

Később már nem jegyeztem, de mindvégig élveztük. A klasszikus magyar regényről, a régi magyar líráról, folklórról beszélt, bevezetett bennünket, gólyákat, az irodalomtudomány alapismereteibe. Emlékszem energikus mozgására, gyors lépteire, lobogó reverendájára, az auditorium maximum előadói asztalán föl tornyosuló könyvekre, melyekből minden órán bőven olvasott föl szintén erőt, lendületet sugárzó hangon, a verses vagy prózai szemelvény értelmét gondos hangsúlyozással érzékeltetők...

Azután emlékszem arra is, amikor 1945 tavaszán a megfogyottan, sápadtan visszaérkezőt, aki még a fővárosba távozása előtt tartott néhány órát az embertani intézet előadótermében, ahová szinte az egész bölcsészkar szorult, afelől faggattuk, hogyan vészeltte át a német megszállást, s ő arról beszélt, hogyan sikerült könyvtárát ládába rakva megmentenie...

Ennyi a személyes emlékem róla, s egy levél, melyet készséges válaszul pár éve írt, amikor az egyik Juhász-vers latin mottójának forrása felől kérdeztem. S most, hogy a szerkesztőség kérésére e város nevében nekem jutott a tisztesség őt búcsúztatnom, e szubjektív motívumoktól független, tárgyibb szemmel kell vizsgálóra vennem: miért érdemel a katolikus költő, az idealista egyetemi tanár, a piarista rendfőnök méltatást a szocialista utókor részéről?

A nekrológok elmondták már, milyen sokoldalú egyéniség volt: költő, drámaíró, tudós, nevelő, szerkesztő, hitszónok, rendfőnök... Mi mondanivalónk lehet nekünk minderről csupán azon a címen, hogy életének egy szakaszát – most látjuk, nem is oly nagy részét, mindössze másfél évtizedet – városunkban töltötte?

Az első, amit már szokványos róla emlegetni, pedagógiai szerepe annak a szerencsés csomósodású nemzedéknek kibontakozásában, amelyből a Szegedi Fiatalok emelkedtek ki. »Sík Sándornak sokat köszönhetek« – írta naplójába Radnóti Miklós, s hálásan emlékezett a munkára »privátszemináriumában,« ahol Baróti Dezsővel, Ortutay Gyulával és Tolnai Gáborral négyesben dolgoztak, »teázva a nagy professzor lakásán«. Nemcsak e sorok s az ismert versdedikáció vall erről a tanítványi, fiúi ragaszkodásról, hanem Sík Sándor is a Radnóti emlékezetére írott versében, amely tizenöt éve a *Tiszatáj* hasábjain jelent meg:

Fiam voltál, háromszor is fiam:
A Titkot hányszor kopogtattuk együtt,
És kézből kézbe hányszor eregettük
A rímek csordogáló gyöngyeit!

(*Örvénynek az örvény*)

Radnóti volt a legkedvesebb, de a nagyra menendő tanítványok sorában ott volt az előbbieken kívül Szerb Antal is, még a pesti piarista gimnáziumban, s hitelesnek elfogadható kortársi vallomás, Kardos Klára szerint: „József Attila is feltűnik környezetében, és egy pillanatra szinte úgy látszik, hogy a szegedi egyetem Sík Sándor személyében fogja jóvátenni azt, amit Horger Antalban vétett ellene: megbeszélük, hogy doktorálni fog nála, már ki is jelölik a disszertáció tárgyát, egy ritmikai témát.” Sajnos, József Attila állapotának rosszabbodása miatt erre már nem kerülhetett sor. Hogy Radnótit ő védte meg egy József Attilához meglepően hasonló Horger-támadás ellen, már ismert irodalomtörténeti tény.

Ám nem hangsúlyozták eléggé ennek a kapcsolatnak másik oldalát, a kölcsönhatást, amely Síknak nemcsak emberi magatartását, de költői gazdagodását is jelentette. Költészete amelyet indulásakor,

1911-ben Karinthy fölszines optimizmusáért, »tejszagú misztikumok« által nyugözöttségéért megrótt, melyet – formai bravúrjainak elismerése mellett – túlzott intellektualizmusáért Tóth Árpádtól Jankovich Ferencen át Féja Gézáig majd minden kritikusa bírált, nem véletlenül szegedi korszakában, ennek is a második felében, a harmincas évek végén vált igazán lírává, emberivé, meleggé. Ady és Babits hangja ott érzik a pályakezdő verseiben is – ebben új és merész, hiszen a katolikus líra előtte formáját illetően is konzervatív hagyományok folytatója –, de szinte egyedüli témája, istenélménye, ez a folyton főnnhangon vallott *amor intellectualis Dei*, hidegen hagy, egyhangú és érdektelen: hiányzik belőle a megvívottság, a kisenvedés, amely Adyét mélyen emberivé teszi. Merev és hideg, bár nagyon okos költészet ez, amelyből csak egy-két olyan vers emelkedik ki, amely nem gondolatban, hanem élményben fogant. Ezt a túldinamikus, felhőtlen pózt megtöri ugyan és józanítja a háború és forradalom, társadalmi látása azonban még mindig csak a Szabó Dezső parasztmítoszáig jut el: *Az elsodort faluval* majd egy időben jelenik meg az *Óda a paraszthoz*, ennek az egyoldalú messianizmusnak kifejezője.

Ezután jöttek a nagy versek, amelyek közül bizony egyet vagy kettőt szívesen láttunk volna a *Hét évszázad magyar verseiben*: a *Homoki felhők* (1936), a *Szegedi óda* (1940), a *Szegedi Fiataloknak ajánlott Virrasszatok* (1940), a *Tiszatáj*nak idén nyáron újra megküldött kis remek, *Az átokházi őzikek* (1940). Ugyanekkor a történelem is eléri a »nem politizáló« papköltőt, s az antifasiszta meggyőződés, a fenyegető barbárkor szorongatása is elmélyíti költészetét. A *Családfa* (1939) s a József Attila-hatást mutató *Groteszk* (1941) már ennek a lírának a legjellemzőbb alkotása. Három nyarat Csíkban tölt: a székelység zárt, ősiségbe rekedt élete is népi ihletésű, leegyszerűsödött, immanens szemléletű ciklust teremt, amelynek némelyike maradandó értéke a magyar lírának. S a fölszabadulást köszöntő *Fecskét látok* (1945) őszinte hite az új világban szintén ebbe a népi fogantatású, misztikumtól, transzcendenciától letisztult formába öltözött.

Drámai kísérleteit már ma is aligha lehet életre kelteni, de lírájának ez az ága megőrzi nevét irodalmunk történetében. S természetesen irodalomtörténeti, esztétikai munkássága is.

Nyilvánvaló, hogy a mai irodalomtudomány megrostálja és kritizálja a Pázmányról, Zrínyiről, Gárdonyiról, s főként Adyról írott monográfiáit – ezt a korabeli baloldali kritika, sőt a *Nyugat* is megtette már –, de értékeit nem tagadja. *Esztétikájának* három kötete pedig – világviszonylatban is jelentős alkotás – valamennyi művénél több figyelmet érdemel. Nemcsak hallatlan tudásanyagának tanúságtétele, kristályosan tiszta szerkezetű és nyelvű előadásmódja, hanem és legfőként: a marxista esztétika számára is hozadékot rejtő, fölvilágosultan realista és józanul modern szemlélete lehet tanulságos.

Sík Sándor: a nevelő, a költő, az esztéta méltó az utókor tiszteletadására.

(1963)

2. A KETTŐS VÉGTELEN

Sík Sándor válogatott munkái

Tudós, költő, szerzetes és nevelő: miben volt legnagyobb Sík Sándor? Nem kibebítem tán egyéb érdemeit, ha azt hiszem, hogy tanárként, a katedrán és a szemináriumi szobában volt a leginkább hatással a magyar kultúrára. Nem csak annak a kis közösségnek a szellemi útmutatójaként, amely a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma néven beírta nevét immár a magyar művelődéstörténetbe, nem csak Szerb Antal és Radnóti Miklós elkötelező erejű mestereként, hanem későbbi, szerényebb tehetségeket kibocsátó tanárnemzedékek oktatójaként is.

S most két szerény kivitelű (sőt őszintén szólva: az Egyetemi Nyomdához méltatlan tipográfiájú és gondozású) kötetben itt van előttem életművének foglalata, melyet Kardos Klárának, Sík szegedi tanszéke egykori munkatársának közreműködésével Rónay György szerkesztett. A bevezető tanulmány is Rónay műve, s a maga nemében kitűnő, már csak tárgyilagossága miatt is, mellyel nem palástolja Sík költészetének gyöngéit, sőt szeplőit. A cím – Sík lírájának gyakori motívumából – a költő és a tudós kettős, az isteni és az emberi végtelen vonzásában, ihletésében született alkotásaira utal. Második kötete

tisztán pasztorális jellegű: konferenciaszövegeket és a lelkiélet köréből való tanulmányokat közöl. Az első adja válogatott verseit, *Az égigérő torony* című drámáját és irodalmi tanulmányainak javát.

Már a fölsorolásból is kitetszik, hogy meglehetősen vegyes anyagú könyvek ezek. A szerkesztők nem tisztázták, hogy a Sík művelte valamennyi műfajból adnak-e válogatást, vagy inkább az eddig kötetbe nem gyűjtött írásokat teszik közkinccsé. Hiszen pl. *Az égigérő torony* előtt – amint a második kötet végén található bibliográfia is mutatja – vagy nyolc drámai műve született, s némelyike nem rosszabb, mint *Az égigérő torony*, mely nyilván eddigi kiadatlansága miatt került a válogatott művek közé. Láttam 1943. december elején a szegedi színházban, Both Béla rendezésében, Vinkler László díszleteivel, főszerepekben Ladányi Ferencsel, Szegedi Szabó Istvánnal és Petur Ilkával. Frissen voltam Sík tanítványa, szerettem őt, érthetően törekedtem megértésére, de nem sikerült. Ahogyan, most utána néztem, alig is fejtették meg értelmét a szegedi színikritikusok, köztük a *Délvidéki Szemle* tudós méltatója sem. Bábel tornyát pl. a civilizáció szimbólumának hitték, holott a fasizmust kívánta illusztrálni. Valamennyien meglehetősen leegyszerűsítve, vulgarizálva látták jelképrendszerüket. Elolvasva több részletszépséget lát benne a mai olvasó is, de zavarja éppen a túl sok jelkép és a sok reminiscencia. A *Tragédia* egyiptomi színe, a *Csongor és Tünde* három vándora elnyomhatatlanul betör a műbe, s a külön-külön érthető szimbólumokat együttes hatásukban összekuszálja. A sok bölcs, emberi és tömör szépséggel megfogalmazott gondolat nem válik egyértelmű tanulássá és művészi élménnyé. A tudós e műben, mint Sík életművének, így verseinek is jó részében, a művész fölre kerekedik.

Rónay a költőnek mintegy tucatnyi verseskötetéből alapos rostával válogatott. Ő sem tagadja, hogy Karinthy metsző kritikájának, mellyel a fiatal költőt fogadta, igaza volt; Sík ekkori költészete olyan, mint ha mindegyik verse megannyi cserkészinduló volna; Ady és a *Nyugat* lírájával szemben dacosan hangoztatott „egészséges kurjantás”, „tobzódó túlság”: a „diadalmas világnézet” jegyében a valóság komorságáról megfélelmező retorika uralkodik költeményeiben. Nekrológiájában megírtam s most is úgy látom: szegedi korszakától, s minden

bizonytalán éppen a Szegedi Fiatalokkal való találkozásából születtek higgadtabb, érettebb, emberibb alkotásai, majd ezek egyszerűsödtek még tovább a fölszabadulás után született „őszikékben”, az *Őszi fecske* (1958) és az *Áldás* (1963) legszebb verseiben. Szegedre jöve-tele egybeesett a gazdasági válság kezdetével: nyilván nem véletlenül nyílt rá ekkor a szeme a magyar valóságra, és fordult lassan szembe az egykor magától értődően szolgált keresztény-nemzeti kurzussal.

Irodalmi tanulmányai jórésztben a katolikus irodalom problémáit, a magyar költők istenélményét, a vallásos gondolat irodalmi szerepét vizsgálják. Tényeivel aligha is lehet vitázni, legföljebb hangszílyaival. Kedves költői a katolikus Vörösmarty (Babitsnak is a legkedvesebb magyar elődje) és a kálvinista, de józanul realista Arany, akit ars poeticájában is példaképének vall (*Családfa*). Minket közelebbről a Móra Ferenc költészetéről szóló, ezt a rokonszenves, de nem túlságosan jelentős lírát beleérzéssel és elfogulatlanul értékelő tanulmánya és a József Attiláról írott három esszéje érdekel. Ő jegyzi föl a nem lényegtelen életrajzi mozzanatot is: József Attila, Sík ajánlatára, Szegeden, nála akart 1936-ban doktorálni ritmikai-elméleti tárgyú dolgozattal. „Nagy örömmre szolgálna – mondta neki a professzor –, ha annak alapján doktorrá avathatnák, és így a szegedi egyetem mintegy jóvá tehetné azt a fájdalmat, amelyet okozott neki.” Ha valaki kételkednék ezeknek az utólagos, már nem ellenőrizhető szavaknak igazában, üsse föl a minap megjelent *Mártír írók antológiájában* a Mészáros Zoltánról szóló fejezetet: a pesti egyetemről kizárt, a Csillagbörtönből nemrég szabadult kommunista fiatalembert ugyancsak kész volt szigorlatra bocsátani Szegeden. Kár, hogy a Tömörkényről és Juhász Gyuláról kötetek elé készült, de önállóan is megálló bevezető tanulmányait a válogatás mellőzte.

Embernek volt Sík Sándor a legnagyobb. Legszebb versei közül való, amelyben a valóság, az élet, a szépség elsőbbségét panteisztikus hittel vallja meg:

Ó, Istenem, ha az én árva bodzasípom
Egy századrészét el tudná füttyülni annak,

Amit te mondtál énnekem magadról
Egy parasztdal egyetlenegy sorában!

(Bocsásd meg)

Két kezemen megszámlolhatom Sík Sándor költői életművének maradandó, a magyar lírából ki nem téphető darabjait. De Juhász Gyula egyik aforizmájában azt mondja: „A legtöbb költő azért ír egy életen át, hogy egy verssel halhatatlanná lehessen.” Sík Sándornak ez sikerült.

(1970)

3. SÍK SÁNDOR NOTESZAI

1944 októberének első napjaiban a németek kifosztották a szegedi közintézményeket. Utcára dobálták a piarista rendház bútorait is. A fölszabadulás utáni napokban szovjet katonai kórház települt az épületbe, így a még útban levő holmik is a járdára kerültek. Egy kisfiú összeszedett néhány könyvet, füzetet, noteszt, és megőrizte. Németh Lajos, jelenleg székesfehérvári lakos, Sík Sándor öt zsebnaptárát 1979-ben szülővárosa könyvtárának, a szegedi Somogyi-könyvtárnak adományozta.¹

Az öt fekete naptár Sík Sándornak ceruzával és tintával, olykor gyorsírással, máskor megfejthetetlen rövidítésekkel írott jegyzeteit tartalmazza. Életművének kutatója, életrajzának megírója számára bizonyára megvilágít majd egy-egy eseményt, motívumot, összefüggést. Magam most csak hírt adok létükről, és néhány, számomra is érthető utalást teszek belőlük közzé.

1931

Az 1931. évi „Jegyzék-Naptárban” március 17-én Ortutay Gyula és Kratochvil (Baróti) Dezső, 26-án Tolnai Gábor nevével találkozunk.

---

¹ Kéziratom lezárása után, 1982. május 12-én, Németh Lajos kohómérnök 51 éves korában hirtelen elhunyt.

Valószínűleg szemináriumi előadásokra utalnak (Ortutay Berzsenyiről, Tolnai a szabadversről). Föltűnő, hogy június 22-e után nincs bejegyzés; mintha ezzel a jegyzetfüzetével fölhagyott volna. Érdekes viszont a notesz végén a *Pénztár* föliratú rovatban kelet nélkül ez a számadás:

<i>Ruha</i>	150
<i>Miklós</i>	110
<i>Ilmi</i>	50
<i>Laci</i>	50
<i>Diákok</i>	30
?	150
<u><i>Tart.</i></u>	<u>50</u>
	590

Csak későbbi, az 1938. évi noteszának végén található jegyzeteiből derül ki, hogy Miklós Sík Miklóst, Ilmi Sík Ilmát, Laci Sík Lászlót, legszűkebb rokonait jelöli. Őket támogatta tehát elsősorban, s kívülük még diákokat, szegény egyetemi hallgatókat.

A naptár különféle helyein számos kül- és belföldi cím, telefonszám található.

1933

Ugyanígy az 1933. évi „Előjegyzési zsebnaptár”-ban is. Ebből az év elejéről márciusig még a lapok is hiányoznak, a bejegyzések is csak május végén szaporodnak meg. Kari ülés, fogorvos, rádió, kollégium, bírálatok gépelése – ilyen följegyzések olvashatók e tájt.

Május 30-án *Apponyista vizsga*. Június 2-án este 9-kor: *Gellért Oszkár*. Nyilván látogatás nála. Július 7-re, 8-ra *Lelle* van beírva. Július 13: *Ady-syllabus! 25-60 sor*. Július 20: *Jamboree-jegyek: Miklósék 4, Jenő b. 2., Fellner 4, Inasok, Nővérek*. Július 22: *Rozsnyay Kálmán Nógrádverőce (Adyról...)* Július 23: *Teleki*. 24: *Nemzeti Színház. Egryné. Vilma*.

Augusztus 18-ra nyilván látogatásokat jegyzett elő magának: *Pista, Vilma, Oli, Miklósék, Pénzügyek. Révai. Balanyi. Vigilia (korrektúrák)*. 19-én: *Possonyi Laci*. Augusztus végén menetrendi följegyzéseket olvashatunk Bregenzből és Bregenzbe. Szeptember 28-án térhetett vissza a nyári

szünetről Szegedre, mert erre a napra jegyezte elő: *Szegeden*. Október végén, november elején több napon is szerepel *Göd* (azaz Gödöllő) neve. Ilyenkor nyilván édesanyját látogatta meg. 1933. december 5-én volt az *István a király* című drámájának bemutatója a budapesti Nemzeti Színházban. Ezzel kapcsolatos néhány bejegyzés, főként jegyek dolgában (pl. Szalay Józsefnek a literátus szegedi rendőr-főkapitánynak, Móra Ferenc barátjának). A karácsonyt Gödöllőn töltötte.

A pénztári rubrikákban most *Lapot* címmel a következők vannak felsorolva:

Rfőnök

Flóri

Miklós

Tihanyi [Béla, házfőnök, gimnáziumi igazgató]

Berecz [János, egyetemi tanár]

Fógel [József egyetemi tanár]

Tomék [Vince]

Schütz [Antal]

Bátori [Jenő]

Czike [Gábor]

Schmidték [Schmidt Henrik egyetemi tanár?]

Pista bácsi [Salánky István?]

Ipi bácsi [Fekete Ipoly]

Voinovich [Géza]

1936

A következő naptár 1936-ra szólt. Január 2-án *Rádió* címmel verscikmeket találunk; nyilván ezek hangzottak el: *Cserfa a fenyvesben*, *Nyári eső*, *Homoki felhők*, *Ballada a legelőkről*, *Szénaillat*, *Az acélember*, *Októberi rózsák*, *Tojás*, *Ojtvány*. Január 15-én telefonjaira emlékeztette önmagát: *Reitzer*, *Ortutay*, *Brandenstein*, *Du*, *Ilmiék*, *Boldizsár*, *Németh A*, *Alszeghy*, *Major*, *Márkus L.*, *Bernát*, *Baróti*. Február 4: *Alszeghy*, *Ortutay*, *Bach L. (Radnóti)*. Ezt megismételte 6-án ezzel kiegészítve: *Írni*. Talán Radnóti Baumgarten-díja ügyében... Március 1-én 6 órára bizonyára Radnótiékhoz volt hivatalos; az elkapkodott firkantásból ezt sejtem.

16-án *Ilmi* neve után ismét *Miklós* nevét látom. 20-án megint: *Basch Loránt írni*. Április 19-én *Jézus Szíve 11 óra*. Nyilván prédikációt vállalt ekkorra. Egy hétre rá, 26-án 10 órára a Belvárosi templomban, május 3-án a Várplébánia templomban, 10-én ismét a Belvárosi templomban, 17-én a terézvárosiban, 21-én, áldozócsüörtökön a Fogadalmiban, 24-én megint a *Jézus Szíve* templomban. Ugyanerre a napra ceruzával még *Kóka* van beírva. Talán ő is járt Móra Ferenc kedves félegyházi tanáránál, a kókai esperesplébánosnál, Trungel Jánosnál?

1936 júniusában ismét külföldi menetrendet találunk, és névjegyzéket azokról, akiknek képeslapot akart írni, s bizonyára írt is. Érdekes még, hogy Reményik Sándor és Szalay József is szerepel a listán. Egy másikon, amely július elején található, *Ortutay* és *Szekfű* is olvasható.

Hosszabb szünet után szeptemberben folytatódnak a bejegyzések. Gyakran találunk az öregcserkészcsapat összejöveteleire utaló rövidítéseket. 1936. október 10-én 6 órára Szalay Józsefhez volt hivatalos. Október 18-án délután 4-kor a Dugonics Társaság ülésén jelent meg. A Társaság évi jelentéséből tudjuk, hogy költeményeivel szerepelt. November 22-én cserkészközgyűlésen vett részt. 30-án Székesfehérvárott járt. December 2-án bizonyára a Baumgarten-kuratórium ülésén volt. December 6-án a szeged-felsővárosi katolikus házban irodalmi előadást tartott, másnap, 7-én Pesten 6-kor a Fészek klubban, 8-kor a Zeneakadémián lehetett; 11-én a Szent István Akadémia ülésén. A naptár végén bécsi menetrendi adatok találhatóak, majd egy cím: *Költő u. 34*. Utána kusza ceruzás verssorok: *Te balga szív, mit oktalankodol? / Nem egy-e minden honnan és hova?*

Az első sor a spanyol polgárháborútól ihletett *Máglyafüst* című versében fordul elő, de a többiek, amennyire el tudom olvasni, nem kerültek a végleges változatba. Még egy sor ismerős: *Ki mondja meg, a máglya merre lobban...*

Végül tintával ez a verscímjegyzék, nyilván valamiféle válogatás szándékával:

Világítótorony

A magányosság toronyablakából

Vízválasztó

Köd a Pilátuson

Világforradalom

Nyári eső

Ezüst híd

Encián

Kaszálók
Kecskepásztorkák
Angolok
Lebegő sor
Patakzúgás
Tojás
Telihold van

Ünnep
Báránnyelők – Élet
Kakasszó
Havasok
Mint bölcs kutya a küszöbön
Húsen és aranyon
Pirongató

Utána szintén tintával a következő folyóiratcímek: *Vigilia, Élet, Nemzeti Újság, Helikon, Pásztortűz, Napkelet, Bp. Szemle.*

Karácsony címmel nyilván ajándékokról készített az utolsó lapok egyikén jegyzeteket. Ami olvasható:

Oli: lemez, könyvek
Miklósék:
Csöpi: ?? + Ráth-Végh
Miklós: töltőtoll + könyvek

gyerekek: hingli [?] + 4 könyv
Vilma: könyvek, metszet
Mici: termosz + tea
Flóri: ??, könyvek, lemez

A legutolsó lapon, tintával:

1936. dec. első hetében adtam:
Miklós 120 P
Ilmi
Özv. Virányiné 10 P
10 gyerekes asszony 10 P
Szerencsés [?] 10 P
Bátori Jenő 15
Sz. József gyermekotthon (Pesterzsébet) 2
Sz. Vince Egyl. 2
Nyomorék gyerekek Otth. 2
M. M. Diákszöv. harkányi? 1
P. L. festő 2,50
Cser-Palkovits beteg jogszigorló 15

Csonkaságukban is tanulságos jegyzetek!

1938

1938-ról szól a negyedik zsebnaptár. Február 7-én: *Bihari Klára. Paulay Ede u. 58. (verseskönyv!)*. Február 15. és március 15: *Kalocsa*. Február 18: *Harmonia: Beethoven-est 1/29*. Február 19: *Szeged, professzorok vacsora*. Március 3-án két brüsszeli cím (75 Boulevard Clovis és 19 Rue de Marteau) szerepel.

Április 2: *Szentes*. Április 17. húsvétvasárnap; tintával, szögletes zárójelben: *Veres Péter. Rajniss-röplap rágalmai*. Megértéséhez hozzásegít, ha tudjuk, hogy pár nappal előbb, április 6-án Sík és Veres együtt szerepelt a szegedi Tisza szállóban a Juhász Gyula emlékének szentelt esten. Ha előbb nem, ettől kezdve személyesen ismerték egymást. Április 21: *Megbeszélés: Ortutay lemezei. „Európai költők.”* Május 3-án az elintéznivalók közt Baróti, Rajniss és Buday György neve. Május 15-én a Petőfi Társaságban kellett lennie. 24-én egy cím: *Benedek Károly, Szeged. Szent Mihály u. 4. 25-én: Vigadó*. Június 9: *Hubertus. II. Kapás u. 36. 1/29*. Nyilván valami találkozó színhelye és időpontja. Június közepén fölszerelési lista, útra viendő holmik jegyzéke olvasható (zseblámpa, blokkok, olasz szótár, üvegek, címkönyv stb.). Június 28-án ismét *Kalocsa* van beírva, július elején ausztriai menetrend (Klagenfurt, Villach stb.), majd megint névsor a képeslapok címzettjeiről, minden eddiginél több, 29 névvel, természetesen *Gyula, Baróti, Radnóti* is köztük. Szerepel Rusznyák professzor, Rafaela nővér, Zolnai Béla, Possonyi László és Mécs László is.

A nyár további része üres. Október 9-én székesfehérvári és veszprémi menetrend. 16-án ismét Veszprém, 23-án Nagykőrös, de át-húzza, és november 20-án megismételve. (A Dugonics Társasággal szerepelt itt.) December 5-én: *Tel. Babits*. December 8: *Hmvásárhely*. December 10: *Baumgarten*. Ez 5 órára van előjegyezve, 9-re pedig Szabó Zoltán (I. Naphegy u. 7. III. 3. 367–485). December 12-én a pesti piarista öregcserkészek összejövedele és ifj. Lukács Gyula szerepel. E napokban gyakran van beírva még *Lukács* is, de ez alighanem a Lukács-fürdőt jelenti.

Ennek a zsebnaptárnak a végén betűrendes címjegyzék is található. Mondanom sem kell, hogy benne Radnóti Miklós pontos címe (V. Pozsonyi út 1. II. 3.) is föllelhető.

1941

Az utolsó notesz. Tulajdonosa a postadíjszabáshoz hozzáírta a levél-távirat tarifáját: 15 szóig 60 fillér, ezen fölül szavanként 4 fillér. Úgy látszik, élt ezzel a közlési formával.

Január 5-én tintás bejegyzés:

<i>Fizettem tankönyvgépelésért</i>	
<i>Eszes Ferencnek 34,50 P</i>	
<i>Rátkai Lászlónak 29,40</i>	<i>63,90</i>
<i>+ papír</i>	<i>10,56</i>
<i>+ posta</i>	<i>2,40</i>
	<hr/>
	<i>75,26</i>

Február 6-án 12 órára *Pável* szerepel. Nyilván a magántanársága ügyében őt fölkereső Pável Ágostont fogadta. Február 18-án 5 óra-
kor: *szemináriumi tea*. Március 10: *Makó, este*. 1941. március 22: *Hamlet*.
Nyilván megtekintette a diákszínjátsszók nevezetes április 1-i bemuta-
tójának próbáját. Egyébként ekkoriban foglalkoztatta az egyetemi köz-
véleményt a diákegység-mozgalom. Sík Sándor március 30-án bejegy-
zi: *Kell egység az egyetemen, de kell differenciálódás. Hagyomány! Pl. cs. cs.*
[cserkészcsapat]. A többit nem tudom elolvasni. De még ezt igen: *b)*
szaporodni szervesen... igény van.

Április 4: *Simonffy M[argó] szaval Szegeden*. Április 20-ára van
ugyan bejegyezve, de talán későbbre vonatkozik egy balatoni út föl-
szerelési listája (úszónadrág, fekete szemüveg, kispárnahuzat stb.).
Május 22-én, áldozócsüörtökön: *Kiszombor*. Június 15. és 20. közt
Cserkésztábor címszó alatt szerepelnek bejegyzések. Július 3-ára azt
jegyezte be, hogy levelet kell írnia Strauss [Nyikos] Gyulának, a SZEI
elnökének, Makóra (Szent István tér 27.). Szintén szerepel Strauss
neve a júliusi napokra beírt címjegyzékben, a képeslapok váromá-
nyosai között, Radnóti, Ortutay, Baróti, professzortársak és rend-
társak neveivel egyetemben. Rafaela nővér ismét kaphatott lapot.
Ezúttal *Vészitsék* is: Móra Ferenc lányának, Vészítsné Móra Panká-
nak családja.

Az október 11-e utáni üres rovatban: *Alszeghyék. Vigiliáék. Babitsné. Radnóti! Galamb, Keresztury, Sík László.* Október 19: *Félegyháza.* Október 26: *Zombor.* November 18-án a Szent Imre kollégiumban Széchenyiről tarthatott előadást. 23-án 11-kor rádiószereplés, de ugyanezre a napra Esztergomot is beírta. December 1-jén megint: *Baumgarten.* December 7: *Szent Imre kollégium.* December 11: *Makó.* December 12: *Rádió, 7 óra 20. Versek.*

Az év végi jegyzetek közt előfizetési följegyzések: *Kelet Népe, Híd, Nyugat.* A következő lapon verscímek:

<i>Ágoston Están</i>	<i>N. U. [Nemzeti Újság] 1941. aug. 12.</i>
<i>Reggel a szálláson</i>	
<i>Sütkérezés a hangyával</i>	<i>Bp. Sz. [Budapesti Szemle]</i>
<i>Székely temető</i>	
<i>Az Oltárkő alatt</i>	<i>Élet</i>

A következő lapon a *Rutafa, rutafa* című vers tintával írott, kissé eltérő változata. Ez olvasható a *Győződ-e még?* című kötetének (1945) 78. lapján 1941. június keltezéssel. A noteszban teljesebb ez a dátum: *B. Szemes, 1941. jún. 13.* A második szakasz első sora itt még így hangzott:

Öleled-e írul az árva embert...

(1982)

4. ELŐSZÓ

Szegedi klasszikusok

Sík Sándor életművének javát szegedi korszakában alkotta meg. Túlásnak tetszhet ez a megállapítás, hiszen életének hetvennégy esztendejéből mindössze tizennégyet (1930–1944) töltött itt, ezeket sem folyamatosan, mert a szegedi piarista rendházban kapott két szobája mellett mindvégig megtartotta a pesti rendházban régi lakását, s a tanév közti szünetekben is, a nyári vakációban is többnyire a fővárosban – szülővárosában – tartózkodott. Ám ha arra gondolunk, hogy költészete – a gazdasági

válság nyomorának látványa és nem utolsósorban a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának meg az egyetemi öregcserkészcsapatnak tagjaival tett tanyalátogatásai nyomán – itt mélyült el társadalomlátásban, népszemléletben, és itt emelkedett legmagosabbra; hogy főművét, háromkötetes *Esztétikáját* (1942) itteni egyetemi előadásai és rendházbeli meditációi érlelték meg; alig vonható kétségbe állításom igaza.

Megszerette Szegedet. Íme *Szegedi óda* (1940) című versének hangütése:

Látlak már messziről integetni újra,
Fogadalmi templom két fölnyújtott ujja,
Szentegyház a homokon.
Szeged, híres város, nekem édes város,
Tápéval, tanyával, éggel is határos,
Köszöntelek, otthonom!

A Dugonics Társaság asztalánál már 1921. május 5-én fölolvasta verseit mint „vendég”. Amint azonban elfoglalta egyetemi katedráját, 1930-ban, a Társaság sietett őt tagjai közé választani, s e megtiszteltetést ő sem kicsinyelte le, hanem időről időre szerepet vállalt a fölolvadásúléseken. 1933. december 17-én tanítványával, Radnóti Miklóssal együtt. 1935-ben Sík Sándorral töltötték be a Móra Ferenc halálával megüresedett alelnöki tisztséget. Ötvenedik születésnapját a *dugonicsok* 1939. február 5-én megünnepelték. Ekkor olvasta föl *Köszöntő* című versét Radnóti Miklós. Az 1939. évi titkári jelentés joggal állapította meg, hogy Sík Sándor a Társaság legtöbbet szereplő tagja, és alelnöki megnyitóbeszédeivel is gyakran gyönyörködteti hallgatóságát. 1945-ben őt választották meg a Társaság elnökévé, s bár hamarosan elköltözött Szegedről, neve a Társaság megszűntetéséig (1950) elnökként szerepelt.

Látszatra nem foglalkoztatta őt a szegedi irodalom története: nagyobb tanulmányt, kivált könyvet nem szentelt a szegedi klasszikusoknak. Mégis megfogta lelkét a szegedi irodalmi örökség. Már első szegedi éveiben fontosnak tartotta, hogy egyetemi előadásában foglalkozzék Móra Ferenc költészetével. Móra *Költők tilalmasában*

című tárcájában visszapillantva ifjúi poétaságára 1932. január 31-én szokott öniróniájával ezeket írta: „Kedves figyelem, amit itt köszönök meg, éppen ma juttatta el hozzám azt a búcsúztatót, amit kihúlt poraim felett Sík Sándor tartott, drága jó barátom, a költő, a pap és a tanár, egyik szegedi egyetemi kollégiumában. Hiszen ha tíz esztendővel ezelőtt mondtak volna rólam olyan szépeket, úgy lehet, még ma is élnék. De most már hiába csattogtatom össze a bokámat, nem lesz abból már rím, csak kopogás.”

Móra, mint annyiszor, most is Kasszandrának bizonyult. Ravatalánál Sík Sándor is beszélt. Az egyetemi előadásain elmondottakból pedig esszét formált, és mintegy nekrológgént olvasta föl a Dugonics Társaságnak Móra Ferenc emlékezetére 1934. október 1-jén rendezett irodalmi estjén a színházban *Móra Ferenc, a költő* címmel. Ezt közölte 1935. évi 1. számában a Katolikus Szemle.

Amikor pedig Paku Imre sajtó alá rendezte Juhász Gyula verseit, és 1940 könyvnapjaira Szukits Zoltán kiadta őket, Sík Sándor írt hozzájuk előszót. A költőről szóló szakirodalom fölényes ismeretében, anélkül, hogy egyetlen névre is utalna, verte vissza a vádakát, amelyek kisebbiteni akarták a szegedi poéta nagyságát. Ebben is használta kedvelt kifejezését, *a kettős végtelent*, amely Juhász Gyula lelkiületére éppoly jellemző, mint Sík Sándoréra.

A Dugonics Társaság 1942-ben méltón ünnepelte egykori főtitkárát, Tömörkény Istvánt halálának negyedszázados évfordulóján. A színházi ünnepséget Sík Sándor nyitotta meg, s ő rendezte sajtó alá, látta el bevezetéssel Tömörkény *Három színjáték* címmel kiadott egyfölvonásosait. Érdekesen csöndül össze, amit Tömörkényről mond, a Juhászról mondottakkal: mindkettejüket azzal jellemezte leghívebben, hogy ők *a kicsiben nagyok*. Éppen ebben a nagyok. Juhász az apró, egy-egy életérzést tükröző versben, Tömörkény pedig kis szegedi, tanyai világának egy-egy élményét megörökítő rajzaiban. Akár Juhászt, Tömörkényt is megvédte: sorra cáfolta az értetlen kritika vádjait. Nem idézem érvelését, hisz az olvasó úgyis mindjárt Sík Sándor élvezetes magyarázatára lapozhat.

Nem keletkezésük, hanem tárgyuk, az írók időrendjében közöljük e három tanulmányt.

(1989)

Fizel Natasa

Sík Sándor szerepe a párhuzamos tanszékek megalakulásában a Ferenc József Tudományegyetemen

Sík Sándor életének 74 éve, 1889-től 1963-ig a magyar történelem zivataros időszakára esik. Átélt családi tragédiákat – három gyermekkorú testvérét, és tíz évesen édesapját veszítette el – csakúgy, mint két elvesztett világháborút. Uralkodók, miniszterelnökök, váltották egymást ebben a néhány évtizedben. Minden változott. Ami változatlan maradt Sík életében az erős katolikus hit mellett a pedagógia erejébe, a gyermekek szeretetébe vetett hit. Nem elméletben foglalkoztatta őt a neveléstudomány (sőt úgy éppen hogy nem!), hanem a fiatalok között, a fiatalok lelki-szellemi gondozásán keresztül teljesítette be élethivatását, ahogy erre verseiben is többször utal. Alapítója és irányítója volt a magyar cserkészmozgalomnak – és mindemellett költő, műfordító, irodalomtudós.

Tanulmányomban rekonstruálom azokat a koherens eseményeket, amelyek az egyetem életében a II. Irodalomtörténeti Tanszék létrehozásához, Sík Sándor életútjában pedig az egyetemi katedra elfoglalásához vezettek. Bemutatok olyan – korábban feltáratlan – időbeli párhuzamokat az egyetemtörténet és a személyes életút vonatkozásában, amelyek a történések egy részét új fénybe helyezik.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK, SZAKIRODALMI ELŐZMÉNYEK

A Ferenc József Tudományegyetemen az 1920-as–1930-as években megalakított ún. „világnézeti vagy más elnevezéssel „párhuzamos” tanszékek ügyét több szerző, több aspektusból – történeti, oktatáspolitikai, valláspolitikai – vizsgálta.¹ Ezen szakirodalom mellett

---

¹ Pukánszky Béla: Pedagógia és Pszichológia. In: A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene.

felhasználtam a Sík Sándor életművét feldolgozó irodalmat, például Mészáros István és Rónay László munkáit.² Primer forrásként a Csongrád Megyei Levéltár Sík Sándor kinevezésével, és az új tanszékek létrehozásával kapcsolatos iratait, egyetemi, kari, és bizottsági jegyzőkönyveket, illetve Sík Sándor pályázatát használtam fel.

EGYETEMTÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK

A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem fejlődése töretlen volt az első világháború kitöréséig. Történetében sorsdöntő fordulatot hozott, hogy a román hadsereg 1918. december 24-én bevonult Kolozsvárra.³ 1919. május 12-én a román katonaság elfoglalta az egyetemet is, majd a rektori hivatal élére a román tanszék professzorát nevezték ki.⁴ Az egyetemi tanárok a város megszállása után nem tették le a román állampolgárság elnyeréséhez szükséges esküt, így kiutasították őket a városból. A menekülni kényszerülő tanárok Budapesten (jellemzően a Paedagogiumban) folytatták az egyetemi oktatást. A száműzött magyar egyetemen 1921. október 9-én nyitották meg az első tanévet, ezzel megkezdődött Szegeden a tényleges egyetemi oktatás. Ez jogilag a kolozsvári egyetem keretein belül történt, mivel nem új egyetemalapításról volt szó. Az egyetem szervezeti fölépítésében nem következett be változás, négy karral működött tovább: bölcsészettudomány, jogtudomány, természettudomány, orvostudomány.⁵

1921–1998. Szeged, 1999. 215–223.; Huszti József: Gróf Klebelsberg Kuno életműve. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1942.; Miklós Péter: A szegedi bölcsészkar Radnóti Miklós diákéveiben. Szeged-Szabadka, Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány, 2011.

Ladányi Andor: A polgári iskolai tanárképzés reformja Klebelsberg minisztersége idején. In: Kiss Róbert Károly – Vajda Tamás (szerk.): Az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola története (1928–1947). Szeged, Belvedere Meridionale, 2010. 71–76.

Fizel Natasa: A párhuzamos tanszékek megalakulásának körülményei a Ferenc József Tudományegyetemen. In: Iskola a társadalmi térben és időben. 2011–2012. II. Pécs, 2013. 173–184.

2 Mészáros István: Sík Sándor a pedagógus. Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1989.; Rónay László: Sík Sándor. Budapest, Balassi Kiadó, 2000.

3 Benda Kálmán: Magyarország történeti kronológiája. III. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1986. 846.

4 Makk Ferenc – Marjanucz László (szerk.): A Szegedi Tudományegyetem és elődei története (1581–2011). Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, 2011. 10.

5 Uo. 12.

A BÖLCSESZKAR HALLGATÓI ÖSSZETÉTELE A FELEKEZETI HOVATARTOZÁS TÜKRÉBEN

A történelmi Magyarország felbomlásának egyik szembeeszkő szerkezeti következménye az etnikai egységesülés, amely a felekezeti megoszlás homogenizációját is maga után vonta. Az 1920-as, és az 1930-as népszámlálás adatai szerint a társadalom majd kétharmada római katolikus vallású volt. Mellette a református felekezet szerepe tekinthető számottevőnek, hiszen minden ötödik magyar tartozott ehhez a hitfelekezethez. Végül közel azonos a súlya az evangélikus (~6%) és az izraelita (~5,5%) felekezeteknek.⁶

A szegedi tudományegyetem hallgatóinak felekezeti hovatartozása (hasonlóan a korabeli oktatási intézményekhez) ebben a korban nyilvános adatnak számított, az egyetemre való beiratkozáskor az anyakönyvben feltüntetetésre került a hallgató vallási hovatartozása. Az egyetem hallgatóságának vallási meggyőződése a római katolikus vallás esetében (49,43%) az 1922-es adatok szerint majdnem 15%-kal elmaradt a teljes népességben való aránytól. Ennek oka minden bizonnyal abban keresendő, hogy Észak-Erdélyben a római katolikusok aránya csupán 20% körül mozgott, és a kolozsvári egyetem hallgatói közül többen követték alma materüket, és tanulmányaikat Szegeden folytatták. Bizonyítja a fenti gondolatsort az a tény, hogy az 1926/27-es tanévre beiratkozott római katolikus egyetemi hallgatók aránya már közelített a két-harmadhoz, majdnem 60% volt. A római katolikusok aránya annak ellenére sem érte el a teljes népességben mért arányt, hogy a szegedi egyetemen feltűnően nagy volt az apáca-hallgatók száma.⁷ Ennek oka, hogy a kultuszminiszter, Klebelsberg Kuno a női szerzetesrendek polgári iskolai tanárképző intézeteit megszüntette, és a szerzetesnők magasabb képzését a szegedi egyetemen kívánta megvalósítani.⁸

---

⁶ Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig, Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 212–219.

⁷ Beszámoló a Szegedi M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem 1922/23–1926/27. évi működéséről. Szeged, 1929. 396–397.

⁸ Pukánszky Béla: i. m. 219.

A szegedi bölcsészkar hallgatóinak vallási meggyőződését vizsgálva szembetűnik, hogy az 1920-as évek első felében a felekezeti hovatartozás aránya a karon az egyetem hallgatóságának egészéhez hasonló volt, az évtized második felére azonban a korábban vázolt folyamatnak megfelelően a római katolikusok aránya majd 10%-kal nőtt meg (54,84%-ról 63,33%-ra), s így szinte teljesen megegyezett a teljes népességben mért adattal (64,8%). A református vallásúak száma a karon belül szinte pontosan annyival csökkent 1922 és 1926 között, amennyivel a római katolikusoké nőtt, azaz majdnem 10%-kal (25,8%-ról 16,67%-ra).⁹

Tehát nemcsak az egyetem egésze tekintetében, hanem a Bölcsészkar vizsgálata során is látunk jeleket arra vonatkozóan, hogy a hallgatók felekezeti összetétele az egyetem átköltözése utáni néhány évben meglehetősen gyorsan és nagy arányban változott, és ez a folyamat egyértelműen a római katolikus felekezet javára ment végbe.

A PÁRHUZAMOS TANSZÉKEK MEGALKULÁSA

1921-ben, az egyetem Szegedre kerülésekor a bölcsészkar szervezeti struktúrája (1. ábra) szerint a 15 bölcsészkarintézet 20%-a betöltetlen volt. Ennek oka az lehet, hogy a kolozsvári professzorok egy része nem költözött az egyetemmel Szegedre, így az első tanévben az intézetek ugyan felállításra kerültek, de a megfelelő szakember megtalálása, és az egyetemre hívása még váratott magára. A további 12 intézetet is mindössze 10 professzor vezette. A diszciplinárisan egymáshoz közel álló intézetek, mint a Művelődéstörténelmi és a Történeti Intézet Erdélyi László vezetésével, a Latin Filológiai és az Ókori Művészettörténeti Intézet Csengery János keze alatt egyesültek, legalábbis időlegesen.

---

⁹ Beszámoló... 1929. 396–397.

1921/22. tanév	Vezető:
Filozófiai Intézet	Bartók György
Francia Filológiai Intézet	Karl Lajos
Görög Filológiai Intézet	Hornyánszky Gyula
Indogermán Nyelvészeti Intézet	Betöltetlen
Latin Filológiai Intézet	Csengery János
Közép- és Újkori Történelmi Intézet	Márki Sándor
Magyar Irodalomtörténeti Intézet	Dézsai Lajos
Magyar Művelődéstörténelmi Intézet	Erdélyi László
Magyar Nyelvtudományi és Nyelvészeti Intézet	Horger Antal
Magyar Történelmi Intézet	Erdélyi László
Német Nyelvészeti Intézet	Schmidt Henrik
Ókori Művészettörténeti Intézet	Csengery János
Ókor Történeti Intézet	Betöltetlen
Pedagógiai Intézet	Schneller István
Ural-Altaji Philológiai Intézet	Betöltetlen

1. ábra A bölcsészkar intézeti struktúrája¹⁰

Ebben az időszakban mind Dézsai Lajos, a Magyar Irodalomtörténeti Intézet vezetője, mind Bartók György a Filozófiai Intézet vezetője, valamint Imre Sándor a Pedagógiai Intézet vezetője is protestáns volt.¹¹ Az a tény, miszerint egy korábban protestáns többségű város, Kolozsvár egyeteme költözött egy többségében katolikus városba, éppen abban az időben formálódó püspöki székhelyre és hogy a miniszter, Klebelsberg Kuno Szegeden képzelte el a katolikus szerzetesnők tanárképzését, hamarosan változásokat generált a bölcsészettudományi kar szervezeti struktúrájában.¹²

¹⁰ A Szegedi Tudományegyetem története 1921–1998. Szeged, 1999.

¹¹ Péter László: A magyar Göttinga. Klebelsberg és a szegedi egyetem. In: Zombori István (szerk.): Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete. Szeged, 1995. 124–128.; Miklós Péter: Klebelsberg és a szegedi egyetem. Rubicon, 2012. 9–10. 28–31.

¹² Miklós Péter: Az egyházmegyei központ kiépítése Szegeden (1923–1941). Egyháztörténeti Szemle, 2003. 2. sz. 86–99.

1926. október 20-án a bölcsészkar évi II. rendes ülésén a dékán, Bartók György bejelentette, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter az egyetemen új tanszékek felállítását óhajtja. A kar Imre Sándor javaslatára (aki 1925 óta vezette a Pedagógiai Intézetet) egy pedagógiai-lélektani, Buday Árpád javaslatára egy művészettörténeti, és egy etnográfiai tanszék felállítását tartotta a legürgetőbbnek és a legfontosabbnak.¹³

Ez a kérvény segítette Klebelsberget abban, hogy keresztülvi-gye korábbi terveit, és a protestáns professzorok mellett katolikus intézetvezetők is helyet kapjanak azokon a tudományterületeken, ahol a felsőoktatás-átalakítási tervei következtében szükségesnek vélte. Megelőzendő, hogy a nagy tudású, munkájukat jól végző professzorokat sérelem érje, a miniszter a tanszékek párhuzamosításával akarta az ügyet megoldani.

1928. június 29-én, a Bölcsészkaron rendkívüli ülésen tárgyalták a párhuzamos tanszékek kérdését. Az elnök, Horger Antal dékán kérte a Kar állásfoglalását arra vonatkozólag, hogy második filozófiai vagy második pedagógiai tanszék felállítását kérjék-e a miniszter úrtól. Imre Sándor és Bartók György nem javasolták a párhuzamos tanszékek felállítását, inkább – ismét – egy pedagógiai-pszichológiai tanszék felállítását kérték, amit a Kar el is fogadott.¹⁴

A Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 51.587-1928. IV. számú rendelete alapján úgy tűnt, hogy a vita lezárásra került, és a miniszter az alábbi döntést hozta: „(...) a szegedi m. kir. Ferenc József Tudományegyetemen négy új tanszék és pedig ethnográfia, a II. filozófia és a II. magyar irodalomtörténet számára egy-egy nyilvános rendes és a II-ik pedagógia számára pedig egy nyilvános rendkívüli tanszék szerveztessék.”¹⁵

A rendelet megjelenése ellenére a bölcsészkaron továbbra is nagy volt az ellenállás az új tanszékek megalakításával kapcsolatban. 1928 decemberében Mészöly Gedeon, a bölcsészettudományi kar dékánja tájékoztatta a minisztert, hogy a II. filozófiai tanszék betöltése

13 Jegyzőkönyv, Bölcsészettudományi Kar II. rendkívüli ülés, 1926. okt. 20. CSML 167. bk. 8 7.

14 Jegyzőkönyv, Bölcsészettudományi Kar V. rendkívüli ülés, 1928. június 29. CSML 651 bk 1927/28.

15 M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 51.587-1928. IV. sz. rendelet

ügyében létrehozandó bizottság kijelölt tagjai (Horger Antal, Bartók György, Imre Sándor, Huszti József és Förster Aurél) „bővebb megokolással” lemondtak a bizottsági tagságról.¹⁶ Az okok között szerepelt a *Nemzeti Újság* 1928. december 16-i vezércikke is, amely szerint Klebelsberg az alábbi nyilatkozatot tette: „A szegedi egyetemen kész vagyok azok mellett, amelyeket nem katolikus férfiak töltenek be, parallel tanszékeket létesíteni s azokra katolikus tanárokat kinevezni, hogy a tartományi főnöknőknek aggodalmaik ne legyenek. Itt neveltessék női szerzetesrendjeink az általuk fenntartott polgári iskolák, középiskolák és tanítóképzők tanári karát.”¹⁷

A cikk bombaként csapott bele az egyetemi és felekezeti békeségbe. Bár a hivatalos dokumentumokban (pl. az új tanszékek élére kiírt pályázatokban) nem szerepelt a felekezeti hovatartozás feltételként, az újságcikkben a miniszter világossá tette ezt az óháját.

Informális csatornákon keresztül Klebelsberg fülébe jutott, hogy a szegedi egyetemen feliratot készítenének intézkedése ellen, így sértett hangvételű levélben fordult az egyetem rektorához, aki ekkoriban (1928–29-ben) éppen az egyik érintett, az Irodalomtörténeti Tanszék vezetője, Dézsi Lajos volt. A miniszter levelében kitért arra, hogy a Takarékosági Bizottság a szegedi egyetem teljes eltörlését javasolta, és e szándék mellett szólt a hallgatók alacsony száma, ahogy az egyik bizottsági tag gúnyosan meg is jegyezte, hogy „a bölcsészeti karoknak több tanárjuk van, mint hallgatójuk”¹⁸. Klebelsberg levelében leszögezte, hogy közbenjárása nélkül a szegedi bölcsészkar az ő miniszterségét aligha élte volna túl. Mit tett az egyetem megtartásáért? Egyetemi épületek építését kezdeményezte, „a bölcsészeti karok benépesítésének érdeke volt az egyik oka annak is, hogy a Paedagogiumot és az Erzsébet Nőiskola főiskolai tagozatát Szegedre levittem”¹⁹, és így került az apácák polgári iskolai tanárképzése is Szegedre. „Indokom ismét pedagógiai volt, tudniillik a női szerzetesrendek iskolái nívójának

---

16 Mészöly Gedeon dékán levele Klebelsberg Kuno miniszterhez, Szeged, 1928. dec. 21. MOL K636-1929-30-410-05

17 *Nemzeti Újság* 1928. december 16. 1.

18 Klebelsberg Kuno miniszter levele Dézsi Lajos rektornak, Budapest. 1929. január 4. MOL K636-1929-30-410-05

19 Uo.

emelése, amire azért is súlyt kell helyeznem, mert a magyar leányok igen számottevő része éppen ezekben az iskolákban nyeri egyedüli nevelését. De emellett megint szemem előtt lebegett a szegedi bölcsészeti karoknak további erőteljes benépesítése, mert a karok felvirágoztatása csak akkor lehetséges, ha igazán nagyszámú hallgatóságuk van.”²⁰ Kitért arra is, hogy a *Nemzeti Újság*ban megjelent cikk ugyan az ő véleményeként adta közre a világnézeti tanszékek létrehozásának tervét, valójában ez a püspökök állásfoglalása volt. A legnyomatékosabban visszautasította a felekezeti elfogultság vádját, hivatkozva az elmúlt időszak személyi változásaira: „az imént neveztem ki (...) hozzatok Baló Józsefet, Darányi Gyulát, Jeney Endrét és Szent-Györgyi Albertet (...), akik valamennyien protestáns férfiak. Ez nálam nem szempont, de nem lehet szempont akkor se, amikor a szegedi egyetem érdekeiről és más felekezeteknek ugyancsak jogos érdekeiről van szó.”²¹

Klebensberg nem vonta vissza a párhuzamos tanszékek felállításáról korábban kiadott rendeletét, így végül a tanszékek betöltésére szolgáló adminisztrációs folyamat a bölcsészkaron mégis beindult.

A II. MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TANSZÉK FELÁLLÍTÁSA

A II. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék betöltése ügyében felállított bizottság 1929. március 21-én tartott értekezletén több név is felmerül a tanszék élére. Ahogy Zolnai Béla, a Francia Filológiai Intézet professzora fogalmaz: „...Tekintettel arra, hogy kiváló magyar irodalomtörténészek nagy számmal vannak és közöttük többen olyanok, akiket a Kar nyugodt lélekkel meghívhatna a tanszékre, és minthogy egy tudós meghívása sok más érdemes tudós egyenes mellőzését jelentené: a Kar pályázat kiírását ajánlja a miniszternek.” A szóba jöhető szakemberek között már ekkor felmerült Alszeghy Zsolt, Szinnyei Ferenc, Zsigmond Ferenc, Pintér Jenő, Papp Ferenc, Voinovich Géza, Zlinszky Aladár, Sík Sándor és Kéky Lajos neve.²²

---

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² Bizottsági értekezlet Jjegyzőkönyve, 1929. március 21. CSML 479. bk. szám 1928/29.

Az 1929. április 25-i kari ülésen a kari tanács titkos szavazás után a II. pedagógiai tanszék és a II. magyar irodalomtörténeti tanszék élére is pályázat kiírását javasolta.²³ Mészöly Gedeon dékán 1929. május 10-én levélben kérte a minisztert a pályázat kiírására.²⁴

Az 1929. június 13-i kari ülésen ismertették a beérkezett pályázatokat. A II. magyar irodalomtörténeti tanszékre két pályázat érkezett, Sík Sándor és Földessy Gyula adta be a pályázatát.²⁵

Sík Sándor pályázatában iskolai végzettségei mellett kitér majd húsz éves tanári tapasztalatára, irodalomtörténeti és esztétikai-kritikai jellegű tudományos, valamint széleskörű szépirodalmi munkásságára. Megemlíti Kisfaludy Társasági tagságát csakúgy, mint a Magyar Cserkészszövetségben betöltött szerepét, majd kiemeli a pedagógus számára legfontosabb szerepét: „egész pályámon igen sok időt és energiát fordítottam a közép- és felsőiskolás ifjúság iskolán kívüli jellemnevelésére”.²⁶

A beérkezett pályázatokról való referálásra a bizottság dr. Zolnai Bélát kérte fel. Ő jelentésében először is sajnálatát fejezi ki, amiért mindössze két pályázat érkezett, majd betűrend szerint haladva előbb dr. Földessy Gyula budapesti reálgimnáziumi tanár pályázatát ismerteti. Elismerően Földessy az Ady-életműben való jártasságát Zolnai hozzászólásában így fogalmazza meg: „irodalmi és tudományos működése azonban sajnos nem olyan terjedelmű, hogy garanciát nyújtson a magyar irodalom egész körére szóló tanszék ellátására. Ezért – teljes elismeréssel az ő értékes működése iránt – a tanszék betöltésénél nem hozhatom őt javaslatba.”²⁷

Ezután tér rá Sík Sándor benyújtott pályázatának elemzésére, amely kapcsán kiemeli, hogy csak műveinek bibliográfiáját három és fél oldalon keresztül közli. Zolnai ezután részletesen bemutatja a pályázó korábbi szépirodalmi és tudományos munkásságát, majd befejezésként az alábbi konklúziót fogalmazza meg: „Valószínűnek

---

23 Uo.

24 Mészöly Gedeon levele Klebelsberg Kuno miniszterhez, Szeged, 1929. május 10. CSML 582. bk 8 9.

25 Jegyzőkönyv, Bölcsészettudományi Kar X. rendes ülés, 1929. június 13. CSML 689. bk 1928/29.

26 Sík Sándor levele (pályázata) Klebelsberg Kuno miniszternek 1929. június 6. CSML 124. bk. 1929/30.

27 A II. magyar irodalomtörténeti tanszékbizottság előadójának: dr. Zolnai Béla ny. r. tanárnak véleményes jelentése. 1929. szeptember 23. CSML 124. bk. 1929-30.

tartom, hogy Sík Sándor, ha talán mások is pályáznak erre a tanszékre – formai szempontok miatt és az anciennitást is figyelembe véve – leszorulna a jelöltek között az első helyről. Ez az eset azonban most nem áll fönn. Ki kell mondanom tehát, hogy Sík Sándort abszolút értelemben egy magyar irodalmi tanszék ellátására alkalmasnak tartom mind tudományos, mind pedagógiai szempontból.”²⁸

A Kar 1929. szeptember 26-i ülésén 8 igen, 1 nem szavazattal, és 4 tartózkodás mellett Sík Sándort választotta meg a II. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék élére, aki az 1929–30-as tanév második félévének elején kezdte meg egyetemi előadásait.²⁹

A KINEVEZÉS ELŐZMÉNYE

Sík Sándort a katolikus egyházi vezetés kezdetben a II. Pedagógia Tanszék élére szánta, elméleti pedagógiát oktató professzornak. Sík a tervet megdöbbenve fogadta: „Engem az elméleti pedagógia világában sohasem érdekelt, – annál jobban a gyakorlati nevelés, amelyben úgy is, mint tanár, úgy is mint cserkész, úgy is mint lelkipásztor mindenestül benne éltem.”³⁰ Mindenesetre belelapozott néhány divatos pedagógiai műbe, s idegenkedése csak fokozódott. Amikor azonban a *Napkelet* egyik teadélutánján összetalálkozott Klebelsberggel, a miniszter közölte vele, hogy a második irodalomtörténeti tanszék élére fogják kinevezni. Ez már kedvére való volt, de nehezen határozta el magát, mígnem rendi előljárói kifejezetten utasították a tanszék elfoglalására.³¹

A párhuzamos tanszékek nem értek meg hosszú időt. Dézsi Lajos 1932-es halálával Sík Sándor egyesítette és vitte tovább a két magyar irodalomtörténeti tanszéket. Az új Pedagógiai Lélektani Intézet 1934-ben, Imre Sándor Budapestre távozása után egyesült a korábbi

---

28 A II. magyar irodalomtörténeti tanszékbizottság előadójának: dr. Zolnai Béla ny. r. tanárnak véleményes jelentése. 1929. szeptember 23. CSML 124. bk. 1929-30.

29 Mészáros István: Sík Sándor, a pedagógus. Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1989. 23.

30 Rónay László: Sík Sándor, Balassi Kiadó, Budapest, 2000. 91–92.

31 Uo.

Pedagógiai Intézettel, majd Várkonyi Hildebrand 1940-es Kolozsvárra való költözését követően megszűnt a II. Filozófiai Intézet, és a Neveléstudományi és Lélektani Intézet vezetését Mester János vette át.

ÖSSZEGRZÉS

Azon körülmény, miszerint Sík Sándort Klebelsberg már a pályázat benyújtása előtt – hiszen azt kifejezetten a II. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, és nem a II. Pedagógiai Tanszék vezetésére adta be – biztosította őt a tanszék elnyeréséről, felveti a kérdést: a benyújtott pályázatok alacsony száma, és a rend részéről Síkra nehezedő nyomás a pályázat benyújtására nem jelenti-e azt, hogy Klebelsberg és a katolikus egyház előre egyeztetett az új tanszékvezetők személyéről? Természetesen fontos hozzátenni, hogy Sík Sándor személye már a pályázat kiírása előtt, az egyetem köreiben is felmerült, mint az irodalomtörténeti tanszék vezetésére alkalmas oktató.

Tanulmányom célja az volt, hogy bemutassam a Ferenc József Tudományegyetem történetének egy érdekes epizódját, a világnézeti alapon szerveződő tanszékek felállításának történetét, fókuszálva a II. Magyar Irodalomtörténeti Tanszék létrehozására, amelynek első vezetője Sík Sándor lett. Klebelsberg erősíteni kívánta általában a felsőoktatás – és azon belül is kiemelten a szegedi felsőoktatás – helyzetét. Az egyetemnek a fennmaradáshoz mindenekelőtt hallgatókra volt szüksége. Mivel ezek a hallgatók részben az egyházi felsőoktatásból, illetve a helyett kerültek a szegedi egyetemre, a miniszternek engednie kellett a katolikus lobbinak. Az egyetemnek, a hallgatóságnak, Szeged városának és a magyar szépirodalomnak elvitathatatlan sikert hozott Sík Sándor katedrához jutása. Előadásait nagy számban látogatta az egyetem minden karáról érkező nagyszámú hallgatóság mellett az irodalmat kedvelő szegedi polgárok sokasága. Radnóti, Ortutay, Baróti, Tolnai és még sorolhatnánk nagyhírű tanítványait, akik visszaemlékezéseikben nagytudásúnak, de mindenekelőtt emberinek írják le, aki lélekben mindig fiatalon fordult hite és meggyőződése szerint az ifjúsághoz.

Felhasznált irodalom és források

Irodalom

- A Szegedi Tudományegyetem története. 1921–1998. Szeged, 1999.
- Benda Kálmán: Magyarország történeti kronológiája. III. kötet.
Budapest, Akadémiai Kiadó. 1986.
- Beszámoló a Szegedi M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem 1922/23-
1926/27. évi működéséről. Szeged, 1929. 396-397.
- Fizel Natasa: A párhuzamos tanszékek megalakulásának körülményei
a Ferenc József Tudományegyetemen. In: Iskola a társadalmi térben
és időben. 2011–2012. II. Pécs, 2013. 173–184.
- Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a
reformkortól a második világháborúig. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- Husztai József: Gróf Klebelsberg Kuno életműve. Budapest,
Magyar Tudományos Akadémia, 1942.
- Ladányi Andor: A polgári iskolai tanárképzés reformja Klebelsberg
minisztersége idején. In: Kiss Róbert Károly – Vajda Tamás (szerk.):
Az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola története
(1928–1947). Szeged, Belvedere Meridionale, 2010. 71–76.
- Makk Ferenc - Marjanucz László (szerk.): A Szegedi Tudományegyetem és
elődei története (1581–2011). Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, 2011.
- Mészáros István: Sík Sándor a pedagógus.
Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1989.
- Miklós Péter: Az egyházmegyei központ kiépítése Szegeden (1923–1941).
Egyháztörténeti Szemle, 2003. 2. sz. 86–99.
- Miklós Péter: A szegedi bölcsészkar Radnóti Miklós diákéveiben.
Szeged – Szabadka, Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány, 2011.
- Miklós Péter: Klebelsberg és a szegedi egyetem. Rubicon, 2012. 9–10. 28–31.
- Péter László: A magyar Göttinga. Klebelsberg és a szegedi egyetem.
In: Zombori István (szerk.): Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete.
Szeged, 1995. 124–128.

Pukánszky Béla: Pedagógia és Pszichológia. In: A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene. 1921–1998. Szeged, 1999. 215–223.

Rónay László: Sík Sándor. Budapest, Balassi Kiadó, 2000.

Levéltári és hírlapi források

A II. magyar irodalomtörténeti tanszékbizottság előadójának: dr. Zolnay Béla ny.r. tanárnak véleményes jelentése. 1929. szeptember 23.
CSML 124. bk. 1929-30.

Bizottsági Értekezlet Jegyzőkönyve, 1929. március 21.
CSML 479. bk. szám 1928/29.

Jegyzőkönyv, Bölcsészettudományi Kar II. rendkívüli ülés, 1926. okt. 20.
CSML 167. bk. 8 7.

Jegyzőkönyv, Bölcsészettudományi Kar V. rendkívüli ülés, 1928. június 29.
CSML 651 bk 1927/28.

Jegyzőkönyv, Bölcsészettudományi Kar X. rendes ülés, 1929. június 13.
CSML 689. bk 1928/29.

Klebelsberg Kuno miniszter levele Dézsi Lajos rektornak,
Budapest. 1929. január 4. MOL K636-1929-30-410-05

Mészöly Gedeon dékán levele Klebelsberg Kuno miniszterhez,
Szeged, 1928. dec. 21. MOL K636-1929-30-410-05

Mészöly Gedeon levele Klebelsberg Kuno miniszterhez,
Szeged, 1929. május 10. CSML 582. bk 8 9.

M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 51.587-1928. IV. sz. rendelet
Nemzeti Újság, 1928. december 16. 1.

Sík Sándor levele (pályázata) Klebelsberg Kuno miniszternek
1929. június 6. CSML 124. bk. 1929/30.

Kovács Petra

„Százgyökerű” szívek

Sík Sándor és Radnóti Miklós kapcsolatának vizsgálata

Radnóti Miklós és Sík Sándor sokoldalú kapcsolata Szegeden kezdődött. Radnóti pályáját illetően meghatározóak voltak a szegedi évek: életre szóló barátságokat kötött, kapcsolatba került a baloldallal, Sík közvetítésével verseibe férközött a kereszténység, miközben a zsidóság mint „életprobléma” is kezdett egyre nyomasztóbbá válni számára. Sík elsősorban, mint tanár, példakép volt jelen a fiatal Radnóti életében, kapcsolatuk később apa-fiú kapcsolattá szelídült, ahogy azt levelezésükből is nyomon követhetjük. Ennek „beteljesülése” Radnóti katolikus hitre való áttérése volt, Sík Sándortól kapta ugyanis a keresztiség szentségét, vagyis a reményt egy tisztán magyar költői identitás megteremtésére.

A két élettörténet mélyén számos hasonló fordulatot találunk. A gyermekkor mindkettejük életében meghatározó volt: bár Sík boldog gyermekkorról beszél, az apa halálával hirtelen kellett felnőnie, akárcsak Radnótinak, akinek tragikus gyerekkora lírájának és prózájának egyaránt visszatérő témája. A sürgetett felnövés, a korai felelősségvállalás és aggodás jelenik meg a két férfi kamasz éveiben – az identitás alakulásának kitüntetett időszakában. Az identitásproblémák másik kritikus periódusa a felnőttkor, ahol a valódi és választott származás szálai keverednek, és ebben a küzdelemben bűvőhelyet és védelmet jelent a szavak mágikus ereje. Mindketten az irodalomban találták meg az önazonosságot, mely vallástól vagy politikai hovatartozástól független.

Elemzésemben Sík Sándor és Radnóti Miklós kapcsolatát elsősorban az élettörténeti hasonlóságokra vezetem vissza. Igyekszem kiemelni azokat az emlékeket és irodalmi műveket, mely a két „százgyökerű” költő személyiség- és identitásfejlődésének megértésében

fontosak lehetnek. Természetesen kitérek a zsidóság – kereszténység – irodalom identitáshármasra is, amely kapcsolatuk legtöbbet elemzett aspektusa.

„NAGY DOLOG A GYEREKKOR”

Sík Sándor 1889-ben született, kikeresztelkedett zsidó család negyedik gyermekeként. Születése után nem sokkal a három idősebb testvér szinte egy időben halt meg az akkoriban gyógyíthatatlan vörheny-járványban. Első pár életévét a családi gyász és aggodás lengte körül. Nem sokkal később viszont két fiú- és két lánygyermek születése enyhítette a család szomorúságát. A korai tragédiák ellenére Sík költeményeiből és a vele folytatott beszélgetésekből idilli és boldog gyermekkor rajzolódik ki: „...a gyermekkorom egy zavartalan, boldog gyermekkor volt” – írja, melyet „a szeretet, a vidámság magától értetődő, semmiben sem tolakodó vallásos légköre”¹ jellemzett. A gondtalan gyermekévek azonban hirtelen értek véget az apa halálával. Sík Sándor ekkor tizenegy éves volt, legidősebb gyereként családfői szerepbe került, nagy felelősség rakódott rá.² Emlékezetében egy gyermekkori emlék kapcsolódik össze a felelősségérzet megjelenésével, annak tudatosulásával. Azért is emelem ki ezt az emléket, mert véleményem szerint párhuzamba állítható Radnóti egy emlékével, mely az általam sokat elemzett *Ikrek hava* című novellában olvasható. Kezdjük mindjárt azzal, hogy Sík gyermekkori emlékének szereplőjét szintén Miklósnak hívják. Sík Miklós öt éves volt, amikor játék közben egy fogaskerék közé dugta a kezét, ami eltört és ömlött belőle a vér. Az orvos azt mondta, azonnal Pestre kell szállítani a fiút, mert le kell vágni az ujjait. Nem lehetett tehát késlekedni, azonnal indulni kellett volna, azonban vonat nem volt – illetve ami volt, az nem állt meg Gödöllőn. „Akkor nagyon leszidtam az állomásfőnököt”³

---

1 Sík Sándor: Életrajzi beszélgetések In: A százgyökerű szív, 1993. 372.

2 Szabó János: A modernizáció keresztelőljétől a tragikus optimizmusig. Sík Sándor vázlatos pályarajza. In: A százgyökerű szív, 1993. 401.

3 Sík Sándor: Életrajzi beszélgetések. In: A százgyökerű szív, 1993. 373.

– írja Sík tizenegy éves kori önmagáról. Végül kocsival szállították Miklóst kórházba. Sándor nem engedte édesanyját egyedül utazni, ő is velük tartott, és az éjszakát az orvos díványán töltötte. A felnőttég, a védelmező és támogató szerep, a felelősség vállalása, a szülői aggodás jelenik meg ebben a korai emlékekben.

Radnóti emléke hasonló életkorból származik: tizenkét éves volt, amikor édesapja agyvérzést kapott. Az apa halálát a költő két prózai műben dolgozta fel: a Halál című novella 1928-ban jelent meg Radnóti reichenbergi tartózkodása idején, az Ikrék havát pedig harmincévesen írta. A gyermeki felelősség és büntudat tekintetében egy lényeges eltérést kell kiemelünk a két mű történetmondása között: a korai novellában az apa meghal, amíg a kisfiú úton van vonattal Pestre, míg az Ikrék hava emlékezője szerint az apa előbb kórházba kerül, és ott hal meg napokkal később⁴. Ez az eltérés lélektani szempontból hatalmas, hiszen a tizenkét éves fiút bízták meg azzal, hogy orvosi segítséget hozzon Pestről. Érdemes összehasonlítani még azt az epizódot, amikor a fiú a verandán hajtja a legyet az apa arcáról. Először is, a Halálban az elbeszélőmód egyes szám harmadik személyű, míg az Ikrék hava perspektívája szubjektív. Ez a nézőpont az eseményeket sokkal közelebbé, érezhetőbbé teszi, érdekes azonban, hogy emellett az Ikrék havában fiktív neveket használ például a családtagok megnevezésére is.⁵ Ez mint a távolítás eszköze kompenzálja a mély bevonódást, az újraélést, a személyességet. A Halálban egyetlen életrajzi eseményt beszél el: az apa halálát, míg az Ikrék havában az apa halála csak egy epizód. Utóbbi „három történet csupán, mégis a gyerekkor.”⁶ Az Ikrék havában a narrátor, az emlékező azonosul az apa fájdalommal, érzi saját felelősségét, és amikor társai játszani hívják, ellenáll a csábításnak. Oly módon erősíti fel saját felelősségérzetét, hogy haraggal reagál a gyerekek csábítására: „Hogy ezek is folyton csak játszanak! – mérgeskedem”⁷. A korábbi novella főhőse ugyanebben a helyzetben sokkal többet vívódik, nehezen küzdi le magában a vágyat, hogy

---

4 Ferencz, 2005. 27.

5 Ferencz, 2005. 29.

6 Napló, 1989. 69.

7 Ikrék hava, 1969. 23.

játszani menjen. Egy pillanatra abba is hagyja a legyezést, mire az apa játszani küldi. Itt „lebukik”, nem sikerül palástolni vágyát a játék iránt, mindezt ismét dühvel próbálja kompenzálni, dühösen toppant lábával és az apa mellett marad.⁸

Az apa halála tehát kulcsfontosságú – nem csak az emlékezés tartalmát, hanem az emlékek formáját illetően is. A novella időélményében éles váltást tapasztalunk az apa haldoklását leíró epizódban. Az időérzékelés valóságossá és nyomasztóan lassúvá válik. Ez az az időélmény, amit Baróti Dezső szürrealistának nevez: „értelem által alig ellenőrzött, félálomszerű automatikus írás”⁹ Egy rövid kitérő erejéig érdemes Radnóti és Sík prózai próbálkozásairól szót ejteni. Mindkettőjüket lírikusként ismerjük elsősorban, azonban a prózai kalandozások, a formával való játék vizsgálata érdekes adalékot szolgáltat a múlt és jelen kapcsolatának megértéséhez a két életműben. A nagy és magas hegy című elbeszélésben Sík az idősíkok éles váltakozásával kísérletezik, mely nem csak a novella tartalmát, de a befogadás élményét tekintve is fontos. A tér- és idősíkváltások a haldokló ember félig éber, félig álomszerű tudatállapotát jelenítik meg.¹⁰ Hasonló történik az Ikrek havában, melynek időélménye sokat elemzett a bergsoni filozófia és a proust-i emlékezéstechnika kontextusában. Lássunk erre egy példát!

Szinte magunk előtt látjuk az íróasztala fölött görnyedő Radnótit, akit egy légy zümmögése zavar meg az írásban, és felidéz benne egy múltbeli emléket. „Fölkelek, iszom egy pohár vizet, kimegyek az erkélyre, egy fehér petúniát félig kirángatott éjjel a szél, visszakaparom a földbe, kezet mosok, menekülök... aztán mégis leülök újra az asztalhoz, hallgatózom. És légyzümmögést hallok, rengeteg légy legyez körülöttem. Nagyon figyelek, a zümmögés halkul, kicsi, meztelen talpak tapsolnak a földön s látom, pedig akkor nem is láttam épp –, sok aprócska láng emelkedik fel a nyomból és libeg. A por. Az ablak alatt sávot vonnak, csúsznak a talpak. Mozgatom

---

⁸ Ferencz, 2005. 32.

⁹ Baróti, 1971. 357.

¹⁰ Máté, 2005. 66.

a nagy diófaágat, apa arcáról hajtom vele a legyeket...”.¹¹ A jelen helyét átveszi a múlt, a verandán vagyunk, ahol a gyermek költő haladkó apja körül hajtja a legyeket, hogy azok ne zavarják az apa nyugalmát. Ahogy sodródunk az eseményekkel, érezhetjük, és szinte meg is foghatjuk azt az egyre növekvő szorongást, mely rövidesen megszakítja az emlékezés folyamatát, visszahozva a rémült elbeszélőt a jelenbe: „Mint aki veszélyből szabadul, leteszem a tollat, a szívem ugrál, mintha szaladtam volna”¹² – írja, miután a felelevenített epizódban valóban fut, a kisfiú, akinek egyedül kell megtennie sötétben a másfél órás utat a vasútállomásra. Aztán pedig kétségbeesetten próbálja kitölteni az emlékek közötti hézagokat, ismét a jelenben, feleségét kérdezve: „– Apa meghalt akkor, tudod? – mondom hirtelen. – Tudom – leheli szelíden; s nem csodálkozik. – De mondd, hogy jutottam én akkor a Keletitől föl a Hadnagy utcába?”¹³ Olyan érzésünk lehet, mintha az emlékezés öntudatlan, félig éber állapotban menne végbe. Harmincévesen a gyermek szavaival meséli el annak az éjszakának a történetét.

„Ülök a feketeségben, s csak most jut újra eszembe apa. Margit néni hangját hallom, meg fog halni? s nem nagyon értem. De a hasam behúzó, s meggörnyedek. Valami borzasztó lehet ez, hogy engem így Pestre küldenek, éjjel, mikor aludni szoktak az emberek, éjjel és egyedül. És ha meghalok útközben, vagy rablók kisiklatják a vonatot, akkor mi lesz? Ha nem kapja meg Kari bácsi az üzenetet. Miklós bácsi mégse halna meg annyira, mint én esetleg, s ha ő utazik, nem siklik ki a vonat sem. A Juci disznó miatt igazán jöhetett volna. S hirtelen álmoság fog el, s hirtelen nyugodt és büszke is leszek.

— Rám bízta — gondolom, s lebukik a fejem.”¹⁴

Megjelenik a súlyos felelősségérzet, „Rám bízta” – mondja a gyermek.

---

11 Ikkrek hava, 1969. 48.

12 Ikkrek hava, 1969. 54.

13 Ikkrek hava, 1969. 56.

14 Ikkrek hava, 1969. 25.

„FUT, FUT VELEM A RÓMAI VONAT...”

A gyermekkort és a gyermekkorra való emlékezést tekintve úgy vélem, Sík és Radnóti esetében is fontos motívum az utazás. Nem csak a szimbolikus értelemben vett utazás, mely a múlt és jelen, a felnőttkor és gyermekkor közti átjárhatóságot és az emlékezés fontosságát hangsúlyozza, de a szó szerinti úton levés is. Életrajzi beszélgetésekből kiderül, hogy Sík a „vonaton utazó diák típusa”¹⁵ volt. Vonattal járt Pestre iskolába nap mint nap, órákat töltött az utazás átmeneti állapotában. „A vonat nekem nagyon korai élményem”¹⁶. A vonatkozás a gyermekkori évek része, a sínek csupán pár méterre futottak telkük határától, így a gyerekek gyakran jártak oda, hogy a síneken pénzérmeket préseljenek össze. Az utazás egyik állomása Gödöllő, ahova az oly sokat emlegetett gyermekkor köthető, a másik állomás pedig Pest, a felnőtttség, a piarista iskola, ahova az apa halála után került.

„Fut, fut velem a római vonat
Az éjben ködlő bús hegyek alatt.
Köröskörülem lágy-sebes zene,
Olasz beszéd mosolygó üteme.
S míg dalolnak a zengő kerekék,
Emlékek lágy esője rámpereg.
Míg az országút nyújtózkodva, restül,
A dombokon velünk bicegve fut,
Emlékeken a lelkem szállni rezdül,
Országokon suhan a vágy keresztül:
S előttem áll az isaszegi út.”¹⁷

A Régimódi vers az isaszegi útról című költeményben ő maga köti össze az utazást az emlékezéssel: „emlékek lágy esője rámpereg”, „emlékeken a lelkem szállni rezdül”. És nézzük csak az Ikrék hava

¹⁵ Sík Sándor: Életrajzi beszélgetések. In: A százgyökerű szív, 1993. 373.

¹⁶ Sík Sándor: Életrajzi beszélgetések. In: A százgyökerű szív, 1993. 374.

¹⁷ Régimódi vers az isaszegi országútról, 1928

sorait: „Várom a koromsötét állomáson a vonatot, nem gondolok sem mire, s hirtelen egy mozdulat villan elém, anya mozdulata: zöldborsót tisztítunk a parkban, s mielőtt hozzákezdénénk, pápaszemet vesz fel. Sohase hordott. Az idő csönget, mikor megszólal a sötét kis állomás. A gyerekkorból utazom vissza a rosszul világított, zötyögő kocsiban. Le-lehunyam a szemem, s ha kinézek, az ablakból borostás arcom néz vissza rám, s rajta keresztül egy-egy pisla láng.”¹⁸

Az Ikrék havában az utazás motívuma az epizódok közötti idő- és térbeli szakadékokat hivatott áthidalni. Az anya vonattal érkezik Pestre, majd Miklós utazik az anyához vidékre, Párizs, Budapest, majd újabb utazás az utolsó epizódban, amikor a tizenkét éves fiút vonattal Pestre küldik, hogy a haldokló apának orvosi segítséget küldjön.

A gyerekkorba való utazás Sík számára a boldogságot és biztonságot jelenti, Radnóti számára azonban bizonytalanságot és tétovgatót, melyet a családi titkok hagytak benne. Radnótinál a múltba való visszatérés annak az igénye, hogy egy koherens élettörténetet alkosson maga számára, hogy kitöltse a gyerekkor azon hézagait, ahol az emlékek nem valódiak. A múlt emlékei újabb és újabb jelentést kapnak, ahogy az emlékező a jelen keretein belül értelmezi azokat: ez mind az identitás alakulásának része.

Sík verseiben újra és újra visszatér a boldog gyermekkor helyszíne, emlékezetében élénken élnek az otthon képei, színek, illatok, hangok. „...szinte magunk előtt láthatjuk az alvégi, Gizella úti tornyos családi házat, a szolid polgári jólét otthonát; a közeli isaszegi utat és erdőt, a honvédsírokat, ahol a „régiből Kossuth-nótát zsong”; a királyi parkokat, a szomorúan megcsodált, véres homlokú, leölt szarvasokat; a nagy közös ajándékkal, a csacsifogattal való száguldást...”¹⁹ Felnőttként a boldog gyermekkorral egyenlíti ki az elidegenedett emberképet, a gyermeki látásmód vallásos költészetének is fontos eleme. Természetverseiben gyermeki pozícióba helyezi magát, amikor a természetszülő „ringatását”, „anyás szellő suttozását” szövi költeményeibe.²⁰

---

¹⁸ Ikrék hava, 1969. 17.

¹⁹ Máté, 2005. 11.

²⁰ Máté, 2005. 15.

Radnótinál a gyermekkor képei és a hozzá kapcsolódó természeti képek inkább szomorúságot árasztanak: „a „fájdalmak kertje”, a „könnyes folyók” mégis szuggesztív módon közlik velünk azt az elmosódó, csaknem tárgyaltalan szomorúságot, amely ebben az időben, úgy látszik, őszintén hozzátartozott személyiségéhez.”²¹ Pilinszky János teljességében ragadta meg a Radnóti-életmű sokszínűségét annak minden szépségével és tragédiájával: „Tehetségét – amely minden úgynevezett alkotóban alig több néhány százaléknál – egy kiszámíthatatlan helyzet s még hozzá egy olyan tragikum növesztette fel, melyre indulásakor aligha számított. Fiatalkori költészetét néhány szurrealisztikus elem beszivárgása jellemezte, majd egy váratlan és tökéletes hangvétellű bukolikus líra. Látszatra erre született: az idillre, az elveszett latin paradicsom visszaszerzésére. Mondataiban klaszszikusan van ismét jelen a szilvalekvár illata, a kedves, a kert és a barátság időtlen törekenysége. És ezekbe az üvegfűvők aggodalmas finomságával alakított mondataiba szabadul be a világ talán legmegalázóbb szerencsétlensége. Ügyetlenségéből nem változtatta meg stílusát? Alig hiszem. Az, amit barbár ésszel szituációs zsenialitásnak neveztem, de amit egyszerűen hűségnek is mondhatnék, hozta létre költészetének utolsó korszakának »kiszámíthatatlan« remekeit”²²

„S AKKOR ELKEZDŐDÖTT VALAMI, AMIRŐL CSAK VERSET LEHET ÍRNI...”

„Nagy dolog a gyerekkor” – írja Radnóti, „akkor elkezdődött valami, amiről csak verset lehet írni... akkor kezdődött volna az ifjúság?”²³ E mondattal lép az ifjúkorba, a felnőtté válás időszakába, melynek legfontosabb feladata a korai sebek begyógyítása volt: feldolgozni és újjászületni. Sík Sándor is a gyermekkor végével szembesült: „Hogy is lesz most már?” „A tornyos ház is másoké lett” Máté Zsuzsanna monográfiájában fontosnak tartja az apa halála után kialakuló felelősségérzetet,

---

21 Baróti, 1971. 353.

22 Pilinszky János, *Élet és irodalom*, 1979.

23 *Ikrek hava*, 1969. 69.

a családfővé válást. Tizenévesen komoly személyiségváltáson ment keresztül, ekkor hagyta el Gödöllőt, és Pesten kezdte meg tanulmányait. Mint az Életrajzi beszélgetésekben írja, apja pap ismerőseitől kért tanácsot, hova írassa fiát iskolába, így került a piaristákhoz. Valószínűleg az apa elvesztéséből fakadt igénye, hogy később tanáraihoz erős érzelmi kötéléket alakítson ki, ahogy azt Szabó János József is kiemeli: „Életművében is jelentős az a hányad, amelyben jelentős személyekhez próbál közel férkőzni: elsősorban költőkhöz, íróművészekhez, szentekhez, akiknél a legközvetlenebbül szemlélhető a „legnagyobb tett”: önmaguk megalkotása.”²⁴ Az első fontos példakép Pásti Gyula, első osztályfőnöke, aki egyúttal az Istenhez vezető utat is megmutatta a fiatal Síknak. „Úgy megszerettem, hogy azért lettem piarista, mert úgy akartam élni, ahogy ő.”²⁵ „Palásti, kedves tanárom nem egyszer kijött hozzánk Gödöllőre látogatóba. A mi mindig nagy öröm volt, és nagy esemény”²⁶ „Palásti volt az ideálom, míg gyermek voltam”²⁷ De felnőttként a rendben eltöltött idő, a kortársakkal való kapcsolat szerepét is látja személyiségének alakulásában: „...a lelki életem fejlődésére és emberi fejlődésemre óriási hatással volt az az egy-két rendtársam, akikkel nem voltam jó barátságban, hanem aztán lettem, a következő évben. Elkényeztetett legnagyobb fiú voltam, aki hozzá voltam szokva ahhoz, hogy mindig ő az első; ott pedig junior voltam, beláthatatlan éveken keresztül mindenütt. És ezek gúnyoltak, boszszantottak, leszóltak, mellőztek, szóval amivel egy kispapi együtt-létben egyik kellemetlenné teheti a másik életét, az mind megvolt. És ezek ráébresztettek engem arra, hogy nem egészen az vagyok, akinek gondoltam magam...”²⁸

A hetedik és nyolcadik osztályt Kecskeméten végezte el, itt ismerkedett meg Zimányi Gyulával, akinek hatása leginkább a papság és költőség közötti feszültség feloldásában érhető tetten. „Az Úristen úgy gondoskodott róla, hogy érzéke volt a költészet iránt, és meg tudta mutatni, hogy tisztel mint költőt. Hogy nem léptem ki, mint költői

---

24 Szabó, 1993. 405.

25 Sík Sándor: Életrajzi beszélgetések. In: A százgyökerű szív, 1993. 375.

26 Sík Sándor: Életrajzi beszélgetések. In: A százgyökerű szív, 1993. 378.

27 Sík Sándor: Életrajzi beszélgetések. In: A százgyökerű szív, 1993. 387.

28 Sík Sándor: Életrajzi beszélgetések In: A százgyökerű szív, 1993. 379.

karrierjét féltő ifjú, a rendből és hogy nem hagytam abba a költészetet, az mind az ő zseniális vezetésének a műve. (...) Hogy ez a kettő össze-
fér, és eggyé lehet, azt ő meg tudta velem értetni.”²⁹

A papi hivatás és a költőség közötti dilemma a későbbiekben is megmarad; egyrészt mint belső ellentmondás, másrészt mint kívülről, a kortársaktól érkező nyomás és kritika. Öccse, Endre visszaemlékezéséből tudjuk, hogy amikor Sík megnyerte a Petőfi Társaság irodalmi díját, megpróbálták rábeszélni, hogy lépjen ki a rendből, különben nem lesz belőle nagy költő. Ő ezt nem tette meg, szemben Endrével, aki kilépett. Sík Endre utal arra is, hogy kilépésével „eldöntötte” bátyja bent maradását: „mikor ezt neki megmondtam, akkor többször sétáltunk a Duna-parton, és azt mondta, hogyha én kilépek, akkor ő nem léphet ki”³⁰ A papság mintha családi küldetés lett volna: a folytonosság megteremtése a múlt és a jelen között, az apa emlékének ébren tartása, egyfajta kapott identitás.

A papi és irodalmi hitvallás valójában jól kiegészítette egymást. A papi hivatás, a rend egyfajta biztonságot jelentett Sík számára, ugyanakkor korlátozottságot is, a világtól való szándékos vagy akaratlan elzárkózást. Ezzel szemben az irodalmi szerepvállalás, a tanári pálya és a cserkészmozgalmi tevékenység a világra nyitott ablakot. „...első igazán felnőtt szerepe a tanárkodás” – írja Szabó.³¹ A külső korlátok ellensúlyozásaként a versírásban szabadon szárnyalhatott fantáziája, és sosem látott messzeségekbe juthatott el. Talán épp ez a kedves ellentmondás, ez a „kettős végtelen” tette személyiségét annyira vonzóvá, lenyűgözővé. Sok időt töltött tanítványaival, így „egész sorsok nyíltak meg előtte, az élet olyan problémáit ismerte meg, amelyek a védett környezetben addig láthatatlanok maradtak előtte”³²

---

29 Sík Sándor: Életrajzi beszélgetések. In: A százgyökerű szív, 1993. 380–381.

30 Sík Sándor: Életrajzi beszélgetések. In: A százgyökerű szív, 1993. 400.

31 Szabó, 1993. 416.

32 Rónay, 2000. 19.

„...FIÚ KÖSZÖNTI APJÁT”

Sík Sándor 1910-ben szerezte meg tanári diplomáját a budapesti egyetem bölcsészkarán, magyar-latin-görög szakon. Egy évvel később papá szentelték³³, így a két szerep egy időben, egymással folyamatos kölcsönhatásban formálta személyiségét. Tanárként a váci piarista gimnáziumban, majd a budapesti piarista főgimnáziumban tanított. Figyelmének középpontjában a kortárs irodalom állt: Ady, Móricz, Kosztolányi, Kaffka Margit.³⁴

Radnóti Miklós eredetileg ugyan Budapestre jelentkezett, de végül Szegeden kezdhetette meg egyetemi tanulmányait. Kezdetben ezt csalódással fogadta, hiszen Budapest számított otthonának, itt volt Gyarmati Fanni is. Az első évek bizonytalanságban teltek, izgatottan, néha dühösen várta Fanni leveleit, a levelezések töltötték ki mindennapjait. Nem véletlenül vállalta a hosszú távollétet, a diploma megszerzésével jobb állást remélt, hogy feleségül vehesse Fannit.³⁵ Mindvégig arról ábrándozott, hogy a következő félévtől már Pesten folytathatja tanulmányait. Ferencz Győző egy levelet idéz, melyből az is kiderül, hogy ha Radnóti vágya teljesülne, egy embert hiányolna Szegedről, mégpedig Sík Sándort.

A szegedi tartózkodás talán épp annak átmeneti jellege miatt vált tartalmassá és meghatározóvá nem csak az életművet, de a személyes fejlődést illetően is. Életre szóló barátságok szövődtek. Radnóti egyedül ment Szegedre, nem ismert senkit. Ortutay Gyula és Tolnai Gábor úgy írják le első találkozásukat Radnótival, hogy kiemelt táskájából egy vékonyka kötetet, a Pogány köszöntőt, melyet dedikálva adott át az akkor még ismeretlen embereknek.³⁶ Radnóti nagy elvárásokkal ment első találkozására Sík Sándorhoz, aki akkor már ismerte a fiatal költő néhány versét. Első találkozás alkalmával szóba került a közös származás, a sorsközösség, kirekesztettség. A tanítvány

---

33 Máté, 2005. 25.

34 Máté, 2005. 26.

35 Ferencz 2005. 165–166.

36 Ferencz, 2005. 171–172.

leveleiben rendre „fiúi tisztelettel és szeretettel”³⁷ zárja sorait. Radnóti az alábbi verssel köszöntötte tanítóját ötvenedik születésnapján:

„Ötven év?
nem azt köszöntöm én a költő ünnepén,
költőnek nincs kora.

Ma gyermek még és új játékra kész,
egy pillantás, és újra régi mester,
aki a gyermek századot tanítja,
tapasztalt bölcshez illő türelemmel.

Társát köszönti most a gyermek,
lélek a lelket, aki eretnek
hadak között hűségre példakép;
fiú köszönti apját, egy hitvány
korban lelkéhez hú tanítvány!”³⁸

A költemény e két versszaka jól összefoglalja Radnóti és Sík kapcsolatának főbb aspektusait. Egyrészt a múltba visszanyúló kapcsolódást, a gyerekkori traumákat, mely mindkettőjük életében jelen volt. A sorok utalnak arra is, hogy a költő életében a múlt újra és újra megélevenedik és visszatér, a gyermeki látásmód pedig a költő szemléletének sajátja, a költőben él a gyermek. Összeköti őket a kortalanság, de a kor is. Társ a gyermekkorban, apa az árvaságban, tanár és útmutató a „hitvány korban”.

Radnótinál szintén megfigyelhető a tanárok iránti rajongás, a tanárok nagy hatása. „Sík Sándorhoz írta” doktori értekezését Kaffka Margitról, amely nem egyszerűen egy irodalomtörténeti tanulmány: ez az elemzés egyfajta önanalízis is, ebben láthatta meg a korai traumák szublimálásnak lehetőségét. „A költő, az író ott kezdődik, ahol világot teremt magának és ezt a nyelven keresztül teremti meg.

---

37 Sík Sándor: Levelezések. In: A százgyökerű szív, 1993.

38 Radnóti Miklós: Köszöntő, 1939

Anyaga a szó, a szavak, melyek akkor válnak költészetté, mikor elszakadnak betűszerinti, szótári értelmüktől és alkotó részeivé válnak a költői realitásnak, a költő világának.”³⁹ – írja.

Sík mellett Zolnai Béla gyakorolt nagy hatást a fiatal Radnótira. Mindkettejüknek fontos szerepe volt abban a hosszú névváltoztatási procedúrában, mellyel a Glatter nevet Radnótira szerette volna változtatni. Az 1934-ben elkészült doktori disszertációt már Radnóti néven szerette volna megjelentetni, azonban ekkor a hivatalos névváltoztatás még nem ért célba. Végül – Sík közbenjárására – a Glatter-Radnóti formát tüntették föl az egyetemi jegyzőkönyvekben, viszont a hivatalos – Radnóczi Miklós – nevet nyomtatták a Kaffkadisszertáció első kiadásának címlapjára⁴⁰. A doktori értekezésben – amely tulajdonképpen egy pszichobiográfiának tekinthető – egy másik ember elemzésén keresztül érti meg önmagát, reflektív szemlélettel köti össze az élettörténet és az életmű egymásra hatását, mely az identitás fejlődésének és megértésének elengedhetetlen lépése. És épp ide kapcsolódik a névleges átmenet, úton lét is: még Glatter, de már Radnóti.

Nevének megváltoztatásával Radnóti azt is szerette volna kifejezni, hogy ő magyar költőnek vallja magát. Ez egyfajta választás, vagy a választhatóság illúziója: elköteleződés a magyar nyelv, a magyar irodalom mellett, amely a kereszténység vagy a zsidóság felett álló identitáskategória. Egy boldog, védelmező burok, az anyanyelv, az anyaölbe való visszatérés, a gyermekivel való kapcsolat. Hasonló megfontolásból döntött a katolikus hitre való áttérés mellett is⁴¹. A már említett két példakép, Zolnai és Sík vett részt ebben a folyamatban. Sík keresztelte meg 1943-ban, keresztapának pedig Zolnait kérte fel.

---

39 Idézi Kovács, 2009. 78.

40 Miklós, 2011. 29–32.

41 Miklós, 2011. 39–42.

„AZ AZONOSSÁG VÁLASZTHATÓSÁGÁNAK MEGVÁLASZOLHATATLAN DILEMMÁJA”

Idősebb Sík Sándor egyike volt azoknak az értelmiségieknek, akik névváltoztatással és átkeresztelkedéssel keresték helyüket az akkori társadalomban. A Sík család Sándor születése előtt katolizált, így Sík Sándor már katolikusnak született, ennek ellenére is szembe kellett néznie a zsidó-katolikus identitáskérdéssel. Radnóti felmenői is zsidók, ám zsidó nevelésben soha nem részesült. Kettejük viszonya származásukhoz, az ezzel vívott külső és belső harc tanulmányok sokaságában került értelmezésre. Jelen elemzésben nem töreksem ezek részletes interpretációjára, viszont fontosnak tartom felidézni azt a két naplórészletet, mely Sík és Radnóti „életproblémáját” tisztázza.

Sík a következőt írja naplóbejegyzésében 1938 karácsonyán: „A kormány bemutatta és pártja elfogadta az új zsidótörvényt. Életem legnagyobb fejbeütése: a javaslat szerint én zsidó vagyok. Néhány hét múlva 50 éves leszek: eddig soha még álmomban se jutott soha eszembe, hogy még ilyen is lehet, hogy magyarságomat kétségbe lehessen vonni. 10 éves voltam, mikor megtudtam, hogy szüleim valamikor születésem előtt zsidók voltak; de azóta egy percig sem jutott eszembe, hogy ebből ilyen következtetést is lehet levonni. Az életem nyitott könyv, megmondtam, és benne tucatnál több valóságos könyv is: azokból mindenki napnál világosabban kiolvashatja magyarságomat.”⁴²

Radnóti esetében a sokat emlegetett, Komlói Aladárnak címzett levél sorai kíváncsoznak ide: „S rokonom a hitéváltó Balassa, az evangélikus Berzsényi és Petőfi, a kálvinista Kölcsey, a katolikus Vörösmarty, vagy Babits, avagy a zsidó Szép Ernő, vagy Füst Milán, hogy közelebb jöjjenek. S az ősök? A Berzsényi szemével látott Horatius éppúgy, mint a zsidó Salamon, a zsoltáros Dávid király, Ésaías, vagy Jézus, Máté vagy János, stb. rengeteg rokonom van. De semmiesetre sem

---

42 Naplójegyzetek 1938-ból In: A százgyökerű szív, 1993. 205.

csak Salamon, Dávid, Ésaías, Szép Ernő vagy Füst! Vannak távolabbi és közelebbi rokonaim” – folytatja felmenői sorolását. „Ezt így érzem és ezen a belső valóságon nem változtathatnak törvények.”⁴³

Vallási meggyőződése összetett és paradox: a költő ősei zsidók voltak, ő maga később katolikus hitre tért, vallásának azonban mindenkifelett a magyarságot tartotta. Az anyanyelvi közösséghez tartozás számára felülírt minden mást: a magyar kultúra, az irodalom az ő hitvallása. Rokonaként sorolja fel a magyar irodalom neves alakjait, Aranyt, Kazinczyt, Berzsenyit, Petőfit, Kölcseyt – így fejezve ki a magyarsághoz való szoros érzelmi kötődését. A hosszú felsorolásban egyébiránt szerepelnek zsidók és nem zsidók, keresztények és nem keresztények, azt sugallva, hogy a magyar irodalom számára egy felsőbbrendű identitáskategória, ahol nincs helye más – például vallási alapon – való megkülönböztetésnek. „Tökéletes művészet magyar nyelven csak magyar lélekből jöhet; tökéletes magyar nyelven megírt, igazán művészi alkotás a magyar léleknek legcsalhatatlanabb bizonyossága, sokkal biztosabb, mint a származási adatok.” – írja Sík Sándor⁴⁴.

Radnóti magyarnak vallotta magát, sőt, pozitív értelemben vett magyar kultúrnacionalista volt, életében mindent annak a törekvésének rendelt alá, hogy magyar költő legyen. Úgy érezte, „otthonra talált a magyar nyelvben és kultúrában is. A nyelv, a hagyomány és a közösségi tudat jussán tudta magyarnak magát. Mint történelmünk és irodalmunk nagy hősei, ő is tudatában volt annak, hogy a nemzet mindig abból az erősebb morális kötelékből épül, amit a kultúra, a hagyomány és a közös sors vállalása teremt”⁴⁵. Hiába azonban a morális összetartozás és a közös sors eszméje: olyan időben élt, ahol naponta szembesülnie kellett megbélyegző és kirekesztő megnyilvánulásokkal, amelyeket akkor is kénytelen volt magára vonatkoztatni, ha nem volt zsidó tudata. „A zsidóságom életproblémám, mert azzá tették a körülmények, a törvények, a világ. Kényszerből probléma. Különben magyar költő vagyok”⁴⁶

---

43 Napló, 1989. 209–210.

44 Idézi Szénási, 2010

45 Tolnai, 1969. 132.

46 Napló, 1989. 132.

Elfogadta származását, de zsidó nevelést sohasem kapott, ennek hiányában pedig nem bontakozhatott ki egy olyan önazonosság, melynek a zsidóság élő eleme. Erről így ír Komlósinak: „Zsidóságot soha sem tagadtam meg, zsidó felekezetű vagyok [...], de nem érzem zsidónak magam, a vallásra nem neveltek, nem szükségletem, nem gyakorlom, a fajt, a vérrögöt, a talajgyökért, az idegekben remegő ősi bánatot baromságnak tartom és nem szellemiségem és lelkeségem és költőiségem meghatározásának.”⁴⁷

A költő születésének 100. évfordulóján, 2009-ben a Múlt és jövő című folyóirat egy Radnóti-számot adott ki, melynek mottója: „az azonoság választhatóságának megválaszolhatatlan dilemmája”. A választás szabadsága csupán illúzió volt. Zsidónak született, zsidóként halt meg, bár életében soha nem érezte magát a zsidó közösségbe tartozónak. Egyik vallás sem volt olyan fontos számára, mint a magyarság, az irodalom és a kultúra. „Ahová tartozni akart, onnan kirekesztették” – írja Ferencz Győző⁴⁸, utalva arra, hogy nem kapta meg azt az elismerést, amire vágyott; származása miatt sok visszautasítást élt meg kortársaitól és a „hivatalos állam” részéről is a zsidótörvények eredményeképpen. Nem volt gyökértelen hazáját illetően, hiszen volt hazája: Magyarország. Gyökértelen azonban más értelemben: múltjának egy része hiányzik, elveszett egy szempillantás alatt, amikor tudomást szerzett a szörnyű családi titkokról. Életében talán soha nem találta meg azt a szilárd önmagát, mely a gyerekkori traumák emlékeit megszelídítette volna. A szavak varázserejével azonban létrejött egy olyan identitás, amit haláláig magáénak érzett, amelyre büszke volt, s amely a legborzalmasabb pillanatokban is vigaszt jelentett számára. A szavak teremtő ereje Sík esetében kétszeresen is igaz, hiszen az imádság maga is az ebben való hitet jelenti. A szavak formálták őket, és ők a szavakat, egymásra találtak verseikben, százgyökerű identitásukban és annak minden bizonytalanságában. Sík túlélte tanítványát, és fiaként emlékezett meg a fiatalon elhunyt Radnótiról, akiben talán saját múltját látta és egy olyan végzetet, amely akár az övé is lehetett volna.

---

47 Napló, 1989. 210.

48 Idézi Lengyel, 2009.

Felhasznált irodalom

- Baróti Dezső (1971): Írók, érzelmek, stílusok. Budapest, Magvető Kiadó.
- Ferencz Győző (2005): Radnóti Miklós élete és költészete. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kovács Krisztina (2009): „Lélek és forma” Kaffka Margit művészi fejlődése. Radnóti Miklós doktori disszertációjáról. Tiszatáj. 63. 5. sz. 74–85.
- Kovács Petra (2013): Szembenézés és tagadás Radnóti Miklós prózájában. A Napló és az Ikek hava pszichoanalitikus interpretációja, Lélekelemzés, VIII. 2. sz.
- Lengyel András (2009): Radnóti identitás szerveződésének kérdéséhez, Forrás, 41. 5. sz. (elérhető: <http://www.forrasfolyoirat.hu/0905/lengyel.pdf>)
- Máté Zsuzsanna (2005): Sík Sándor a szépíró, az irodalomtudós és az esztéta. Szeged, Lazi.
- Miklós Péter (2011): A szegedi bölcsészkar Radnóti Miklós diákéveiben. Szeged – Szabadka, Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány.
- Nemes Livia (2001): Az elveszett gyermekkor Radnóti Miklós szépprójájában, Thalassa, 2–3. 137–143.
- Radnóti Miklós (1969): Ikek hava. Napló a gyerekkorról. Magyar Helikon, Budapest
- Radnóti Miklós (1989): Napló. Budapest, Magvető Kiadó.
- Rónay László (2000). Sík Sándor. Budapest, Balassi.
- Szabó János (1993): A százgyökerű szív. Levelek, naplók, emlékezések Sík Sándor hagyatékából. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Szegedy-Maszák Mihály (1998). Radnóti Miklós és a holocaust irodalma In: Uő: Irodalmi kánonok. Debrecen, Csokonai Kiadó.
- Szénási Zoltán (2010): „Én nem vagyok magyar?” A zsidó és a katolikus identitás problémái Radnóti Miklós és Sík Sándor életművében, Irodalomtörténet, 91. 1. sz. 103–111. (elérhető: http://mta.hu/fileadmin/I_osztaly/eloadastar/Radnoti2009_SzenasiZ.pdf)
- Tolnai Gábor (1969): Néhány szó az Ikek hava olvasóihoz In: Radnóti Miklós: Ikek hava. Napló a gyerekkorról. Magyar Helikon, Budapest.

Miklós Péter

Az ötvenéves Sík Sándor köszöntése a szegedi Dugonics Társaságban

Sík Sándor (1889–1963) 1939. január 20-án töltötte be ötvenedik évét.¹ Erről a Dugonics Társaság – amelynek alelnöke volt – február 5-én (vasárnap) tartott ünnepi ülésén emlékezett meg. Az egyik szegedi napilap, a *Délmagyarország* aznapi számában olvashatjuk: „A Dugonics Társaság vasárnap 4 órai kezdettel a városháza közgyűlési termében Sík Sándor ötvenedik születésnapja alkalmából ünnepi felolvasó ülést tart a következő sorrendben: Váradi Imre elnök: Elnöki megnyitó, Radnóti Miklós: Ünnepi vers, Baróti Dezső: Sík Sándor lírája, Sík Sándor: Versek, Ortutay Gyula: Mese és ballada, Tolnai Gábor Zrínyi világa címen tart előadást.”² Ugyanezzel a tartalommal hozott beharangozó hírt a *Szegedi Új Nemzedék* is. Itt azonban még azt is közölték, hogy a Dugonics Társaságnak Sík Sándor és Baróti Dezső rendes tagja, Ortutay Gyula vidéki rendes tagja, Tolnai Gábor és Radnóti Miklós pedig vendégek.³

A *Délmagyarország* tudósítása szerint „zsúfolásig megtelt a városháza közgyűlési terme”, ahol a rendezvényt a társaság elnöke, Várady Imre irodalomtörténész professzor⁴ nyitotta meg. Beszédében elmondta Sík Sándorról, hogy a „keresztény, nemzeti és szociális gondolat jegyében folyó munkássága milliók lelkében kelt rezonanciát, a magyar élet, a magyar költészet legnagyobb nevei között ragyog

---

1 Életrajzáról, művészi és tudományos pályájáról több monografikus igényűnek tekinthető földolgozás is született: Baróti Dezső: Sík Sándor. Budapest, 1988.; Szabó János: A modernizáció keresztelőlójától a tragikus optimizmusig. Sík Sándor vázlatos pályarajza. In: A százgyökerű szív. Levelek, naplók, visszaemlékezések Sík Sándor hagyatékából. Vál., s. a. r., jegyz.: Szabó János. Budapest, 1993. 401–447.; Rónay László: Sík Sándor. Budapest, 2000.; Máté Zsuzsanna: Sík Sándor a szépíró, az irodalomtudós és az esztéta. Szeged, 2005. – Emlékezések és tanulmányok születésének centenáriumán: Sík Sándor emlékezete. Szerk. Bihari József. Szentendre, 1989.; Sík Sándor tanulmányok. Szerk. Farkas Péter és Novák László. Szentendre, 1989. – Bibliográfiája: Takó Edit: Sík Sándor munkássága. Szeged, 1995.

2 *Délmagyarország*, 1939. február 5. 11.

3 *Szegedi Új Nemzedék*, 1939. február 5. 14. Lásd még: *Szegedi Napló*, 1939. február 5. 9.

4 Péter László: A Dugonics Társaság elnökei. In: *Uó: Szegedi tudósítások*. Szeged, 2003. 84–86.

Sík Sándor neve.”⁵ Mint a szándékai szerint a szegedi kulturális, tudományos és művészeti élet jeleseit tömörítő szervezet vezetője, Várady hozzáfűzte: „Szeged magáénak vallja Sík Sándort és szeretettel köszönti születésének ötvenedik évfordulóján.”⁶

Az idézett cikk így folytatódik: „A közönség lelkesen zúgó tapsal köszöntötte az illusztris költőt. Ortutay Gyula felolvasta ezután Radnóti Miklós »Ünneplő vers« című művészi költeményét, majd Baróti Dezső tartotta meg előadását Sík Sándor lírájáról.”⁷

Baróti Dezső előadásáról hosszabban idézett a tudósítás készítője (ezt már csak a referátum témaválasztása is indokolja, hiszen tárgy az ünnepelt, Sík Sándor poétikája). „Sík életélménye a katolicizmus örök tartalma. S a rímek új kinyilatkoztatásában kifejezésre jut Sík Sándor költészetének egyik életjogot követelő törvénye. Lehetünk századunk gyermekei, beszélhetünk a ma nyelvén anélkül, hogy katolicizmusunkat meg kellene tagadni. A katolicizmus a legnehezebb, de a legtermékenyebb talaja a költészetnek, mert csodákat tartalmaz. S mindent, ami a rögök fölött történik: csodává magasztosít a rím. Sík Sándor lelkében a világ az Istenen keresztül nyer értelmet. Isten arca tükröződik az emberek szemében s ezt az Isten felé forduló tekintetet Isten emberismerete és emberszeretete fejezi ki a költészet csodáján keresztül” – fogalmazott Baróti.⁸

A *Szegedi Napló* lakonikusan közölte, hogy az esten „Ortutay Gyula felolvasta Radnóti Miklósnak Sík Sándorhoz írt »Ünneplő vers« című költeményét.”⁹ A *Szegedi Új Nemzedék* tudósításában az elhangzott Radnóti-versnek (*Köszöntő*) helyesen szerepelt a címe: „Ortutay Gyula dr. Radnóti Miklós »Köszöntő« című, Sík Sándorhoz írott versét olvasta fel”.¹⁰

Radnóti Miklós *Köszöntő* című versének alcíme *Egy Sík Sándor-ünnepély prologusa*. A kéziratban szereplő ajánlása pedig a következő: „Sík Sándornak tanítványi és fiúi tisztelettel és szeretettel Miklós. Szeged, 1939. febr. 5.” Gyarmati Fanni naplója szerint a verset Radnóti 1939. február 3-án éjszaka írta, s másnap reggel utazott Szegedre.

---

5 Délmagyarország, 1939. február 7. 5.

6 Uo.

7 Uo.

8 Uo.

9 Szegedi Napló, 1939. február 7. 5.

10 Szegedi Új Nemzedék, 1939. február 7. 5.

Valószínűleg Szegeden még csiszolt a szöveget, így a végleges változat a városban tisztázódott le.¹¹

Szegeden Radnótinak már egyetemi éveiben meg kellett tapasztalnia a hallgatók körében is – igaz, korántsem tömeges mértékben – jelenlévő antiszemitizmust. 1939 elején viszont már – túl az első zsidótörvény elfogadásán, és a második a zsidóság gazdasági és közéleti szerepvállalását korlátozó jogszabály előkészítése idején – olyan helyzettel kellett szembesülnie, amikor tanácsosabb volt, ha nem ő olvassa föl saját erre az alkalomra írt, mesterét köszöntő versét.¹² A Dugonics Társaság ülésén ugyan ott volt Radnóti, a szöveget azonban Ortutay Gyula olvasta föl helyette. Ortutay ugyanis politikailag támadhatatlan volt. Nemcsak katolikus származása miatt, hanem azért is, mert akkoriban a Magyar Rádió irodalmi osztályának munkatársa, s a korabeli hivatalos média vezetője, Kozma Miklós bizalmasa volt.¹³

Radnóti *Köszöntőjének* szövegében érződik az egzisztenciális fenyegetettségéből adódó feszültség. A versben a tiszta, krisztusi mintát követő költő (Sík) oppozíciója a szelíd bárány helyett a vérengző farkast hirdető, keményöklű, ütésre készülő politikai és ideológiai miliő.

Egy költőt ünnepeltek itt,
ki Krisztust kiált, mikor
az erőt is megtörte már a próba,
s bárány helyett a farkast hirdeti
s kemény öklére büszke Európa.

Egy költőt ünnepeltek itt,
ki mindenkit megért és sohasem ítél,
s „csak tiszta test, akár az encián,
és lélek, mint a fenyvesormi szél”.

Az utóbbi két sorban Radnóti Sík Sándor *Encián* című versét – amely a papköltő *Magányos virrasztó* (1936) kötetében jelent meg –

11 Ferencz Győző: Radnóti Miklós élete és költészete. Kritikai életrajz. Budapest, 2005. 450. (Lásd még: 446–450.)

12 Vö. Miklós Péter: A szegedi bölcsészkar Radnóti Miklós diákéveiben. Szeged–Szabadka, 2011.

13 Lásd bővebben. Ormos Mária: Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában. 1919–1941. 1–2. köt. Budapest, 2000.

idézi megjelölve, szó szerint.¹⁴ Sík szövegében az Isten alkotta természet idilli élménye (egyetemesség, szabadság – a kis virággal, a finom széllel) áll szemben az ember által létrehozott, megnyomorított, csigaházba kényszerített világgal.

De jó itt lenni, ilyen mese-távol
A velem-egy, az untig-egy világtól,
De jó itt, túl az óperencián!
Ahol nem tudja, ki vagyok,
Csak a szellő, mely fülembé gagyog,
És lábamnál a kékszem encián.

A csigaházból ó be jó kibújni,
Amelyben örökszomjú énem ujjni
Megnyomorított csiga-torza él.
Már nem is vagyok más talán:
Csak tiszta test, akár az encián,
És lélek, mint a fenyvesormi szél.

A *Köszöntő* utolsó strófájában Radnóti – miután a föntebb idézett vendégszöveg beemelésével és annak továbbgondolásával, tovább- és újraírásával szövegszerűen csatlakozott a Sík Sándor-i poétikához – gyermeki társként, fiúként és tanítványként köszönti mesterét. Különös súlya van a szövegben a lélek és a hűség motívumának. A köszöntött a „hűsége példakép”, a köszöntő pedig a „lelkéhez hú tanítvány”. „Eretnek hadak között”, „hitvány korban” a hűség (vö. a latin fides ~ hit, hűség, bizalom, egyenesség) talán mint a jövőbe és az egyetemes humánumba vetett hit jelenik meg.

Társát köszönti most a gyermek,
lélek a lelket, aki eretnek
hadak között hűsége példakép;
fiú köszönti apját, egy hitvány
korban lelkéhez hú tanítvány!

---

¹⁴ Vö. Csaplár Ferenc: Lelkéhez hú tanítvány – Radnóti Miklós a szegedi Sík Sándor ünnepélyen. Magyar Nemzet, 1989. május 6. 9.

Csapody Miklós

Sík Sándor és Bálint Sándor

Sík Sándor (1889–1963) életművét és pályafutását feltárta már a kutatás, beleértve szegedi professzori éveit (1930–44), a szegedi írókkal, köztük Móra Ferencsel, főként pedig nevezetes tanítványaival, mindenekelőtt a hozzá legközelebb álló Radnóti Miklóssal való kapcsolatait.¹ A nála tizenöt évvel fiatalabb Bálint Sándorhoz (1904–1980) fűződő barátsága ellenben – bizonyára azért, mert kapcsolatuk legintenzívebb szakasza Sík szegedi éveire esett – alig dokumentált. Kapcsolatukra (éppúgy, mint számos hasonló szegedi, főként egyetemi, és korántsem kizárólag szakmai ismeretségre) a harmincas-negyvenes évek szegedi kapcsolatrendszer-koordinátáinak ismeretében mégis evidenciaként tekint az eszmetörténet, mintegy „kellott, hogy legyen, tehát bizonyára volt is” alapon. Valószínű, hogy a magyar tudomány és katolikus világ e két nagyhatású alakja kezdetben csak ismeretségben, később kollegiális, majd valóban meghitt viszonyban állt egymással. Kapcsolatuk jóval több volt egyetemi ismeretségnél, de jóval kevesebb, mint az olyan bensőséges barátság, amilyen Bálint Sándort például Csatkai Endre (1896–1970) művészettörténészhez, még inkább Scheiber Sándor (1913–1985) klasszika-filológushoz, a zsidó folklór kutatójához fűzte.² A jelen összefoglaló kettejük több

---

1 Rónay György és Rónay László munkái mellett Baróti Dezső: Sík Sándor. Akadémiai Kiadó. Bp., 1988., Péter László: Sík Sándor szegedi évei. A Dugonics Társaság évkönyve 1993–1995. Szeged, 1996., uő: Móra műhelyében. Pannonica Kiadó. Bp., 1999., Ferencz Győző: Radnóti Miklós élete és költészete. Osiris Kiadó. Bp., 2005., Máté Zsuzsanna: Sík Sándor, a szépirodalomtudós és az esztéta. Lazi Könyvkiadó. Szeged, 2005. és Miklós Péter: Radnóti Miklós és Sík Sándor kapcsolatáról. In: „Mert annyit érek én, amennyit ér a szó” Szegedi Radnóti-konferenciák. Szerk. Olasz Sándor, Zelena András. SZTE BTK. Szeged, [2009.] 143–150.

2 Csapody Miklós: „Írók, tehát vagyok”. Csatkai Endre és Bálint Sándor levelezése (1943–1962). Kézirat. Megjelenés előtt (Ars Historica, 2013.) és uő: Hungaro-judaika és szakrális néprajz. Scheiber Sándor és Bálint Sándor emlékezete. In: Scheiber Sándor emlékezete. Szerk. Domokos Tamás. Scheiber Sándor Gimnázium és Általános Iskola. Bp., 2013. 37–111.

mint három évtizedes, 1945 után érthetően meglazult, de Sík haláláig fennmaradt kapcsolatának dokumentálásával igyekeznek a fenti mulasztást pótolni.

A fiatal Bálint Sándor valószínűleg csak 1931 elején, egyetemi gyakornokként ismerkedett meg a hírneves Sík professzorral, a húszas évek ismert „papköltőjével”, aki az új magyar irodalom konzervatív vonulatának neves képviselőjeként része volt „a hivatalos-konzervatív költő-protokollnak”.³ Ismeretségük feltehető kezdetére utal első dedikációja – *Bálint Sándor kedves barátomnak szeretettel Sík Sándor. Szeged, 1931. jan. 30.* –, amellyel *Csend* című korábbi verseskötetét látta el.⁴ Hogy az ajánlást Bálint Sándor kérte tőle saját példányába, vagy a könyvet is szerzőjétől kapta, nem tudni, mint ahogy azt sem, hol került sor első találkozásukra. Talán a piaristáknál, ahol Sík lakott,⁵ vagy inkább a bölcsészkaron, Solymossy Sándor (1864–1945) néprajzi tanszékén, ahol Bálint Sándor 1930. szeptember 1. óta fizetéstelen gyakornokként működött,⁶ esetleg az akkor már Sík által vezetett 2. számú magyar irodalomtörténeti tanszéken. Egyetemi találkozásukat valószínűsíti, hogy bár Bálint Sándor érettségije (1922) után is szoros kapcsolatban maradt a piaristákkal, nem magától értetődő, hogy a fiatal kutatót Sík professzor rögtön meghívta volna magához. Sík Szegedre érkezése nemcsak az egyetem, hanem a város egyházi és társadalmi életének is valóságos eseménye volt. Akárhohol is találkoztak először, könyvtárának tanúsága szerint Bálint Sándor Sík költészetét már alaposan ismerte.⁷

3 Szabolcsi Miklós: József Attila élete és pályája 1. k. Kossuth Kiadó. Bp., 2005. 317.

4 *Csend*. Versek. Pallas. Bp., 1924. Bálint Sándor könyvgyűjteményében (Szeged, Móra Ferenc Múzeum. Lelt. sz.: 5101) Bálint Sándor könyvtára. Szerk. Zombori István. Móra Ferenc Múzeum–Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány. Bp.–Szeged, 2009. 230.

5 Sík lakása a szegedi a piarista gimnázium Tisza-part felőli épületében (a mai Bolyai Intézetben) volt. Emléktáblája ma az egykor a gimnáziumba vezető főbejárat mellett látható, ő azonban nem ezt, hanem az épület másik oldalán található, lakásához vezető kaput használta (Iliá Mihály közlése, 2013.)

6 68. bk. [bölcsészkar] 1930/31. sz. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNLOL) XIX–J–1–h–84–1–B–17477/1947. 186. d.

7 Sík korábbi, Bálint Sándor könyvgyűjteményében meglévő művei: Sík Sándor költeményei. Élet. Bibliotheca Vitae. Bp., 1916. (lelt. sz.: 3321), Alexius. Misztérium öt felvonásban. Szent István Társulat. Bp., 1918. (lelt. sz.: 2328), Maradék magyarok. Versek. Szent István Társulat. Bp., 1919. (lelt. sz.: 5100), Zsoltároskönyv. Ford. Sík Sándor. Bev. és jegyz. Sebes Ferenc. Szent István Társulat. Bp., 1923. (lelt. sz.: 5852). A 300 számozottból a 6. aláírt, de nem dedikált példány) és Zrínyi Miklós. Franklin. Bp., 1923. (lelt. sz.: 1439). Bálint Sándor könyvtára. 230, 286.

Síkot a szegedi bölcsészkarra 1929. december 18-án nevezte ki Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter,⁸ kevéssel Solymossy után, aki a „néptudományi tanszéknek” lett nyilvános rendes egyetemi tanára;⁹ „ez az esztendő [1930] az, amikor Ortutay Gyula, Tolnai Gábor, Radnóti Miklós, Baróti Dezső az egyetemre került. Ez a kis társaság lelkesen hallgatta ezt a két professzort.”¹⁰ A bölcsészkar legfontosabb tanszékeinek élén akkoriban református profeszszorok álltak: a magyar irodalomtörténetit Dézsi Lajos (1868–1932), a filozófiai Bartók György (1882–1970), a pedagógiai Imre Sándor (1877–1945) vezette.¹¹ Klebelsberg a katolikus szellem jelenlétét ún. „világnézeti tanszékek” felállításával kívánta biztosítani. Hogy a neves, közmegelegedésre működő régi kolozsvári tanárokat ne érje méltánytalanság, tervét a tanszékek megkettőzésével valósította meg. Így jött létre a 2. számú magyar irodalomtörténeti tanszék, amelyet Sík Sándor piarista szerzetessel, a 2. filozófiai, melyet Mester János világi pappal (akit csak 1934-ben neveztek ki nyilvános rendes tanárrá.),¹² végül a 2. pedagógiai-lélektani, melyet Várkonyi Hildebrand benccés szerzetessel töltött be. Miután a párhuzamosság Dézsi halálával fölöslegessé vált, a 2. magyar irodalomtörténeti tanszék megszűnt, és Sík maradt a magyar irodalom professzora Szegeden.¹³ Kinevezése

---

8 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára (a továbbiakban MNLC-SML) 410–11–2079/1929. Bölcsész- és Történettudományi Kar (a továbbiakban BNYTK) iratai 1928/1929, 1929/1930. VIII. 2. 6. d.

9 Kinevezésére 1929. aug. 30-án került sor. Jegyzőkönyv a m. kir. Ferenc József-Tudományegyetem Bölcsész- és Történettudományi Karának 1929. ápr. 25-i (VIII). rendes üléséről. 555. bksz. [bölcsész-kari szám] 1928/1929. 10–11., Solymossy Sándor levele Mészöly Gedeon dékánhoz. Bp., 1929. máj. 11. és Mészöly Gedeon dékán levele gr. Klebelsberg Kuno miniszterhez. Szeged, 1929. máj. 21. Jegyzőkönyv a m. kir. Ferenc József-Tudományegyetem Bölcsész- és történettudományi Karának 1929. szept. 26-i I. rendes üléséről. 90/1929–30. 3. MNLC-SML Szegedi Ferenc József Tudományegyetem (a továbbiakban: SZFJTE) BNYTK iratai 1928/1929, 1929/1930. VIII. 2. 6. d.

10 Trogmayer Ottó: „A legszögédibb szögedi” [1979]. In: Csapody Miklós: „Nehéz útra keltem...”. Beszélgetések Bálint Sándorral. Bába Kiadó. Szeged, 2004. 125. és Ortutay Gyula: Fényes, tiszta árnyak. Tanulmányok, emlékek, vázlatok. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1973. 85.

11 Bálint Sándor „derék professzoraiként” említi őket. „Legnagyobb hatással Imre és századunk egyik legszínesebb magyar nyelvészgyejenisége, Mészöly Gedeon volt rám.” Magamról. In: A hagyomány szolgálatában. Összegyűjtött dolgozatok. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1981. 236. Dézsiről Bíró-Balogh Tamás: Radnóti Miklós régi magyar irodalom professzora: Dézsi Lajos (1868–1932). In: „Mert annyit érek én...” 151–156.

12 Péter László: A magyar Göttinga. Klebelsberg és a szegedi egyetem. In: Mindörökké Szeged. Vál. írások. Argumentum Kiadó. Bp., 1997. 261.

13 Péter László: A Dugonics Társaság elnökei. Sík Sándor. In: Szegedi tudósítások. Vál. írások. Bába Kiadó. Szeged, 2003. 91.

– bár későbbi vallomása szerint soha életében „effélékre nem gondolt”¹⁴ – fordulópontot hozott az irodalom oktatásában (első kurzusát *A magyar költészet a millennium után* címmel tartotta).¹⁵ Országosan elismert költő volt, benne élt a kor irodalmában, lírikusként pedig – ellentétben Dézsi hagyományosabb filológiai-művelődéstörténeti látásmódjával – az irodalmi alkotás esztétikai értékeire összpontosított, amivel a maga idejében már-már iskolát teremtett.¹⁶ (Másik emlékezetes kurzusának címe *Ritmika és a versolvasás tudománya* volt.) A városból is sokan látogatták eladásait, hallgatósága szerette, közelebbi tanítványai rajongtak érte; Radnóti naplóbejegyzése szerint „Az egyetemen robbanó viták, szemináriumi csaták a szellemtörténet zászlaja alatt. Munka Sík Sándor »privátszemináriumában«, a nagy professzor lakásán, tea mellett, füstben, ahol keményen dolgoztunk Baróti Dezsővel, Ortutay Gyulával és Tolnai Gáborral.”¹⁷ Sík valóban szegedi éveiben „érdemelte ki”, hogy a 20. század egyik legjelentősebb magyar vallásos lírikusaként ismeri az irodalomtörténet.

Bizonyára a katolikus költészet és a modern európai katolikus irodalom iránti érdeklődése vonzotta hozzá Bálint Sándort is, aki kezdetben maga is irodalomtörténésznek, esztétának készült. Irodalmi vonzalmai nemzedéke világirodalmi eszményeiből, Szeged irodalmi örökségéből és a kortárs magyar irodalomból fakadtak,¹⁸ ezért nem is elméleti elgondolásokat tápláltak, hanem az általa átélt hagyomány teljességének majdani megragadása felé vezették.¹⁹ Bensőséges ragaszkodás fűzte Juhász Gyulához is, akinek lírája „Szeged hasonlíthatatlan katolicizmusának páratlan kifejezése.”²⁰ Solymossy mellett végzett munkája, képzős tanársága és a gyűjtés mellett tevékeny részt

---

14 Egyetemi tanári kinevezés. Önéletrajzi töredék. In: A százgyökerű szív. Levelek, naplók, visszaemlékezések Sík Sándor hagyatékából. Vál., sajtó alá r. és jegyz. Szabó János. Magvető Kiadó. Bp., 1993. 111.

15 Miklós Péter: Radnóti Miklós és Sík Sándor... In: „Mert annyit érek...” 143.

16 Lengyel András: Irodalmi élet a harmincas-negyvenes években. In: Szeged története 4. k. 1919–1944. 666. Szerk. Serfőző Lajos. Somogyi-könyvtár. Szeged, 1994.

17 Idézi Lengyel András: Radnóti Miklós ismeretlen önterjűje. Tiszatáj, 1983. 37. évf. 2. 57.

18 Egyik nagy felfedezése Tamási Áron első novelláskötete, a Lélekindulás volt (1925). Bálint Sándor: Az erdélyi irodalom. In: Irodalomtörténeti tanulmányok. Árpád nyomda. Szeged, 1935. 37–38.

19 Csapody Miklós: Bálint Sándor (1904–1980). Életrajz. Akadémiai Kiadó. Bp., 2013. 26.

20 Bálint Sándor: Boldogasszony vendégségében. Veritas. Bp., 1944. 35. Az ötvenes évek elején „Mellesleg mintegy 60 ismeretlen Juhász Gyula-verset gyűjtöttem össze. Nagy katolikus költő volt szegény.” Bálint Sándor levele Hetény Jánoshoz. Szeged, 1952. márc. 24. Kézirat. A címzett birtokában (Győr).

vállalt annak a „szociális atmoszférának” a kialakításában is, amelyhez, mint nemzedéke több más kezdeményezéséhez, Alsóvároson nyert, Bartók tudatosította ösztönzéseit követve jutott el. Az egyik kortárs által félénk szobatudósként²¹ jellemzett fiatal tanár valósággal belevetette magát a vallásos meggyőződéséhez, szociális felfogásához közel álló újkatolikus reformmozgalmakba. Az erkölcsi megújulás lehetőségét kutatta *A modern magyar lélek útjai* című szellemtörténeti visszatekintésében is, amelyet Berczeli Anzelm Károllyal alapított *Izenet* című, rövid életű kulturális folyóiratában (1934) tett közzé: Megállapította, hogy „A századforduló után különös jelenséget észlelhetünk hazánkban. A művelt magyar lélek a millenniumkor tetőződő önelégültségéből, statikus nyugalmaiból egyszerre gyötrő nyugtalanságokra ébred. Legnagyobb problémája éppen a meghatározó jegye, az ő magyarsága; hogyan viszonylik hazai környezetéhez, hogyan a modern élethez és – főképpen – hogyan sajátmagához? [...] Azt hisszük: a XIX. század világnézeti viharaiiban kevesedmagával a katolicizmus őrizte meg és adta át alkalmas pillanatban a transcendens kitekintés vigasztalását a modern léleknek [...] ezektől az időktől fogva beszélhetünk már nemcsak felekezeti jellegű és célzatosságú, de világnézeti mélyült respektábilis katolikus költészetéről (Sík Sándor, Harsányi Lajos). A neoskolasztikus filozófia Prohászka Ottokár, Pauler Ákos és Horváth Sándor spekulációiban talál jelentékeny magyar visszhangra. Giesswein Sándor az örök béke gondolatának és szociális kérdésnek különös tiszteletünkre méltó apostola.”²² Az általa halaszthatatlannak ítélt erkölcsi és társadalmi megújulás kiindulópontját Prohászka és főként Zichy Nándor, Giesswein, Bangha Béla szociális eszméiben látta, a legerőteljesebb korabeli ösztönzést azonban ő is XI. Pius *Quadragesimo anno* kezdetű nevezetes szociális enciklikájától (1931) nyerte. Addigra már a népi irodalom is „alaposan felrázta a közvéleményt, ám ezen kívül nem történt semmi. Akkor jött Kerkai [...]”²³ P. Kerkai Jenő (1904–1970) jezsuita szerzetes, a mozgalmi korszak

21 Fábrián Dániel: József Attiláról. [Szerzői kiad.] Bp., 1974. 77.

22 *Izenet*, 1934. augusztus. 65–67.

23 Idézi Vida István: Kerkai Jenő útjai. *Katolikus Szemle* 1980. 32. évf. 4. 310., Balogh Margit: A „Kisatyja”. P. Kerkai Jenő S. J. (1904–1970). In: *Az idők élén jártak. Kereszténydemokrácia Magyarországon (1944–1949)*. Barankovics István Alapítvány. Bp., 1996. 41–72.

meghatározó alakja már 1931-ben felvázolta társadalmi elgondolásait, amelyek 1935 ősztől többek között éppen Bálint Sándor segítségével léptek a megvalósulás útjára Szegeden, ahol eleven egyházi, ifjúsági, szellemi és társadalmi élet bontakozott ki. „A népi íróktól kezdve Sík Sándorig és Bálint Sándorig Szeged adott otthont a néppel azonosulni tudó magyar értelmiségnek.”²⁴ A pezsgő szellemi közeg kitűnő lehetőséget kínált az újkatolikus szociális mozgalmak számára.²⁵

Bálint Sándor 1922 őszen iratkozott be a szegedi egyetem bölcsészkarának magyar-történelem szakára, és bár a vallási néprajz művelésére korán elszánta magát, doktori értekezését 1926 tavaszán még az irodalomtörténész *Szilády Áron pályájáról* írta.²⁶ Solymossy tanszékén 1930-tól 1934. október 1-ig, professzora nyugdíjazásáig,²⁷ gyakornokságának évenkénti hosszabbításával működött.²⁸ 1933. szeptember 1-jén lépett elő tanársegéddé,²⁹ Solymossy azonban még márciusban, gyakornokkorában kezdeményezte magántanári habilitációját. Képesítő eljárását a nyugdíjazása előtt álló Solymossy nemcsak tehetségét fölismerve indította meg idejekorán, hanem azért is, mert a habilitációval utódának kívánta jelölni, ezúton is biztosítva tanszékének fennmaradását. „Amikor ezt tudtomra adta, azt válaszoltam neki, hogy én ezt még nem érdemlem meg. Hálás szívvel emlékezem a feleletére: »Kedves fiam, ahhoz semmi köze, hogy én mit akarok önnel.«”³⁰ A bölcsészkar „a folyamodó tudományos munkásságának

---

24 Balogh Margit: A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 23. MTA Történettudományi Intézete. Bp., 1998. 32.

25 L. újabban Csapody Miklós: „Meg kell teremteni az európai Keresztény Uniót”. Bálint Sándor, az új európai egységpöndolat magyar előhírnöke. In: Késői ünnepek. Tanulmányok és kritikák. Korona Kiadó. Bp., 2008., uő: Az európai „Keresztény Unió”. Bálint Sándor keresztényszocializmusa. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 2012. 24. évf. 3–4. 121–137. és Ormos Mária: Keresztényszocializmus, kereszténydemokrácia. In: Múlt a jelenben. Kossuth Kiadó. Bp., 2013.

26 Értekezések a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetéből 6. Szeged, 1926.

27 Az 1934/35. tanév. Beszámoló-tervezet. A m. kir. Ferenc József-Tudományegyetem Bölcsész- és történettudományi Kara. 690. bksz. 1934–35. MNLC SML SZFJTE BNYTK iratai 1934/35., 1935/36. VIII. 2. 9. d.

28 57. bksz. 1932/33. MNLÖL XIX–J–1–h–84–1–B–171477/1947. 186. d. és A m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztertől. 16959/1933. IV. Bp., 1933. aug. 7. 14/1933/34, 1934/35. VIII. 2. 8. d.

29 Jegyzőkönyv a kar 1933. ápr. 27-i VIII. rendes üléséről. A m. kir. Ferenc József-Tudományegyetem Bölcsész- és történettudományi Kara. Szeged. 607. bksz. 1932/33. 304. MNLC SML SZFJTE BNYTK iratai VIII. 2. 7. d.

30 Bálint Sándor: Magamról. In: A hagyomány... 238.

elbírálására és javaslattételre” Solymossy Sándor és Sík Sándor nyilvános rendes tanárokat küldte ki.³¹ Bálint Sándor Síkhoz fűződő viszonya részéről ekkor már több volt egyoldalúan tiszteletteljes, a költőt, az irodalomtudóst és a tekintélyes papi embert respektáló közeledésnél. Közel kerültek egymáshoz, és Sík kezdettől megnyilvánuló jóindulatát, a néprajz jelentőségét felismerő támogatását is végig élvezte.

Barátságuk alakulásának legfontosabb korai helyszíne az egyetem bölcsészkarra lett, ahol először magántanári habilitációja idején kerültek hivatalos kapcsolatba egymással. A jelölt teljesítménye nemcsak a néprajz, hanem az irodalomtörténet professzorának rokonszenvét is elnyerte. Sík szerint már doktori értekezésében „jóleső érzéssel veszünk észre egy olyan tulajdonságot, amely az efféle munkákban – főleg kezdőkében – meglehetősen ritka: a fegyelmezett mértéktartást az anyag összehalmozásában és a tudatosan választott egy szempont következetes keresztülvitelét. Bár tanulmánya így is a leggazdagabb a Szilády-irodalom termékei közt, mégsem merül el a részletekbe, sem az életrajzi külső adatok halmozásába, sem egyes művek kínálkozó részletes elemzésébe, hanem címéhez, tárgyához híven ki tudja választani azokat a mozzanatokat, melyek Szilády tudományos pályáját rajzolják elénk.”³² Az értekezés méltatása során Sík a jelölt *Vajda János* című korai tanulmányáról (1927) sem feledkezett meg, melyet a magántanárság elnyerésére adott ki újra.³³ Ítélete szerint Bálint Sándor Szilády-értekezésében és „a Vajda-essay-ben is az egyéniségbe való megértő elmerülés képességének és az írói életmű történeti perspektívában, elődökkel és utódokkal összefüggő szervességében való szemléletének is bizonyosságát szolgáltatja.”³⁴ Solymossy kiemelkedően fontosnak mondta, hogy „Bálint Sándor hamisítatlan népi környezetből került ki. Amihez, mi, középosztályúak, ha néplélekkel kapcsolatos tanulmányokba merülünk, a legnagyobb nehézségek árán tudunk csak eljutni, ti. a föld népének mentalitásába való behatolást illetően,

---

31 Jegyzőkönyv a kar 1933. márc. 30-i VII. rendes üléséről. 557. bksz. 1932/33. 273. sz. 11–12. MNLCSML SzFJTE BNYTK iratai. 1933/34, 1934/35. VIII. 2. 8. d.

32 Solymossy Sándor és Sík Sándor véleményes jelentéseit közli Komoly Pál: Bálint Sándor magántanári képesítése. Somogyi-könyvtári Műhely, 1983. 22. évf. 4. 247.

33 Irodalomtörténeti tanulmányok 1935.

34 Péter László: Bálint Sándor pályája. In: Mindörökké Szeged 451.

Bálint Sándor azt készen hozta magával. Hogy mily lényeges és mélyreható a különbség a művelt elem és a paraszti és gondolkozásmódja, szemlélete és ítélete közt, csak a folklorista képes észrevenni. Két elütő világ ez, a mentalitás más-más megnyilatkozó formáival, s aki gyermekkorától magával hozta ezt, amihez mi többiek csak nagy fáradsággal s akkor sem teljesen tudunk hozzáférkőzni, ez már szinte eleve praedestinálva van arra, hogy e tárgykörrel foglalkozzék, azt megértesse és tudományosan feldolgozza.”³⁵ Hasonlóan értékelt a jelölt teljesítményét Sík Sándor, aki úgy látta, munkássága körét „egyre határozottabb tudatossággal szűkítette az alföldi, közelebről a szegedi és szegedvidéki magyarság néptudományi vizsgálatára, másrészt azonban ugyanezen adatok bizonyossága szerint ebbe az anyagba egyre mélyülő elvekkkel és egyre gazdagabb tudományos felszereléssel sokoldalúbb szempontok szerint mélyedt el [...] E hasznos tevékenység szempontjából legyen szabad még két okra rámutatnom, amely miatt örömmel üdvözléném tudománykarunk munkatérének a Bálint Sándor művelte speciális tudománysszakkal való kibővítését.

Az egyik meggondolás egyetemünk alföldi, szegedi otthonával függ össze. A tudomány, ha hivatásának meg akar felelni, nem igazodhatik külső, gyakorlati követelményekhez, feladatait, problémáit, kutatási területét autonóm módon, a maga immanens törvényei szerint választja. A tudománynak ezek a nagy autonóm feladatai kell, hogy vezessék munkaközben az egyetemet is. A nagy általános célkitűzések, az alapvető feladatok megoldása után azonban nemcsak szabad, de kötelesség is figyelembe venni és kielégíteni tiszteletre méltó erkölcsi és gyakorlati követeléseket, melyeket saját történeti és földrajzi helyzete vagy a nemzetnek és a társadalomnak aktuális szükségletei támasztanak vele szemben. Ezek közé a tiszteletre méltó másodlagos feladatok közé tartoznak egyetemünk életében azok, amelyek az egyetemet Kolozsvárhoz fűződő elszakíthatatlan és elfelejthetetlen erkölcsi, történeti és érzelmi kapcsolatokból, és amelyek új otthonához, Szegedhez, s az Alföldhöz kapcsolódó ugyancsak történetivé vált, erkölcsi és érzelmi benső viszonyból származnak. Egyetemünk ez

---

35 Komoly Pál: i. m. 247.

irányú hivatásának szempontjából szerencsés gazdagodásnak kell mondanunk kutatási és oktatási anyagunknak oly magántanári kollégiumokkal való gyarapodását, amelyek a speciális alföldi és szegedi lélekkel és annak problémáival foglalkoznak.” Sík a táji kapcsolat mellett annak vizsgálatát is sürgette, „mit nevezhetünk voltaképpen speciálisan magyar szellemiségnek? Ezen a téren pedig, ha vannak is értékes kezdemények (Herman Ottó, Solymossy, Szekfű, Babits stb.), egyelőre a kutatás még nem jutott túl a kezdet stádiumán. Már most az ez irányú kutatásnak egyik legtermékenyebb s legtöbbet ígérő területe a magyar néprajz, annak is a szellemiekkel foglalkozó folklór része, mert ennek van módja legprimitívebb és relatíve legtisztább formájában tanulmányozni azokat az alapvető idevágó jelenségeket, melyek az irodalomban és a szellemi élet magasabb régióiban sokkal bonyolultabban, idegen (nem magyar) elemekkel alig elválasztható elegyedésben jelentkezők, vizsgálatuk is sokkal nehezebb. Ebből a megfontolásból kifolyólag a szóban forgó folklórisztikai előadásokból irodalomtörténeti munkánk számára is hasznot remélek.”³⁶

A jelölt azonban, készültségét elégtelennek tartva, maga vonta vissza folyamodványát. Solymossy mégis ráérőltette a magántanárságot, pályázatát ezért újra benyújtotta, ajánlói pedig 1934. május 17-én megírták a pótlást: „Midőn tavalyi jelentésünkben jeleztük, hogy jelöltünk működése és egyéni jelleme garancia arra, hogy a megkezdett pályán rátermettséggel és céltudatosan fog tovább haladni, ennek kész bizonyítéka újabb munkássága, amely csak megerősít abban a meggyőződésben, hogy a már tavaly elfoglalt álláspontunk ez év alatt csak nyomatékosabban beigazolódott.”³⁷ Ezek alapján ismételtén ajánljuk és kérjük a Tekintetes Kart, hogy dr. Bálint Sándort magántanári colloquiumra bocsátani méltóztassék.”³⁸ Szóbeli vizsgálja után 1934. május 22-én tartotta meg *A szegedi néprajzi kutatás*

---

36 Uo. 249.

37 1933-ban közölte Szeged népe. Új gyűjtés c. füzetét, Lakodalmi szokások Szeged-Alsóvároson 1–2., Dugonics András ismeretlen munkája és Adalékok a szegedi néphíthez c. tanulmányait. 1933 májusáig Szeged a magyar kultúra történetében, Dugonics András ifjúkori dalgyűjteménye, Egy etnográfus naplójából, valamint Néprajz és iskola c. közleménye látott napvilágot. Gyuris György: Bálint Sándor munkássága. Bibliográfia. Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány–Múzeumi Tudományért Alapítvány. Bp.–Szeged, 2007. 10–11.

38 Sík 1933. máj. 27-i jelentését idézi Komoly Pál: i. m. 249.

eredményei és feladatai című próbaelőadását, melyben Dugonics és Kálmány méltatása mellett a Szeged környéki települések kérdéseit taglalta.³⁹ Június 1-jén képesítették *Az alföldi magyarság néprajza, különös tekintettel Szeged népére* tárgykorben, a kar május 24-én habilitálta, június közepén pedig új magántanáráként üdvözölhette.⁴⁰ Az Ethnographia–Népelet szerkesztősége 1934 nyarán úgy tudta, Solymossy „korhatárának elérése következtében, június végével nyugalmába vonul. Úgy értesültünk, hogy helyét a kormány nem óhajtja betölteni és számolni kell a tanszék megszüntetésével. Tovább működik azonban, legalábbis egyelőre a tanszék mellé szervezett Néprajzi Intézet, hogy a körülbelül 500-kötetes szakkönyvtár, a kutatóhelyiséggel együtt a tudományos érdeklődés számára hozzáférhető legyen. A Bölcsészeti Kar, mely az Intézet további fönntartása mellett döntött, az Intézet igazgatásával Sík Sándor dr. nyilvános rendes tanárt, vezetésével pedig Cs. Sebestyén Károly dr. és Bálint Sándor dr. magántanárokat bízta meg.”⁴¹

Kapcsolatuk, gyakori találkozásuk másik fontos szegedi színterét az 1892-ben alapított Dugonics Társaság, Szeged legrégebb, patinás irodalmi társasága kínálta.⁴² (Felolvasó üléseinek Bálint Sándor 1917 óta, 13 éves korától volt rendszeres látogatója). Sík a tagságot 1930. március 30-án nyerte el, ekkor barátkozott össze Móra Ferencel.⁴³ 1933. december 18-án a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumát már ő mutatta be,⁴⁴ 1933–44 között alelnökként működött.⁴⁵ 1934. október 1-jén, a Móra-emlékesten Móra költészetéről tartott előadást,⁴⁶

39 Dél-Magyarország, 1934. júl. 13. 6.

40 Meghívó a X. rendes ülésre, 1933. jún. 14-re. 690. bksz. 1932–33. Szeged, 1933. jún. 7. 690/1932–33. MNLCSML SzFJTE BNyTK iratai VIII. 2. 7. d.

41 A szegedi néprajzi tanszék és néprajzi intézet sorsa. Ethnographia–Népelet, 1934. 26. évf. 3–4. 190.
42 A társaságnak legfeljebb 50 tagja lehetett egyszerre. Lengyel András: Irodalmi élet a harmincasnegyvenes években. In: Szeged története 4. k. 662.

43 Péter László: Móra és a papok. In: Mindörökké Szeged 289–290.

44 Csaplár Ferenc: A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. Irodalomtörténeti Füzetek 52. Akadémiai Kiadó. Bp., 1967. 41. és Miklós Péter: Radnóti és a Dugonics Társaság. In: A szegedi bölcsészkar Radnóti Miklós diákéveiben. Tanulmányok Radnótiról, kortársairól és a szegedi egyetemről. Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány. Szeged–Szabadka, 2011. 55–58.

45 Lengyel András: i. m. In: Szeged története 4. 661–662.

46 Péter László: Löw Immanuel és Móra Ferenc. In: A Város cselédje. Újabb tanulmányok. Bába Kiadó. Szeged, 2006. 115.

1939. február 5-én pedig öt köszöntötték 50 éves születésnapján.⁴⁷ Bálint Sándor csak 1941. február 25-én lett rendes tag,⁴⁸ *Megfigyelések a szegedi népryelvről* című első felolvasására azonban már január 12-én sor került,⁴⁹ amikor Sík Sándor újabb verseivel, Tonelli Sándor *Utazás Erdély körül* című beszámolójával lépett a közönség elé.⁵⁰ Sík 1946-ban lett a Dugonics Társaság elnöke Bálint Sándor, Beretzk Péter, Sz. Szigethy Vilmos alelnöksége mellett,⁵¹ tisztsége azonban már csak formális volt, mert 1945 áprilisától Budapesten élt.

A második hivatalos egyetemi kapcsolat 1937 tavaszán jött létre közöttük, amikor Bálint Sándor különös értékű felajánlást tett a bölcsészkar javára. Saját műveivel és duplumaival korábban is megajándékozta a kari könyvtárat,⁵² 1937 húsvétján azonban önzetlen gesztussal saját gyűjteményének egy részét kívánta átadni. A szegedi tárlatokon már a húszas évektől megfordult, egy-egy műre később is erején felül áldozott. Régi tárgyait nem értékelhalmozó meggondolásból, hanem „leletmentőként” gyűjtötte, a modern munkákra többnyire baráti kapcsolatain keresztül tett szert. Szépen gyarapodó gyűjteményében a régebbi szegedi tájképfestészet, a kortárs és naiv festők műveit a valóságos tematika, a szakrális művészet iránti vonzalma kapcsolta össze a paraszti barokk és az egyházművészet más emlékeivel. (Érdeklődése a művészet minden ágára kiterjedt, az irodalom és a zene mellett az építészetre is, főként a modern európai és hazai templomépítészetre.)⁵³ Képek és szobrok, kisebb-nagyobb szakrális tárgyak mellett régi nyomtatványokat is magában foglaló anyagának gazdagsága Szegeden már a harmincas években közmondásos volt. Lugosi Döme (1888–1945),

---

47 Erről és Sík további társaságbeli szerepléseiről Péter László: A Dugonics Társaság elnökei. In: Szegedi tudósítások. Vál. írások. Bába Kiadó. Szeged, 2003. 92–93., Miklós Péter: Radnóti és a Dugonics Társaság. In: A szegedi bölcsészkar... 58–61. és Ortutay Gyula: Napló 1. k. 1938–1954. Alexandra Kiadó. Bp., 2009. 45. (1939. febr. 10.)

48 A társaság alelnökévé 1945 után választották meg.

49 A Dugonics Társaság ötven éve. Szerk. Banner János. Szeged, 1943. 335.

50 A Dugonics Társaság nyomtatott értesítője. Szeged, 1941. jan. 8. Móra Ferenc Múzeum, Szeged. Bálint Sándor hagyatékában (a továbbiakban: BSh)

51 Csákány Béla: Tudomány és felsőoktatás. In: Szeged története 5. k. 1945–1990. Szerk. Blazovich László. Csongrád Megyei Levéltár. Szeged, 2010. 392.

52 Jegyzőkönyv a m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi Karának 1938. márc. 31-i VII. rendes üléséről. 461. bksz. 1937/38. 394. 19. MNLCMSL SzFJTE BNYTK iratai 1937/38. VIII. 2. 12. d.

53 Jegyzetek a modern egyházművészetéről. Jelenkor, 1942. 4. évf. 17. 7–8.

a literátus szegedi ügyvéd, akit a „magyar kincsek gyűjtőgetőjeként” tartottak számon,⁵⁴ „az Egyházművészeti és Világi Képzőművészeti kiállítás rendezőségének irodájában [...] Tanár Úrra is felhívta figyelmünket, mint akinek gyűjteménye szintén nem maradhat ki anyagunkból.”⁵⁵

Bálint Sándor tehát saját szakrális tárgyait ajánlotta föl egyetemének, a vallási néprajz kutatását elősegítendő. Elgondolása az volt, hogy adományával az akkor átmenetileg Sík Sándor vezette Néprajzi Intézet részeként létrehozandó vallási néprajzi intézet alapját veti meg. Indítványát Sík előterjesztésében a kar 1937. május 20-án tárgyalta. E szerint „a vallásos népélet tárgyaiból körülbelül 400 (négyszáz) darabból álló gyűjteményemet följánlom, és kész vagyok odaajándékozni a Ferencz József-Tudományegyetem Bölcsészeti Karának, ha elhelyezéséről és továbbfejlesztésének erkölcsi és anyagi lehetőségeiről gondoskodik. Az utolsó másfél évtizedben a néprajznak új ága bontakozott ki, és ért el igen jelentős eredményeket, és ez: a vallásos néprajz. A vallásos néprajzi szemlélet és metódus jogosultságát Ausztriában, Németországban új katedrák, új intézetek és gyűjtemények, nagyszerű feldolgozások bizonyítják. Nálunk a rendszeres, céltudatos munka éppen hogy elkezdődött. Amíg a magyar néprajzi tudomány a tárgyi kutatásban szép eredményekre mutathat rá, addig a szellemi, ebben is főképpen a vallási néprajzra még nagy feladatok várnak. A magam részéről szerény erőmmel és lehetőségeimmel a vallásos néprajz ügyének állottam szolgálatába. Már hosszú évek óta foglalkozom a nép vallásos hagyományainak, tárgyainak vizsgálatával, gyűjtésével [...] előterjesztésem elfogadása esetén a már meglévő Néprajzi Intézet kibővítését javasolnám a tekintetes Karnak, még pedig úgy, hogy a gyűjtemény vallásos jellege valamilyen formában hangsúlyoztassék, és ezzel a Ferencz József-Tudományegyetemé legyen az elsőség a magyar vallásos néprajzi kutatás terén is. Tisztelettel emlékeztetem a Kart arra, hogy a hazai egyetemi oktatást illetőleg csak a mi Egyetemünknek vannak néprajzi hagyományai akár a nagyérdemű Herrmann

---

54 Ismertebb műve A szegedi szabadtéri játékok története 1931–1937. A „Színpad”. Bp., 1938.

55 Ifj. Vlasics Károly levele Bálint Sándorhoz. Szeged, 1938. júl. 6. A Szegedi Képzőművészeti Céh Társasága levélpapírján. Gépirat autográf aláírással. BSh

Antal úttörő tevékenységét, akár az első magyar néprajzi katedra szervezését idézzük fel.”⁵⁶ Sík javaslatára „a Kar úgy határoz, hogy dr. Bálint Sándor egyetemi magántanár ajánlatát örömmel veszi tudomásul s azt köszönettel elfogadja. Egyben dr. Schmidt Henrik, dr. Horger Antal és dr. Sík Sándor ny. rendes tanárokból álló bizottságot küld ki annak megállapítására, hogy a Bálint-féle ajándék miként volna elhelyezhető, és a bizottság jelentését a következő kari ülésre kéri.”⁵⁷

A jelentés a gyűjtemény késedelmes felmérése miatt fél évvel később készült el, csak október 28-án számolva be róla, hogy a bizottság tagjai értékesnek látták az anyagot. „Bálint Sándor nagy utánajárással, hozzáértéssel és nem csekély anyagi áldozatok árán szerezte össze gyűjteményének tárgyait belföldön és külföldön egyaránt. Nagyon sok az apró vallásos jellegű röpirat, könyv és füzet. Különösen értékesnek tartjuk a kézirásos népdalgyűjteményeket és a falusi népszokásokra vonatkozó írásokat. Úgy ezeket, mint az egyes, a néphittel kapcsolatos tárgyakat természetesen katalogizálni kellene, ami azonban hónapokig tartó hosszás munkát jelent. A gyűjtemény elhelyezésére legalább két nagyobb szekrényre volna szükség, amelyek speciálisan erre a célra készülének. Tisztelettel indítványozzuk, hogy a Kar fogadja el hála köszönettel a gyűjteményt azzal, hogy annak elhelyezéséről később fog dönteni. Nézetünk szerint az értékes ajándék a magyar irodalomtörténeti intézettel kapcsolatos néprajzi gyűjteményben volna legjobban a helyén.”⁵⁸ Mégis kezdettől úgy látszott, mintha a karnak terhére lenne az adomány. A méltánylás és a köszönet, sőt a felajánlás elfogadásának többszöri kifejezése mellett legalábbis erre mutat elhelyezésének – végső soron éppen a vallási néprajzi intézet gondolatának – óvatos elodázása. Érdemi előrelépés később sem történt, mert udvarias kelletlenséggel csak az elhelyezés technikai nehézségeinek megoldásával törődtek, az adományozó eredeti elképzeléséről többé szó sem esett.

---

56 Jegyzőkönyv a m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi Karának 1937. máj. 20-i IX. rendes üléséről. 621. bksz. 1936/37. 546. (557–1936–37. bksz.) 28–30. MNLCMSL SzFJTE BNYTK iratai 1937/38, 1938/39. VIII. 2. 13. d. Herrmann Antal (1851–1926) irodalomtörténész, etnográfus, a néprajz első, kolozsvári egyetemi magántanára, élete végén Bálint Sándor tanára Szegeden.

57 Uo. 30. Schmidt Henrik (1877–1953) germanista nyelvész, akadémikus. Horger Antal (1872–1946) nyelvész, az első magyar nyelvjárás térkép megalkotója, akadémikus

58 Jegyzőkönyv a m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi Karának 1937. okt. 28-i II. rendes üléséről. 152. bksz. 1937/38. 169. (557–1936–37. bksz.) 23–24. MNLCMSL uo.

Az 1938. január 27-i ülésen végre „Dr. Schmidt Henrik ny. r. tanár szükségesnek látja, hogy a Karnak a Bálint Sándor ajándékából megszerzett vallásos néprajzi gyűjtemény elhelyezésére vonatkozó, folyó tanévi II. rendes ülés 169. számú határozata végrehajtsék. Dr. Banner János kijelenti, hogy a gyűjteményt a Régiségtudományi Intézet folyosójára készséggel elhelyezi és kezeléséről gondoskodik, ha a szükséges szekrényeket a Gazdasági Hivatal megcsináltatja. A Kar köszönettel veszi tudomásul dr. Banner János bejelentését, illetőleg a felajánlott elhelyezést, és elhatározza, hogy a Bálint Sándor-féle vallásos néprajzi gyűjteményt a Régiségtudományi Intézetben helyezi el; egyben megbízza a Dékánt, hogy a Gazdasági Hivatalnál járjon el a szükséges szekrények elkészítése érdekében.”⁵⁹ A 1938. március 31-i ülésen Sík végül bejelentette, hogy „a néprajzi gyűjtemény átvételére Bálint Sándor magántanár betegsége miatt késedelmet szenved.”⁶⁰ Ha az anyag átadására valamikor mégis sor került, nincs adat róla, mikor vette volna át a néprajzi, az irodalomtörténeti vagy a régészeti intézet. Nincs írásos nyoma az udvarias visszautasításnak sem; az ügy időközben végképp elaludt, nem tudni, hogy pusztán a tárgyak sokasága, vagy inkább az új intézettől való idegenkedés miatt. Bálint Sándor gyűjteményeinek ismeretében bizonyosnak látszik, hogy végül nem is került át az egyetemhez.

A Dugonics Társaság nyilvánossága mellett egy másik, szűkebb társaság is alkalmat kínált a találkozásra Sík Sándornak és Bálint Sándornak. A negyvenes évek elejétől mindketten tagjai voltak annak a Vinkler László (1912–1980) műtermében csütörtökönként összegyűlt baráti körnek (legtöbbjük arcképét Vinkler meg is festette),⁶¹ amelynek magját az egyetem professzorai alkották. Bálint Sándor szerint rajta és feleségén, Sík Sándoron kívül tagja volt a körnek Baróti Dezső (1911–1994) irodalomtörténész, akkor csongrádi középiskolai

---

59 Jegyzőkönyv a m. kir. Ferenc József-Tudományegyetem Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi Karának 1938. jan. 27-i V. rendes üléséről. 323. bksz. 1937/38. 272. 7. MNLCMSL SzFJTE BNYTK iratai 1937/38. VIII. 2. 12. d. Banner János (1888–1971) ősrégész, folklorista, az első magyar régészeti bibliográfia összeállítója.

60 Jegyzőkönyv a m. kir. Ferenc József-Tudományegyetem Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi Karának 1938. márc. 31-i VII. rendes üléséről. 461. bksz. 1937/38. 391. 18. MNLCMSL uo.

61 A Polgár (ma Gogol) utca 2. sz. ház emléktáblája Baróti Dezső, Bálint Sándor, Kerényi Károly, Sík Sándor, Szent-Györgyi Albert és Vinkler László nevét örökíti meg.

tanár, Dorogi Imre (1890–1976) festőművész, Fricsay Ferenc (1914–1963) karmester, Hermann Egyed (1895–1970) premontrei szerzetes, történész, Kerényi Károly (1897–1973) klasszika-filológus, Rusznyák István (1889–1974) belgyógyász professzor és Szent-Györgyi Albert (1893–1986), az akkori rektor.⁶² 1943-ban vendégük volt Szondi Lipót (1893–1986) pszichológus is.⁶³ Esti beszélgetéseik során a magyar és a világirodalom újabb műveit, egymás alkotásait: verseket és műfordításokat, tudományos műveket és elméleteket taglaltak. Amellett azonban, hogy leginkább művészetről, irodalomról, filozófiáról esett szó közöttük, mind gyakrabban latolgatták a „szellemi honvédelemben” való részvételüket, a magyarság háború utáni esélyeinek, Európa sorsának alakulását is.⁶⁴ Bálint Sándor szerint „Tudtuk ekkor már a szegedi egyetemen és az ország más egyetemein is a tudományos, közéleti pozíciókban, ki az, aki úszni hajlandó ezzel az egésszel, és ki számít ellenállónak, ahogy ezt a szót akkoriban használtuk. 1940 körül, amikor a németek Franciaországot már lerohanták, és mindinkább erősödött a szorongás és az aggodalom, amit mi Magyarorszáért és a magyar kultúráért éreztünk [...] Nagyon tudtuk és jól láttuk, hogy milyen lehetőségekkel és körülményekkel kell számolnunk. Különösen megdöbbenett minket Jugoszlávia lerohanása 1941 tavaszán, amikor valósággal sírtunk, látva a németek átvonulását.”⁶⁵ Sík Sándor 1944–45-ben a bölcsészkar dékánja is volt, Bálint Sándort azonban csak 1947 nyarán nevezték ki nyilvános rendes egyetemi tanárrá.⁶⁶ A Vinkler-kör mellett egyelőre nincs további adat háború alatti kapcsolataikról.

Bálint Sándor Síkot már az 1944/45. tanév első felében helyettesítette.⁶⁷ Amikor a város kiürítésére 1944. október 8-án sor került, Szegeden is helyén maradt a papság, követve még nyáron Rómából kapott

---

62 Zauner Éva: Sugarak az eszmék világában. Egy paradigmatisz társaság Szegeden. Szeged, 2001. 13. évf. 4. 28. 27. és Tandí Lajos: Gátat emelni az elmúlásnak. Dél-Magyarország, 1985. szept. 24. 5.

63 Csapody Miklós: Bálint Sándor... Életrajz 78, 126.

64 Lengyel András: i. m. In: Szeged története 4. k. 685.

65 A kultúra és az emberség biztonsága. Bálint Sándor válaszol Csapody Miklós kérdéseire [1979. Scheiber Sándor Bálint Sándor emlékezete c. bevezetőjével]. Forrás, 1981. 13. évf. 6. 70.

66 Csapody Miklós: Bálint Sándor... Életrajz 220–224.

67 Miklós Péter: Radnóti Miklós és Sík Sándor... In: „Mert annyit érek...” 144.

utasítását.⁶⁸ Nem távozott Bognár Cecil (1983–1967) pszichológus, bencés szerzetes és Hermann Egyed ideiglenes rektor sem. A többiek „szétfutottak, részben vonaton, részben gyalogszerrel is.”⁶⁹ A rektornak „Sík Sándor a pályaudvarról izeni telefonon a piaristákon keresztül: siessek, a vonat még itt van, van hely. Válasz: nem megyek.”⁷⁰ Bálint Sándor hasonlóan érzett: „Mindenki elmegy, szökéséért mindenki igazolni próbálja magát: szánom őket, mert tudom, hogy elsősorban önmaguk előtt menekülnek, nem mernek belenézni a saját szemükbe, nem merik életük nyomasztó adósságát végre rendezni. Körüljárom és magammal szeretném oltalmazni a Várost és az országot, amelynek pásztorai csak béresek tudtak lenni, nem merik életüket adni juhaikért.”⁷¹ Maradt tehát ő is, és nemcsak az egyetemi élet megindításából vette ki részét, hanem a pontonhíd építéséből is;⁷² „este kötelet cipelek a hídveréshez és egy lapátot kapok igazolásul.”⁷³

Miután a Vörös Hadsereg 1944. október 11-én elfoglalta Szegedet, a szovjet városparancsnokság az egyetemi oktatás azonnali megindítását sürgette. 19-én „összegyűlt az értekezlet; ugye hát a Bálint Sándor itt maradt. Mit lehet csinálni? Kaptam az egyetemen három tanszéket: Sík Sándor irodalomtörténeti tanszékét, Klemm Antalét, a nyelvészetit, és a nyíltan németbarát Kogutowiczét, a földrajzit. Volt talán összesen ötven hallgató az egész egyetemen.”⁷⁴ Sík Sándor az után, 1945 tavaszán még visszaérkezett Szegedre, elő is adott.⁷⁵ Amikor már végleg Budapestre készült, kérésére Vajtai Istvánt bízták meg a helyettesítéssel.⁷⁶ Szegedre már nem tért vissza többé, az egyetemnek csupán

---

68 Grósz József kalocsai érsek naplója 1944–1946. Sajtó alá r. Török József. Szent István Társulat. Bp., [1995.] 101.

69 Hermann István Egyed: Önéletrajz. In: Hermann Egyed Emlékkönyv. Szerk. Sümegi József és Zombori István. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. METEM könyvek 20. Bp., 1998. 32.

70 Uo. 18.

71 Bálint Sándor: Breviárium. Összeáll. és sajtó alá r. Csanálosi Lilla. Mandala Kiadó. Szeged, 1997. 71–72.

72 Farkas Csaba: Köztörténet. In: Szeged története 4. k. 87.

73 Bálint Sándor: Breviárium 75. és Farkas Csaba uo.

74 A kultúra... 71. Klemm Antal (1883–1963) bencés szerzetes, összehasonlító finnugor nyelvész. Kogutowicz Károly (1886–1948) geográfus, az emberföldrajz kutatója és a Földrajzi Intézet igazgatója, 1941–42-ben a szegedi egyetem rektora. „Értékesnek ígérkező egyetemi pályáját (1923–1944) később a karrierizmus erősen befolyásolta, és a szélső jobboldalnak lett egyik kíméletlen szószólója a szegedi közéletben.” Bálint Sándor: A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete 1. k. A Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1974/75–2. Szeged, 1976. 45.

75 Péter László: Sík Sándor emlékezete. In: Szegedi örökség. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1983. 482.

76 Péter László: Vajtai István. In: Mindörökké Szeged 405. A Szegedi Egyetemi és Főiskolai Ifjúság

forma szerint maradt professzora. Amikor az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. április 19-én felállította az Országos Köznevelési Tanácsot, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tanácsadó szervét, az elnök Szent-Györgyi, ügyvezető alelnöke Sík lett. 1946 októberében megválasztották a Magyar Tudományos Akadémia tagjává (1949-ben megfosztották tőle), december 1-től pedig az újrainduló *Vigila* szerkesztését vállalta. Szent-Györgyi 1948-ban elhagyta Magyarországot, ő pedig végleg visszavonult;⁷⁷ 1948-ban, miután rendje tartományfőnökségét is vállalta, maga kérte nyugdíjazását.⁷⁸ 1948. március 14-én Déry Tiborral, Erdei Ferencsel, Füst Milánnal, Illyés Gyulával, Lukács Györggyel, Nagy Lajossal Kossuth-díjat kapott. Bálint Sándor ekkor még a Demokrata Néppárt képviselője volt, a Kossuth-díj alapításáról szóló törvényjavaslat vitájában is felszólt.⁷⁹ Amikor Budapestre utazott a parlamenti ülésnapokra, gyakran fölkereste Síkot,⁸⁰ akinek líráját – noha már csak egy további művét ajánlotta neki⁸¹ – könyvtárának tanúsága szerint továbbra is figyelemmel kísérte.⁸²

1960 júliusában „Juhász Lajos” fedőnevű ügynöke (Kristó Nagy István szerkesztő)⁸³ így számolt be egyik, Bálint Sándorral folytatott budapesti beszélgetéséről: „Természetesen megvannak régi kapcsolatai Sík Sándorral és az egész Vigilia körrel. Síkkal legutóbb ugyan nem

---

elnevezésű diákszervezet (SZEFI) Sík megüresedett helyére Németh Lászlót is javaslatba hozta, vö. uő: Németh László és Szeged. In: Szegedi sereg számla. Vál. írások. A Tisza Hangja 18. Bába és Társai Kft. Szeged, 1999. 246.

77 Csákány Béla: Tudomány és felsőoktatás. In: Szeged története 5. k. 357.

78 Péter László: A Dugonics Társaság elnökei. In: Szegedi tudósítások 93.

79 Az országgyűlés 1948. febr. 13-i ülésén, I. Csapody Miklós: „A világban helytállani...” Bálint Sándor élete és politikai működése 1904–1980. Korona Kiadó. Bp., 2004. 219–220, 443–448.

80 Csapody Vera és özv. Sztrilich Pálné Csapody Hedvig szóbeli közlése (1975).

81 Himnuszok könyve. Ford. Sík Sándor. A keresztény himnuszoktészet remekei latinul és magyarul. Szent István Társulat. Bp., 1943. (lelt. sz.: 420. A dedikáció: Bálint Sándor kedves barátomnak, szeretettel Sík Sándor. Szeged, 1944. II. 15.). Bálint Sándor könyvtára 104. Bálint Sándornak ajánlott költeményéről a „...szolgálatra ítéltél...” Bálint Sándor Emlékkönyv (szerk. Barna Gábor. Lazy Könyvkiadó. Szeged, 2004.) sem tud,

82 Advent. Oratorium szavalókórusra. Illusztrálta Buday György. Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma. Szeged, 1935. (lelt. sz.: 2736), Az Isten fiatal! Versek. Szent István Társulat. [Bp.] 1940. (lelt. sz.: 3279), Tömörkény István: Rónasági csodák. Sajtó alá rend. Sík Sándor. Szukits. Szeged, 1943. (lelt. sz.: 528), „Zsoltárok könyve. Bev. Szörényi Andor. Szent István Társulat. Bp., 1955. (lelt. sz.: 5062), Őszi fecske. Versek. Szent István Társulat. Bp., 1959. (lelt. sz. 5534) és Zsoltárok könyve. Bev. Szörényi Andor. Szent István Társulat. Bp., 1961. (lelt. sz.: 4997). Bálint Sándor könyvtára 230, 262, 286.

83 Kristó Nagy István (1921–2010) Szegeden végzett gyógyszerészetet, később újságíró, kritikus, szerkesztő, irodalomtörténész. A „Juhász Lajos” ügynöki fedőnevet viselte, I. Szőnyi Tamás: Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990. Noran Könyvesház. Bp., 2012. 1. k. 88–96. „Juhász Lajos”-ról külön: 2. k. 1069.

találkozott, mert ő valahová vidékre vonult vissza pihenni. Síket [!] nagyon megviselték a Vigilia c. lap körüli harcok. Úgy látszik, egyeseknek szemet szúrt, hogy a lapnak nagyobb a súlya, a szellemi befolyása, mint az egy kimondottan katolikus orgánumtól elvárható. Egyáltalán: nemcsak katolikus hívők olvassák, hanem a nem kommunista magyar értelmiség széles rétegei. Ezen úgy akartak segíteni, hogy a Horváth Richárd-féle »békepap« csoportból akartak valakit »delegálni« a szerkesztőségbe:⁸⁴ ezt az Egyházügyi Hivatal akarta keresztülvinni. Azonban nem várt ellenállásba ütköztek Rónay György személyében,⁸⁵ aki nem volt hajlandó a javasolt új főmunkatársat akceptálni, mert az szakmai szempontból sem volt megfelelő. Erre Rónay személye ellen összpontosították a támadást, s távoznia kellett a lap éléről. Sík szolidáris volt vele, s le akart (sőt akar) mondani főszerkesztői tisztéről, az Egyházügyi Hivatal azonban ragaszkodik személyéhez. Egyelőre az a kompromisszum jött létre, hogy Sík betegszabadságra vonult vissza, a lapot pedig Mihelics Vid szerkeszti⁸⁶ [...] Mindez Sík Sándort, de egész körét nagyon letörte, hiszen még Rákosi idejében is nyugodtan dolgozhattak.”⁸⁷

Amint Bálint Sándor 1965. évi kihallgatásakor vallotta: „tagja voltam a Válasz és a Korunk Szava, illetőleg a Jelenkor progresszív, baloldali katolikus folyóiratok közösségének”.⁸⁸ Amikor kihallgatója az

---

84 Horváth Richárd (1906–1980), az állami irányítású katolikus békemozgalom egyik vezetője, 1951-től budapesti plébános, 1954-től a Hazafias Népfront Országos Tanácsának tagja, 1956-tól a Katolikus Szó főszerkesztője, 1963-tól az Elnöki Tanács tagja, haláláig az Ecclesia Szövetkezet elnöke.

85 Rónay György (1913–1978) költő, író, műfordító, esszéista, irodalomtörténész, 1947–49-ben a Demokrata Néppárt parlamenti képviselője. 1945-től a Vigilia szerkesztőbizottságának tagja, 1969-től haláláig felelős szerkesztője, Bálint Sándor közeli barátja. A „Deák” ügynöki fedőnevet viselte, l. Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 679–680., 2. k. 190, 207.

86 Mihelics Vid (1899–1968) újságíró, szerkesztő, 1947-ig az Új Ember főszerkesztője. 1947–49-ben a Demokrata Néppárt parlamenti képviselője, Sík Sándor halála után a Vigilia főszerkesztője. A „Molnár Béla” ügynöki fedőnevet viselte, l. Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 673, 678–679., 2. k. 190.

87 Idézi Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 676. Kristó Nagy István (1921–2010) újságíró, kritikus, szerkesztő, irodalomtörténész. A „Juhász Lajos” ügynöki fedőnevet viselte, l. Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 88–96. „Juhász Lajos” külön: 2. k. 1069.

88 Dr. Bálint Sándor terhelt kihallgatási jegyzőkönyve. Szeged, 1965. júl. 13. 3. A célszemély Bálint Sándor. Ügynökjelentések, pöriratok 1957–1965. Bálint László és Velcsov Márton gyűjtése alapján szerk. Péter László. Belvedere Meridionale. Szeged, 2004. 139. A Válasz mellett „1936–44 között a Korunk Szava, majd a Jelenkor c. radikális katolikus folyóiratokba írogattam. 1941–44 között pedig még a baloldali Délmagyarország napilapban is jelentek meg sűrűn cikkeim.” Bálint Sándor önéletrajza. Szeged, 1961. febr. Gépirat autográf aláírással. Bálint Sándor (1904) irod[alom].tud[omány].–néprajztud[omány]. Kand[jdatúra]. 1963. MTAAL 604/6. Tudományos közleményeit és kisebb cikkeit, úti beszámolóit, művészportréit 1935 után a Néprajzi Értesítőben, az Új Életben (1934–35) és a Vigiliában (1935–36), az Írott Köben (1935, 1937) jelentette meg. A Korunk Szava 1937–38-ban 17, ennek utóda, a Jelenkor 1939–44-ben 12 írást közölt. Korábban a Széphalomban és a

Ahogy Lehet című „emigráns” folyóirat⁸⁹ 1963. évi, Münchenből magával hozott számáról faggatta, ezt felelte: „A benne közölt verseken kívül egyedül a Sík Sándorról szóló megemlékezést olvastam.”⁹⁰ Előtte ismeretlen szerzője elmondja benne Sík Sándor szerkesztői tevékenységét is, a Vigilia írói köréről is szól. Kétségtelen, hogy a 40-es években, főleg 46–47-ben én is szorosabban hozzátartoztam ehhez a körhöz, mert akkor sűrűn fent voltam Budapesten. Ebben az időben cikket is írtam a folyóiratba.”⁹¹ Mielőtt perbe fogták volna, az egyik, már bonni utazása⁹² után szerkesztett, Bálint Sándor pályafutásán végigtekintő állambiztonsági összefoglaló „Béres Jenő” (Bécs Ernő költő) besúgói jelentését idézte, amelyben ez áll a harmincas évek Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumáról: „az akkori egyetemi ifjúság leghaladóbb polgári radikális csoportja volt. Kiemelkedő tagjai: Buday György, Erdei Ferenc, Ortutay Gyula, Radnóti Miklós. Erdei és Ortutay támogatását Bálint az óta is élvezte tudományos pályáján (Akadémia segítsége, művei megjelentetése).⁹³ Igen közel állott Sík Sándorhoz, aki akkor a szegedi egyetem magyar professzora volt.”⁹⁴

Népünk és Nyelvünkben, később Márton Áron Erdélyi Iskolájában, a Katolikus Szemlében, a Délvidéki Szemlében és az Új Emberben közölt, a Válaszban csak egy tanulmánya jelent meg a szegedi kirajzásokról és a tanyák életformájáról (A szegedi tanyák népe. 1936. 3. évf. 9. 502–509.). Az Új Emberrel való kapcsolatáról Tóth Sándor: A szakrális hazai néprajz felvázolása. In: „...szolgálatra íteltél...” 146–150.

89 A „szabad magyar ifjúság irodalmi és kulturális folyóirata” 1948 decemberében indult Párizsban, a Nyugatra emigrált fiatal magyar íróknak kívánt közlési lehetőséget biztosítani. 1965-ig főszerkesztője Csukássy Lóránt volt, 1967-ig São Paolóban, Rezek Román (1916–1986) bencés szerzetes szerkesztésében jelent meg.

90 Török Jenő (1908–1983) piarista szerzetes a klagenfurti Magyar Papi Egység 1963–64-es és 1966-os évfolyamaiban, valamint a São Paolo-i Ahogy Lehet 1964-es (nem 1963-as) évfolyamában 5 részletben közölte Sík Sándorról szóló írásait, utóbbiak egyikéről van szó.

91 Dr. Bálint Sándor terhelt kihallgatási jegyzőkönyve. Szeged, 1965. júl. 30. 7. Uo. 149. Írása: A futóhokok szentje. Vigilia, 1947. 12. évf. 5. 287–290. 1947. ápr. 28-án A Boldogasszony nyomában címmel tartott kultusz történeti előadást a Vigilia irodalmi estjén, 1945. aug. 15-án elhangzott rádióelőadása nyomán (A Magyar Rádió Rt. Archivuma, 4507/10. és Új Ember, 1945. szept. 23. 6. Ez volt talán utolsó rádióelőadása, a többinek sem szövege, sem hanganyaga nem ismeretes.) A Vigilia állambiztonsági megfigyeléséről Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 675–681.

92 1964. ápr. 27-én kollégája, Matthias Zender (1907–1993) professzor meghívására 11 napra a nemzetközi néprajz-atlasz konferenciára utazott Bonnba Ortutay Gyula és mások társaságában.

93 Erdei baráti támogatásáról Csapody Miklós: Bálint Sándor... Életrajz 49–50, 234, 253–255, 257, 323., Ortutayról 223–224, 234, 254–257, 316–320, 323–324.

94 BM III/III. 4-a. Alosztály. Tárgy: Bálint Sándorról készült hálózati jelentésből. Kivonat. Bp., 1964. dec. 8. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) Cs–704. Fellazítók. 0–12554/2. Megnyitva: 1965. dec. 6., lezárva: 1972. júl. 20. „Béres Jenő” 1964. máj. 11-i jelentése. Szeged, 1964. máj. 22. Dr. Lehel István ügye. 1–2. Cs[ongrád]m[egye]. Cs–704. Fellazítók. ÁBTL uo. A „Béres Jenő” ügynöki fedőnevet Bécs Ernő (1929–1985) tanár, költő, újságíró viselte, l. Szőnyi Tamás: i. m. 1. k. 276, 312–321, 381, 500., 2. k. 1043.

Pomogáts Béla

Sík Sándor Marosfőn

A mögöttünk maradt évtizedekben, mondhatom, minden nyáron elzarándokoltam a székelyföldi Marosfőre, arra a kicsiny, a Gyergyói és a Görgényi havasok közötti szűk völgyben hosszan elnyújtózó településre, amelyet ma mindenekelőtt pihenésre vágyó erdélyi értelmiségiek: írók, festők, orvosok, mérnökök nyaralói töltenek meg élettel. A falunak persze nem csak a barátságos, többnyire magyarok által épített, jellegzetes székelyföldi hagyományok nyomait magukon viselő színes épületek, közöttük nem egy boronaház, vagyis szálfenyőkből épült otthonok szereztek hírnevet, hanem mindenekelőtt az, hogy ott ered a Maros, amely azután Maroshévíz, Marosvásárhely, Nagyenyed, Gyulafehérvár, Déva, Lippa és Arad érintésével Szeged fölött ömlik a Tiszába – mint ilyen, a leginkább erdélyi (úgyis mondhatnám: erdélyi magyar) folyó. Marosfő, mint mondtam, nevezetes nyaralóhely, több otthonos vendégfogadóval és panzióval (különben a néhai bukaresti diktátor félbolond fiának is volt ott egy rezidenciája, ha jól tudom, most egy nyári diáktábor épülete). A marosfői látogatások során ismerkedtem meg a neves katolikus költő és irodalomtudós: Sík Sándor ottani tartózkodásának emlékeivel, mi több, közel egy évtizede az a megtisztelő feladat jutott számomra, hogy közreműködjem annak az emléktáblának a felavatásán, amely Sík Sándor marosfői tartózkodásainak emlékét örökíti meg.

Az emléktábla az 1942 júliusában Marosfőn született *Lajtorján székér* című költemény egy szakaszának idézésével hívja fel az odalátogatók figyelmét arra az örökségre, amit a költő székelyföldi látogatásainak verses hozadéka jelent. Nos, az emléktáblára vésett szöveg így hangzik: „Elnémult és szívemre ült az este. / Szénaillat közt halódtak a rétek. / Szemem az elvesző utat kereste, / De nem találta, csak az egy

sötétet. / A felelőtlen szél is ellohadt. / A hangtalanul lebbenő sóhajra, / Mely elhagyta gazdátlan ajkamat: / Hová megyünk? / Majd ahová az Úristen akarja.”¹ Ezt a rövid idézetet magam ajánlottam akkor (a most néhány hete tragikus hirtelenséggel elhunyt) Tózsér József barátom megkeresése nyomán, ő – mint neves csíkszeredai könyvkiadó – magára vállalta az emléktábla-állítás előkészületeit, és tőlem kért megfelelő idézetet. Az emléktáblát Sík Sándor egykori marosfői menedékhelyén, a Szociális Testvérek Társasága ottani házának falán állították fel, Tamás Lajos csíkszeredai székhellyel működő gyulafehérvári segédpüspök szentelte meg – a község lakosai azóta is elhelyezik alatta az emlékezés virágait. Magam utoljára idén augusztusban jártam Marosfőn, s meghajtottam fejem a költő emléke előtt. Az emléktábla-avatás alkalmával adta közre a Tózsér József által vezetett csíkszeredai Pallas-Akadémia könyvkiadó a *Vízözön előtt* című kis kötetet Sík Sándor marosfői verseiből. Ma is szeretettel gondolok arra, hogy az ünnepi szentmise után milyen sokan álltak sorban avégett, hogy velem, mint összeállítójával, aláírassák a kis kötetet. Részemről ez volt az a kései köszönet, amellyel, úgy éreztem, Sík Sándor emlékének tartozom.

Most hadd ékeljek közbe némi személyes történeteket. Nehéz időkben, a negyvenes évek második és az ötvenes évek első felében voltam a budapesti piarista gimnázium diákja. Nehéz idők voltak, hiszen a katolikus egyház ellen vezetett támadások és az egyházi iskolák 1948-ban bekövetkezett államosítása radikálisan felszámolta az egyházi oktatás rendszerét. (Ebben vétkes szerepet játszott a korábban a szegedi piaristáknál diákoskodó Ortutay Gyula közoktatásügyi miniszter!) Két esztendőn keresztül (a katolikus püspöki kar és a kommunista kormány között 1950-ben nagy nehezen létrehozott részleges kiegyezésig) nem működtek egyházi iskolák az országban. Sík Sándort, akinek Schütz Antallal közösen szerkesztett nevezetes imádságos könyvét magam is használtam kisdíák koromban, tulajdonképpen ebben a nehéz két esztendőben zártam a szívembe, mindenekelőtt az Egyetemi Templomban minden esztendei

---

¹ Gyözöd-e még? Sík Sándor új versei. Budapest, Szent István Társulat, 1945. 61–62.

rendszerességgel tartott ádventi, illetve nagyheti lelkigyakorlatai következtében. Ezek mindig a krisztusi tanításoknak adtak korszerű értelmezést. Ezekben a nehéz időkben kerültem velem személyesen is kapcsolatba. A piarista gimnáziumban, már a szüneteltetés két esztendejében is, majd utána kialakult egy informális (és ahogy akkor némi nagyképűséggel mondtuk: „illegális”) katolikus ifjúsági mozgalom, amely az 1948 őszen felszámolt cserkész-szövetség szerepét vállalva követte a korábban széles körben eredményesen tevékenykedő katolikus ifjúsági szervezetek hagyományait és törekvéseit.

Ebben számos osztálytársammal és barátommal együtt magam is részt vettem. Olyan szellemi vezetőink voltak, mint Szemenyei László, aki különben osztályfőnököm volt a gimnáziumi évek során, Ördögh János, piarista hittanár (nem éppen kegyes családi nevét neves szegedi hentesmester édesapjától örökölte), a két osztállyal felettünk járó Jelenits István (később a magyar piarista rend tartományfőnöke), Körösmezey László, aki rövidesen a hírhedt recski kényszermunkatábor rabja lett, és persze valamivel távolabbról, mint elsőszámú tekintély: Sík Sándor. A neves költő és tudós néhány egyházi iskola (összesen nyolc: két piarista, két bencés, két ferences és két apácarendi gimnázium) újbóli megnyitása után ennek a félig-meddig „titkos” mozgalomnak is patrónusa volt. Emlékszem arra, hogy valamikor 1948 vagy 1949-ben részt vettem egy gödöllői lelkigyakorlaton, amelyen Sík Sándor hozta közelebb hozzánk az Evangéliumot, néhány esztendő múltán pedig, már a piarista gimnázium újjászületését követve, mint jeles magyardolgozatok szerzője, több alkalommal is résztvevője lehettem annak a diákokból összeállított kis delegációnak, amely Sándor nap alkalmával felköszöntötte a rendfőnök urat. Ilyenkor elmaradhattam egy unalmat tanítási óráról, és koccinthattam Sík Sándor egészségére azzal a miseborral, amely a rendház féltett kincsei közé tartozott.

De térjünk vissza Sík Sándor marosfői verseihez. Ezek a költemények, miként ezt korábban szóba hoztam, a Szociális Testvérek női szerzetesrendjének marosfői házában születtek, ahol Észak-Erdély és a Székelyföld visszatérése után (1941 és 1944 között) a neves költő és tudós összesen négy alkalommal töltött el hosszú heteket:

ott talált nyugalomra és békére a háborús megpróbáltatások idején. Mondjuk meg, nem csak a háborús tapasztalatok: a magyarság százezreinek értelmetlen halála, az országos nélkülözés és később Erdély sorsának mindinkább érzékelhető kilátástalansága tette próbára a marosfői remetét, hanem személyes helyzetének alakulása is. Sík Sándor sokakkal, közöttük néhány piarista szerzetestársával ellentétben korán felismerte azt, hogy a háborús részvétel milyen súlyos veszedelmekkel járhat a magyar nép számára. Rónay László kitűnő monográfiája (*Sík Sándor*, 2000) idézi azt az 1938. december 19-én Raffaeli Raffaella szerzetes nővérnek szóló levelet, amelyben Sík Sándor a maga szorongásairól ad számot. „A történelem – szól a levél – most igazán az idegeinkben dolgozik. A kétszeri, hajszálon múltó háborús veszedelem, az elnyúló, félbemaradó, kiújuló, megalázó tárgyalások, a magyar társadalom kétségbeesetten éretlen viselkedése, a kormány három fronton való élet-halál küzdelme, az egyre növekvő, egyre butább és egyre aljasabb nyilas izgatások – persze mindez az Egyetemen belül is, nyugtalanság, tüntetések, verekedések stb., stb. –, mindez éppen nem volt alkalmas az elmélyedésre.”²

A történelmi és közösségi megpróbáltatásokat tetézték a személyes próbatételek. Sík Sándor mindkét szülője zsidó származású volt, így ő a mind szigorúbb és kíméletlenebb „zsidótörvények” értelmében ezek hatálya alá esett, minden a katolikus egyháznak és a magyar kultúrának tett sokévtizedes önzetlen szolgálata ellenére, hasonlóan más, a magyar identitást, kultúrát és tradíciót elkötelezetten vállaló magyar írókhoz, olyanokhoz, mint Radnóti Miklós, Szerb Antal, Halász Gábor, Gelléri Andor Endre és a korszak több kiváló, mára a klasszikusok magaslatára emelkedett magyar írástudók. Sík Sándor, a meggyőződéses katolikus, a magyar irodalomnak, tudományosságának és nevelésügynek elkötelezett tudós szerzetes nem családjá zsidó származását kívánta eltagadni, azt tartotta képzelenségnek és személyes tragédiának, hogy ennek a származásnak következtében magyar identitása, a nemzeti kultúrában sok-sok évtized alkotó munkájával és szolgálatával megszerzett helye egyáltalán

---

² Rónay László: Sík Sándor. Budapest, Balassi Kiadó, 2000. 106.

megkérdőjelezhetővé vált. Imént idézett *Győződ-e még?* című verseskönyvét egy 1939-ben keltezett verse, a *Családfa* vezeti be, ebben ugyanúgy a magyar irodalom hagyományai és mesterei között jelöli ki a maga családját, miként néhány esztendővel később Radnóti Miklós abban a nevezetes levélben, amelyben Komlós Aladár előtt tárja fel a maga nemzeti identitásának törvényeit. De lássuk előbb Sík Sándor versét, majd Radnóti Miklós levelét. A katolikus szerzetesköltő olyan „lelki” őseire hivatkozik, mint a Szent Gellért által megörökített, ősi dallamot éneklő kis cseléd, Pázmány Péter, Zrínyi Miklós, Petőfi Sándor, Vörösmarty Mihály és Arany János, és ennek során a következőket írja. „Bizony a vér se szín turáni: ... Volt közte hős, volt áruló is, / Akadt egy-két cigány zsidó is, / Börtönt is ült nem egy üköm. / Nyugtalan nép! ki tehet róla! / Enyéim, s Isten a tudója: / E sokgöcsörtü dús tövön / Bútt napvilágra csepp gyököm. [...] Ím a családom, ím a vérem. / Szavam elállja a szemérem, / Hogy így kiadtam mindenem, / De mindent rajtuk át öleltem, / Lelkükből lelkezett a lelkem, / És Istenük az Istenem. / Más őszömet nem ismerem.”

Radnóti Miklósról, a katolikus költő kedves tanítványára (akit később a keresztség szentségében részesített) hivatkoztam az imént. Ide kívánczik tőle is egy néhány sor abból a levélből, amelyet 1942. május 27-én Komlós Aladárhoz írt. Érdemes idézni ezt a Sík Sándor versével szinte teljes mértékben egybecsengő szöveget: „A szobám falán három »családi kép« van, három fényképmásolat. Barabás egyik meglehetősen ismeretlen Arany-festményének másolata, ugyanerről a festményről külön a fej, és Simó Ferenc egy nemrégiben fölfedezett festményének másolata az öreg Kazinczyról. A Kazinczy-képről csaknem mindegyik »nem bennfentes« látogatóm, de az Aranyról is sokan (nem közismert, népivé stilizált arc) megkérdezik: »a nagybátyád?« vagy »a rokonod?« Igen, – felelem ilyenkor, Arany és Kazinczy. S valóban nagy-, vagy dédnagybátyáim ők. S rokonom a hitévtáto Balassa, az evangélikus Berzsenyi és Petőfi, a kálvinista Kölcsey, a katolikus Vörösmarty, vagy Babits, avagy a zsidó Szép Ernő, vagy Füst Milán, hogy közelebb jöjjenek. S az ősök? A Berzsenyi szemével látott Horatius éppúgy, mint a zsidó Salamon, a zsoltáros Dávid király, Ésaías, vagy

Jézus, Máté vagy János, stb. rengeteg rokonom van. De semmi esetre sem csak Salamon, Dávid, Ésaías, Szép Ernő vagy Füst! Vannak távolabbi és közelebbi rokonaim. Nem mondtam ezzel újat Neked azt hiszem. Ezt így érzem és ezen a »belső valóságon« nem változtathatnak törvények.”³

A két szöveg elgondolkoztató módon hangzik egybe, ennek nyilvánvalóan nem filológiai, hanem a személyes identitásban található magyarázata van, hiszen idézhetnénk hasonló vallomásokat Szerb Antal, Bálint György és mások írásaiból. Mindenesetre az történelmünk fájdalmas tapasztalatai, hogy ne mondjam, „botrányai” (és ezt a szót most bibliai értelemben használom, ahol a legnagyobb, szinte megbocsájthatatlan bűnökre utal) közé tartozik, hogy Sík Sándor (és a többi zsidó származású magyar író) a nemzetből történő kitaszítottágnak ebbe a fájdalmas és szégyenletes helyzetébe került. Ráadásul saját rendtársainak és korábbi barátainak, így Schütz Antalnak, a budapesti egyetem neves filozófia-professzorának vagy Zimányi Gyulának a piarista rendtartomány főnökének értetlenségéről és szolidaritáshiányról tanúskodó magatartásával is szembesülnie kellett. Korábbi őszinte barátságuknak költői dokumentumai is vannak: a Schütz Antalnak dedikált *Mi hárman* és a Zimányi Gyulának ajánlott *A pátriárka* című versek. Mégis, midőn Sík Sándornak a háború végén el kellett hagynia szegedi egyetemi katedráját, és Budapestre menekülve a piarista rendházban keresett magának otthont, korábbi barátja: a rend főnöke ezt szívtelenül megtagadta tőle. Sík Sándor levelezésének *A százgyökerű szív* című gyűjteménye, közelebről az 1944. október 3-án Zimányi Gyulához írott levele megrendítő szavakkal fejezi ki azt a fájdalmat, amit rendi előljáróinak szeretetlen magatartása okozott⁴, és Rónay László monográfiája is szomorúan tájékoztatja minderről az olvasót.⁵ Sík Sándor, mint római katolikus pap, mint neves egyetemi tanár, mint a Szent István Akadémia tagja, nem volt arra kötelezve, hogy feltűzze a zsidók megkülön-

---

³ Radnóti Miklós: *Napló*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1989. 209–210.

⁴ *A százgyökerű szív*. Levelek, naplók, visszaemlékezések Sík Sándor hagyatékából. Sajtó alá rendezte Szabó János. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1993. 271–273.

⁵ Rónay László: i. m. 134–135.

böztetését szolgáló hatágú sárga csillagot, ennek ellenére, nyilvános tiltakozásképpen az 1944-ben rendezett március 15-i ünnepségen ezzel a „szégyenfolttal” a papi reverendáján jelent meg.⁶

Mindezeknek a keserves tapasztalatoknak az ellenszerül és vígaszaként szolgáltak a marosfői nyarak, midőn a tudós szerzetes mintegy elvonulhatott a történelem sötét tapasztalatai és fenyegetései elől. Miként már leírtam, Sík Sándor 1941 és 1944 között négy alkalommal töltötte a nyári hónapokat a kis székely faluban (amelyet akkor még nem szálltak meg a nyári vendégek), igazi otthonra és menedékre talált, járta a hegyeket és völgyeket, amelyeket idehaza is, turisztaként, cserkészvezetőként rendszeresen felkeresett, ismerkedett az emberekkel, nem csak székely-magyarokkal, román parasztokkal is, voltak barátai a helybéli katolikus papok között, gyönyörködött a havasokban és a rétekben, figyelte az erdő állatait és persze az ég csillagait. Ez a béke nem lehetett tartós és zavartalan, néhány nyári hónap kegyelmi ajándéka volt csupán. Ezt a kegyelmi ajándékot örökítették meg a marosfői költemények, amelyekben a természet és a falusi élet egyszerű örömei mellett, az idő haladtával mind több szorongást keltve kaptak hangot a háborús tapasztalatoktól meggyötört emberek szorongásai, vívódásai is. A marosfői verseket a budapesti Szent István Társulat gondozásában 1945-ben közre adott *Győződ-e még?* című kötet, majd az ugyanott, Jelenits István munkája nyomán 1976-ban *Sík Sándor összegyűjtött versei* című életmű-gyűjtemény, végül a már említett, 2006-os *Vízözön előtt* című verseskötet adta közre.

A marosfői versek mindenekelőtt a természeti élményeket rögzítették, tudni lehet, hogy ezek az élmények Sík Sándor költészetének állandó és gazdag forrásai voltak. A költő nem csak a vasárnapi piHENÉS óráiban, nem csak cserkészvezetőként barátkozott a természettel, benne fedezte fel a Teremtő művét is, és ez megnyugvást adott a munkában telő és mindinkább zaklató tapasztalatokkal járó köznapok után. Mindennek igazolására talán elegendő *Szemben a Nappal*, *Virág a tengeren*, *A tó lelke*, *A Vág ritmusai*, *Alkonyat a Balatonon*, *Fehér rózsák a Dunán*, *Erdő*, *Hegyek*, *Balaton csend*, *Havasi pihenő*, *Homoki felhők*, *Cserfa*

---

⁶ Rónay László szóbeli közlése.

a *fenyvesben* című korábbi és *Őszelő, Hegyrom és fátyolfű, A három csúcs, Óda egy nyúlhoz, Láthatatlan őzikek, Hajnal a Normafánál, Jézus a Mátrában, A Dunáról fúj a szél, Szél a Pilisen, Búcsú a bükköstől, Halk szonett a csodálkozásról* és *Hold a Csóványos felett* című verseire (és még igen sokra) hivatkoznom. Sík Sándornak ezek a költeményei változatos képekben és mindig valamilyen meditációval kiegészítve mutatják be elsősorban a hegyek: a Keleti Kárpátok, a Magas-Tátra, az Alpok, a Pilis, a Mát-ra világát, és beszélnek arról az „istenközelségről”, amely a természet világában barangoló papköltő mindennapi élménye volt. Közéjük tartoznak a marosfői versek is, ezek maguk is gazdag színvilágot festve adnak képet az erdélyi természettől kapott élményekről. Olyan költeményekre gondolok, mint a *Borvízforrás, a Maros vize, A Fekete-Rez, A havason* és még több költői mű. A budapesti világban tapasztalt viszásságokon, ellenséges indulatokon ilyenkor úrrá lesz az Isten által alkotott természet meghitt szépsége, a költő a büszke hegyormok és szelíd rétek világában keres és talál nyugalmat, ahogy *A Fekete-Rez* című versben olvasható: „Az izzadt völgyön végigköpi kormát / A Kigyó feje: a vasúti mozdony: / Nincs menekülni más, csak fölfelé. / A Fekete-Rez hívón hajtogatja / Borókapártás homlokát felénk, / A fenti szél bizalmasan köszönt, / Gyerünk – jobb odafönt!”⁷

Sík Sándornak ezek a hegyvidéki kirándulásai és élményei: az, hogy a zaklatott közélettel szemben a természetben és a benne élő emberek között találja meg lelki békéjét, hasonlóan az erdélyi irodalom több költőgyéniségéhez, számára is költői ihletforrást jelentett. Hivatkozhatnám Reményik Sándor, Tompa László vagy (elsősorban) Áprily Lajos lírájára, ez utóbbi nevezetes verse: a sokszor idézett *Tetőn* ugyancsak arról tanúskodik, hogy költője a havasok békés világában fedezi fel a lelki nyugalom lehetőségét, éppenséggel egy román pásztor vendéglátó előzékenysége következtében. Csupán pár sort idézek Áprily Lajos nevezetes költeményéből, amely az „erdélyi gondolat” egyik „alapokmányaként” is jelentőséget kapott: „Nappal kószáltam, éjjel nem pihentem, / vasárnap reggel a hegyekre mentem. / Ott lenn: sötét ködöt kavart a katlan. / Itt fenn: a vén hegy állott mozdulatlan. /

---

⁷ Sík Sándor marosfői verseit a *Vízözön előtt* (Csíkszereda, Pallas-Akadémia Kiadó, 2006) című általam összeállított kötetből idéztem.

Időkbe látó, meztelen tetőjén / tisztást vett a bujdosó verőfény. / Ott lenn: zsi bongott még a völgy a láztól. / Itt fenn: fehér sajttal kínált a pásztor / És békességes szót ejtett a szája, / és békességgel várt az ezstenája.” Sík Sándor az (akkor még) színmagyar vidéken egy székelly pappal találkozik, elhagyatottságában ennek a papnak a példája ad számára erőt. A vers megérdemli, hogy teljes terjedelmében ide idézzem szövegét: „Az arca ráncos, mint a csíki dombok. / A szeme, mint az erdőn az eperszem: / Melegít is és mosolyog is ejszen, / Ha a levelek hűséből kibontod, / De a homloka *verejtékben* ázik, / Mert harisnyásan, mint a többi székelly, / A kurta nyárban ő is arat, csépel, / Szénát csinál látástól vakulásig. / Századok óta kullog fenekedve / Faluja körül a farkas, a medve, / De pásztor virraszt a plébánián: / Bástya-övezte kicsi templomának / Báránya közt még nem esett hiány, / Hála legyen a csíki Máriának!”

A marosfői tájversek és zsánerképek egyszerre adnak képet a lélek zaklatottságáról és megbékéléséről: az akkor zajló háborúról érkező mind baljósabb hírek nyugtalansággal töltik el a költő szívét, és ebben a zaklatottságban keres békét a hegyek és erdők között. Erről a nyugtalanságról tesznek vallomást a *Borvízforrás*, a *Vízözön előtt*, a *Lajtorjás szekér* vagy a *Mindazonáltal* című költemények, ez utóbbi vers szinte tragikus bibliai képekben fejezi ki a költő szorongásos közérzetét. „Imhol – olvasom – törvényt ül a bárány felett / Vérbűzös ordas, / S a bűn sárkánya mind a hét fején / Szentelt koronát hordoz. / Véggképp benyelte az édes napot / A gyászos éjjel, / S a szóttalan csecsemők lágy fejét / A sziklán verik széjjel. / Nem értelek, Uram, nem értelek, / De ne is értsek: / Honnan venném az irdatlan erőt, / Viselni Végezésed!”

Máskor a természet idillje, a magashegyi világ csendje és békéje (akárcsak Áprily Lajos imént idézett költeményében) ad időleges vigasztalást. A *Hargitán*, a *Szénaboglya*, a *Fázó csillag*, az *Ázott kövön*, a *Maros forrása mellől* (amely különben a szegedi Tisza-partot is felidézi), az *Ember a szálláson* és más hasonló versek a természeti világ békés nyugalomát mutatják be, arról beszélnek, hogy ez az elemi nyugalom milyen jótékonyan képes ellensúlyozni a történelmi megpróbáltatásokat. Az *Úrfelmutatás* pedig már szinte szakrális fénybe

vonja a magashegyi hajnalhasadásnak a teremtésre, a Teremtőre utaló élményét. „Aztán csend lesz, ima-csend – olvasom – / Idelent és odafent. / Aztán egyszer valami / Hallhatatlant hallani. / A hegyek meghajlanak: / Homlokuk felett a nap, / Tűzaranyoltárkehely, / A természet térdepel, / S elkezdődik a csodás / Hajnal Úrfelmutatás.” A történelmi megpróbáltatások elől menekülő magányos költő: *Az Oltárkő alatt*, a *Fázó csillag* és a *Lelki beszélgetés a fenyőfákkal* című verseinek tanúsága szerint valamiképpen szakrális magasságba emeli a természet dolgait, a költő számára ezek is az Isten üzenetét tolmácsolják, az Úr hatalmáról és szeretetéről tanúskodnak. A harmadiknak említett költemény sorait idézem ide: „Honnan van bennetek ez a szent nyugalom, / Ez az örökzöld bizalom, / Hogy így zöldelltek ingyen, télen-nyáron, betöltvén, / Amelyre küldtek, a fenyői törvényt? / Ki annyit tékozolt a semmi emberért, / Egyszer talán hozzátok is beszélt. / Tán még a Hatodik Nap fel sem hasadt a földre, / És veletek már Igéjét közölte. / Tán láttatok és láttok valami látomást, / Valami ős kinyilatkoztatást, / Amit a csillagok, amit az óceánok, / Mit emberrel közölni nem kívántok. / Amit én nem tudok, a titkot is, talán / Tudjátok régen s úgy néztek reám, / Mint szemmel simogatva, szakállukba nevetve / Jóságos nagyapók csacsogó kisgyerekekre.”

Sík Sándor vallásos költészetének minden bizonnyal ez az elemi istenhit: istenszeretet, Isten iránti bizalom az egyik lényeges – a versek szövegét poétikai értelemben is meghatározó – tulajdonsága. Irodalomtörténeti és esztétikai-bölcseleti műveiben magas gondolati-eszmei síkon adott számot felismeréseiről, és ez a gondolatiság természetesen jelen volt költészetében is. A marosfői versek eltérnek mindezeketől, bennük olyan ember, költő és keresztény beszél, aki nehéz történelmi terhek alatt a „hétköznapi” hívők gondolkodásával és nyelvén szólítja meg a Gondviselést, és vár eligazítást, vigasztalást – nem csak önmaga, hanem meggyötört népe számára is.

Bogoly József Ágoston

Az esztétika és a teológia kapcsolata Sík Sándor világképében

Abszolútum, szeretet-kommunikáció és spiritualitás

AZ ABSZOLÚTUM FELÉ

Sík Sándor értelmezésében az esztétika és a teológia között milyen távlat bontakozik ki? A művészetek nyitottak a minden vonatkozástól mentes Abszolútumra? Sík Sándor neotomista *Esztétikájának* záró fejezete igennel felelt erre a kérdésre. Sík Sándor *Esztétika* című műve az Abszolútum-szemléletet magába foglaló neotomista esztétikák egyik változata. Sík Sándor az újkantiánus értékelméletek, a szellem-történeti megközelítések és a fenomenológia eredményeit is felhasználta. A pozitívisztikus esztétikákból is vett át néhány elemet és mindent a neotomista élményesztétikai kezdeményezés hatástörténetében formálta át. Művének eklektikus struktúrájában az arisztotelészi és tomista hagyományt éppúgy megújítani törekedett, mint a platóni és ágostoni tradíciót.

Humanizmus szemléletére és esztétikai felfogására hatással volt Jacques Maritain gondolatvilága. Sík Sándor világképében az esztétikai tudás fokozatai a Jacques Maritain-féle ismeretelméleti és esztétikai megközelítést idéző módon rendeződtek el. Eszerint Sík Sándor esztétikai szemléletében az egzakt ismeret, a metafizikai megismerési képesség és az intuícióból, valamint a misztikus forrásból fakadó tudás fokozatai rétegzetten vannak jelen.¹ Kakuszi Béla Péter írta Máté Zsuzsanna: *Abszolútum a művészetfilozófiában századunk első felében* című művét ismertető cikkében: „A Sík Sándor-i esztétikát vizsgálva három tényre hívja fel a figyelmet: az élményközpontúságra, az eklekticizmusra és az

---

¹ Vö. Maritain, Jacques: *Distinguer pour unir, ou Les degrés du savoir*. Paris, 1932.; Sík Sándor humanizmus szemléletére és esztétikai gondolatvilágára ható Maritain-művek: *Art et scolastique* (1920); *Frontières de la poésie* (1935); *Humanisme intégrale* (1936); *Situation de la poésie* (1938).

igen sajátos neotomista lezárásra. Vegyük sorra, mit ért e három fogalmon. Élményközpontú esztétikát alkot; a teóriát praxissá tevő szándékkal; egy sajátos esztétikai magatartásformával (alkotói, befogadói, tudósi attitűd) és az esztétikum alapja az élmény axiómával.

Ezt követően számba veszi, hogy a Sík Sándor-i esztétika milyen forrásokból táplálkozik, milyen alapokra vezethető vissza eklekticizmusa. Jól érzékelhetőnek látja a neotomista Jacques Maritain hatását az életműre, akárcsak a szellemtörténet (Croce, Spranger, Dilthey), a pszichológiai esztétika (pl. Henri Delacroix), a neokantianizmus (Rickert, Cohen) legtekintélyesebb alkotóinak gondolatait. A leginkább figyelemre méltónak azonban a bergsoni, crocei és husserli intuíció-felfogást tartja, valamint a schleiermacheri elméletet. A hatásokat röviden értelmezi a Sík Sándor-i esztétika egyes elemeire vonatkoztatva. A neotomista lezárásra való utalás bíráltnak tűnik Máté Zsuzsanna részéről. Mintha Sík Sándor nem vállalná esztétikai kiindulásának logikus végigvitelét, oly módon, hogy az esztétika területén maradjon.”² Erre emlékeztető módon egykor Emil Utitz is megkérdőjelezte a Georg Simmel-féle életfilozófiai, életmetafizikai megközelítésnek az esztétika tudománya területén történő alkalmazását.³ Sík Sándor *Esztétika* című művében a metafizikai, teológiai előfeltevések a transzcendentális esztétika hatástörténeti folyamatába ágyazottan vannak jelen. Az *Esztétika* című mű neotomista szemléletű lezárása Sík Sándor keresztény hiten alapuló vallásos világmépéből ered. Az esztétikai gondolkodás történetének kiemelkedő műveit többféle hagyományra nyitott módon kezeljük és interpretáljuk. Az esztétikai munkákra is igaz, amit Szegedy-Maszák Mihály az irodalommal kapcsolatban a *Felejtés és kisajátítás az irodalomban* című tanulmányában kiemelt: „Irodalmunk elég gazdag ahhoz, hogy különböző értékrendszerek alapján más és más műveket emeljünk ki belőle. Nem egy hagyományunk van; eltérő, sőt egymást cáfoló irányok és szemléletek sokaságával kell számolni.”⁴

2 Kakuzsi Béla Péter: Abszolútum a művészetfilozófiában. Tiszatáj, 1995. 6. sz. 94.

3 Vö. Utitz, Emil: Georg Simmel und die Philosophie der Kunst. Zeitschrift für Ästhetik und allgemeine Kunstwissenschaft. Hrsg. Max Dessoir. Stuttgart, 14. 1920. 1–41., Vö. Uő: Ästhetik und Philosophie der Kunst. Berlin, 1925. (Lehrbuch der Philosophie. Hrsg. Max Dessoir. Bd. 2.)

4 Szegedy-Maszák Mihály: Felejtés és kisajátítás az irodalomban. Alföld, 2013. 3. sz. 36.

Az Abszolútumot tételező neotomista esztétikai szemléletvilágok többféle és sokárnyalatú szellemi színeképet mutató értelmezői közösségekkel és szakmai kánonokkal rendelkeznek. Sík Sándor neotomizmussal érintkező és a metafizikai realizmus esztétikai irányultságát képviselő világképét vizsgálom. A külsődleges szempontok szerinti bírálat helyett az immanens kritikai szemlélet érvényesítésére teszek javaslatot. Az esztétikai Abszolútum feltételezése a teológiához kapcsolódóként értelmezi az esztétikát? Sík Sándor felfogásában az esztétikai alany, a „világ”, a forma, az alkotás jelensége, a mű Abszolútumot feltételez. Amíg világnézeti értelemben a 19. század végének értékválságot és érték szerkezeti átalakulást mutató korszakában az Abszolútum-keresés a jellemző, addig a premodern és a modern esztétika között, a tomista esztétikai hagyományt megújító és újraértelmező irányzatokban a keresztény hitre alapozott Abszolútum-értelmezés érvényesül. A neotomizmus mellett még más neoskolasztikus irányzatok is megerősödtek. Duns Scotus és Franciscus Suarez gondolatait a követők megújították. A neoplatonizmus és a neoaugustinianizmus egyes irányzatai hatással voltak a neotomizmus gondolatrendszerének korszerűsödő módosulásaiban. Szent Ágoston felismerése szerint a hit megelőzi a megismerést. „A földi Jézus a maga konkrétságában olyan jel, amely az általa jelzett végtelen valóságra mutat, és ahhoz vezet (ehhez kapcsolódva a *De doctrina christiana* (A keresztény tanításról) részletes jel- és szimbólumelméletet dolgoz ki.”⁵ A tomista istenfogalomról Horváth Sándor tett közzé jelentős művet (*Der thomistische Gottesbegriff*. Freiburg i.d. Schweiz, 1941.). Máté Zsuzsanna: *Abszolútum a művészetfilozófiában századunk első felében* című könyvében Pauler Ákos axiológiai nézeteivel is foglalkozik. Ezt a szövegrészt Kakuszi így interpretálja: „Pauler Ákos a neotomista abszolútum-állító filozófusok egyike, akinél a művészet örökkévaló és a változatlan érték utáni vágyakozás. Szerinte az érték és a valóság közötti kettősség, mely áthidalhatatlan, magát a létet teszi tragikussá.

Pauler három kísérletet tesz a tragikum feloldására. Elsőként az antikvitás két kiemelkedő filozófusának, Platónnak és Arisztotelésznek a gondolatait boncolgatva keres megoldást. (...) Ezután a kereszténység

---

⁵ Görföl Tibor – Kránitz Mihály: *Teológusok lexikona*. Budapest, 2002. 14.

gondolatisága alapján oldja fel a tragikumot. „Ha hiszünk a tiszta forma hazájában, az ideák világában, az Abszolútumban és ezt fogadjuk el igazi, teljes, tökéletes létnek, akkor itt nincs tragikum.” Harmadiként a művészethez fordul. Az előző válasz egyértelműen teológiai jellegű, Pauler viszont filozófiai, esztétikai választ is igényel. Kifejti, hogy a művészet eszköz lehet a lényeg megértésére. Valójában itt sem talál igazi megoldást.”⁶

Értelmezésem szerint Sík Sándor *Esztétika* című művének Abszolúttal foglalkozó záró szövegrészét Pauler Ákos Abszolútum-problematikájával érdemes összehasonlítani. Somos Róbert: *Pauler Ákos élete és filozófiája* című könyvének XIII. fejezetéből a teista metafizikát és az Abszolútumot tárgyaló szövegrészek az iránymutatóak. Somos Róbert írta említett könyvének *Az Abszolútum a műalkotásban* című fejezetében: „Amit a műalkotás Pauler szerint felmutat, az egzisztenciával szemben az esszencia, mint a „teremtés inntenciója” (Metafizika 98. §.) E gondolattal szoros kapcsolatban áll az az elképzelése, miszerint a műtárgy metafizikum, ami mint „...e köznapi, érzéki világból kimeredő valami illet bennünket.” (Id. mű 99.§.) (...) Az „esztétikai sejtelem” korábban egy önmagában megmaradó létmódot is takart, most viszont egy olyan élménnyel kapcsolatos, mely a megismerőben úgy merül fel, hogy az „... itt magát 1. tökéletlennek tudja, 2. önmagán túlmutat az ismeretlen felé, mely őt kiegészíthetné.” (Metafizika 106. §.) (...) „Az Abszolútumot nyomaiban tükröző ideák létmódja a művészi szubjektum és a műalkotás igazi hazája: „A művészet tehát az érzékfölötti világ – az ideák világának – betörése az érzéki világba egyrészt, másrészt kitérés az érzéki világból az érzékfölöttibe a művész részéről.. Ezt fejezi ki az is, hogy a művész egyrészt ábrázolja a tárgy örök esszenciáját, másrészt szimbolizálja a művész élményét. E két mozzanat, egyaránt eternalizáló tevékenység lévén, találkozik mind a szubjektum, mind az objektum végső örök előfeltevéseiben: az Abszolútumban. Ennyiben a művészet nem is egyéb – Plótinosz és Schelling látták ezt legtisztábban, – mint az Abszolútum megragadása a szubjektív élményen keresztül. (Metafizika 103. §.)”⁷

---

⁶ Kakuszi Béla Péter (1995) i. m. 95. – Vö. Somos Róbert: Az a priori Pauler Ákos filozófiájában. In: *Pro Philosophia* Évkönyv. Veszprém, 2010. 132–141.

⁷ Somos Róbert: *Pauler Ákos élete és filozófiája*. 1999. 211–212.

Sík Sándor világképét a hatástörténeti gondolkodás folyamatosságának távlatában vizsgálom. A problémátörténet szempontjából az esztétika hermeneutikai távlatait bontakoztatom ki. Ebben a diskurzusban az Abszolútum-kérdéskör dekódolása nem könnyű feladat. Mit nevezhetünk léte szerint abszolútnak, azaz vonatkozás nélkülinek, feltétlen magánvalónak? Az abszolút mentes a másiktól, nincs vele kapcsolata. Magánvaló. „Mivel minden véges létező ok által jön létre, ily módon pedig viszonyban áll egy okkal, maga az abszolútum csak ok nélküli végtelen lehet. Ugyanakkor nem mond ellent az abszolútnak, hogy ő maga relációk célpontja legyen. (...) Érvényessége szerint abszolút az, ami független valamilyen számításba jövő feltételtől.”⁸

Teológiai kitekintéssel a fogalomtörténeti távlatot villantjuk fel: „Az abszolútum a latin egyházatyák teológiájában Istent jelöli; Canterbury Szent Anzelm (†1109) és Nicolaus Cusanus (†1464) teológiailag behatóan foglalkozott ezzel az azonosítással. Abszolút az, ami független és feltétlen, ami önmagában áll és önmaga által van, vagyis ellentéte a végesnek, a feltételekhez kötöttnek, viszonylagosnak, ideiglenesnek. Az *istentan* fogalmaként a szigorúan vett abszolútum magát Istent jelöli, amennyiben Istent egyedül önmaga által létezőnek, önmagától igaznak és önmagától jónak kell gondolnunk. Hogy a gondolkodás, amely elsődlegesen a feltételektől függő dolgok (tér és idő) megtapasztalására van ráutalva, elérje az abszolútumot (ami nem jelenti azt, hogy fel is fogja), az az egyetlen alap megismerésének képességétől függ (*alap, elv, ok*). Az abszolútum világosabb megtapasztalása valamilyen erkölcsi kötelesség (*lelkiismeret*) parancsában és egy-egy egzisztenciális döntés mélyén lehetséges.”⁹ A neotomista metafizika a lét egyetemes viszonyait tárja fel. Visszatulhatunk az európai bölcsélet kezdeteire. Hiszen a metafizikai kiindulás már az ókorban megnyilvánult. Az V. század fordulóján az újplatonista Szimplikiosznál is feltűnt a metafizika fogalma. „(...) Az Istenről szóló tan minden létezőt az isteni lét szemszögéből

⁸ Brugger, Walter: Filozófiai Lexikon. Budapest, 2005. 39.

⁹ Vorgrimler, Herbert: Új teológiai szótár. Budapest, 2006. 15–16. Vö. Heiler, Josef: Das Absolute. München, 1921.

szemlél, amelynek létezését, lényegét és működését vizsgálja; Arisztotelész theológiának nevezi.”¹⁰

Sík Sándor *Esztétika* című műve a művészetre és esztétikára vonatkozó nézeteket összefoglalóan tárgyalja. A műalkotások probléma-történetét áttekintő értelmezésbe vonja, a szépség esztétikai jelentés-történetét tárja fel. Aquinói Szent Tamás nézőpontjából érzékelteti a szép fogalmát, a vizualitást illetően kiemeli a látásban tetsző (*quae visa placent*) értékminőséget. Sík Sándor *Esztétika* című művének II. részéből *Az esztétikum és a szép* című szöveg néhány mondatát idézzük: „Úgy látszik tehát, mintha a tomista szépségfogalmat azonosíthatnók az esztétikummal. A széptől, mint esztétikai műszótól meglehetősen húzódoznak az újabb esztétika elmélkedői. Volkelt, Utitz, Dessoir, Odebrecht sok mással együtt elvetik az esztétikának ezt az oly sokáig központi fogalmát; úgy találják, hogy nem mond eleget, hogy ellenmondásokat kever, hogy kétértelmű, – és csakugyan: akik használják, rendszeren kénytelenek szorosabb és tágabb értelmet tulajdonítani neki. (A szépet teljesen az esztétikummal azonosítja Lipps. *Grundlegung der Ästhetik*. Lipcse és Hamburg, 1914. I. kötet 6.). Eddigi fejtegetéseink után nem lehet kétséges előttünk a szó értelme, és nincs okunk húzódozni használatától.”¹¹ Aquinói Tamás párizsi professzora, Albertus Magnus a szépség élményét előmozdító lényegét mutatta ki a forma ragyogásában (*splendor formae*). Sík Sándor szépségre vonatkozó hermeneutikája az Albertus Magnus-féle hagyományra és a tomizmusra is tekintettel van. Albertus Magnus írta a *Dionysius Az isteni nevekről című művéről* című tanulmányának negyedik fejezetében a szuperszubsztanciális szépről: „Azt mondtuk, hogy az okozottakban a szép nem azonos a szépséggel, azonban, azaz de, a szépek közül, azaz minden szép közül, a szuperszubsztanciálist mondjuk szépségnek, tudniillik az Istent, az általa minden létezőnek, azaz az okozottaknak, sajátosságuk szerint adományozott szépség miatt, mivel a szépség természete, amely önmagában egy, hiszen egy forrásból árad ki, minden egyes dolognak a sajátjává válik saját természete szerint. Nem úgy kell azonban érteni, hogy csak azért

¹⁰ Brugger, Walter: (2005) i. m. 377–381.

¹¹ Sík Sándor: *Esztétika*. Szeged, 1990. 81.

állítjuk az Istenről a szépséget, mert szépséget hoz létre, hanem mert lényege által hozza létre mint szinonim ok. Ebből következik, hogy lényege, mely önmaga, a legfőbb szépség és az első.”¹²

Benedetto Croce: *Esztétika. Elmélet és történet* című művének *Esztétikai eszmék a középkorban és a renaissanceban* című történeti fejezetéből idézem: „Az antik esztétikának csaknem minden iránya folytatásra talált, a benyomások révén vagy önkéntes genezis útján újra életre kelt a középkor századaiban. (...) A keresztény Isten foglalta el a legfőbb Jónak vagy az Eszmének helyét; Isten, a legfőbb bölcsesség, jószág, szépség, a természeti dolgok kutfeje, mindez lépcső a Teremtő szemléletére. Hanem ezek az okoskodások egyre jobban eltávolodtak és elszakadtak a művészet felfogásától, mellyel Plotinus összekötötte őket; a szépről pedig idézték Ciceronak és más régi íróknak zavaros meghatározásait. Szent Ágoston a szépséget általában mint egységet határozta meg (*omnis pulchritudinis forma unitas est*), a test szépsége *congruentia partium cum quadam coloris suavitate*; egy elveszett könyvében, *De pulchro et apto*, amint maga a cím sejteti, újra feltűnt az ősi megkülönböztetés egy magában szép és egy relativ szép között, *quoniam apte accommodaretur alicui*; másutt azt említi, hogy egy képet akkor mondunk szépnek, *si perfecte implet illud cuius imago est et coaequatur ei*. (*Confess.*, IV., 13 f.; *De Trinitate*, VI., 10 f.; *Epist.*, 3, 18; *De civitate Dei*, XXII., 19 f. (*Művei*, Maurini kiadása, Páris, 1679-1690. I., II., VII., VIII. k.) Aquinoi Szent Tamás kissé eltérően a szépség három kellékét állította fel: az épséget vagy tökéletességet, az arányosságot és a világosságot; megkülönböztötte Aristoteles magyarázatában a szépet a jótól, úgy határozva meg az előbbit, mint ami egyedül a maga szemléletében tetszik (*pulchrum... id, cuius ipsa apprehensio placet*); elfogadta szépségnek a rut dolgok jó utánzását, az utánzás tanítását a Szentháromság második személyének szépségére vonatkoztatta (*in quantum est imago expressa Patris*). (*Summa Schol.*, I. a Prim., quaest. 39, art. 8; I. a Sec. quaest. 27, art. 1. (Migne kiadása I.,

---

¹² Magnus, Albertus: *Dionysius Az isteni nevekről* című művéről. In: Redl Károly (szerk.): *Az égi és a földi szépről. Források a későantik és a középkori esztétika történetéhez*. Adamik Tamás fordítása nyomán. Budapest, 1988. 381.

col. 794-5; II., col. 219.)”¹³ Croce esztétikai munkásságának első magyarországi befogadási hulláma a 20. század első negyedére esik. Benedetto Croce: *Estetica come scienza dell'espressione e linguistica generale* című művének negyedik kiadása magyar nyelven Kiss Ernő irodalomtörténész fordításában 1914-ben jelent meg, *Esztétika. Elmélet és történet* címmel. Croce: *Az aesthetika alapelemei* című művét Farkas Zoltán fordításában adták ki, 1917-ben.¹⁴

A szépséget értelmező számos esztétikai fölfogás közül az egyik legáltalálóbb jelenkori így hangzik: „A kiteljesedett szépből és a látásból azonban létrejön a tetszés mint az elért kiteljesedésben való elragadtatott megnyugvás. (...) Annak, hogy a lét a létezőben tökéletesen megnyilvánul, az ember érzéki és szellemi képességeinek kiteljesedett játéka és egymáshoz fonódása, és így az ember bizonyos értelemben legmagasabb rendű állapota felel meg. (...) Végül világossá válik, hogy a tökéletesedett szépség a földön kimondhatatlanul veszélyeztetve van, mindig csak futó pillanat maradhat. Aki csakis belé kapaszkodik, annak újból és újból tapasztalnia kell, hogy kicsúszik kezéből. (...)”¹⁵ Baránszky-Jób László 1943-ban az esztétika szaktudománya szempontjából, Rudolf Odebrecht követőjeként, az Athenaeum című filozófiai folyóirat lapjain Sík Sándor: *Esztétika* című művét szigorú bírálatban részesítette.¹⁶

Sík Sándor *Esztétika* című művének témái közül a leginkább figyelmet érdemlő fejezetek az érzelemmel, az intuícióval, a befogadással, a recepcióban érvényesülő újraalkotással és az esztétikai apriori témájával foglalkoznak. A mű végén található *XI. rész* alfejezetének *A végső kérdés* című szövegrészében említi Sík: „Az esztétikai magatartásunk már első áttekintése elvezet bennünket egy végső előfeltételnek, az esztétikai apriorinak felvételére. Az esztétikai apriori mint tovább

---

¹³ Croce, Benedetto: *Esztétika. Elmélet és történet*. Ford. Kiss Ernő. Budapest, 1912. 176–177.

¹⁴ Bogoly József Ágoston: Benedetto Croce esztétikájának hatástörténetéről. József Attila Croce-recepciója, Kiss Ernő Croce-fordítása. In: Tóth István (szerk.): *Múzeumi kutatások Csongrád megyében* 2006. Szeged, 2007. 169–176.

¹⁵ Brugger, Walter (2005) i. m. 389–390. Vö. Gáspár Csaba László: *Mysterium és apriori*. Adalékok egy hermeneutikai vallásfilozófiához. In: Schwendner Tibor (szerk.): *Metszéspontok. A fenomenológia és a hermeneutika határvidékén*. Budapest, 2001. 210–211.

¹⁶ Baránszky-Jób László: Sík Sándor: *Esztétika*. I–III. Budapest, 1942. Athenaeum, 1943. 1. sz. 90–93.

nem elemezhető őstény mutatkozott be előttünk. (...).”¹⁷ Sík Sándor esztétikai nézetrendszerében az esztétikai apriori feltételezi az Abszolútumot: „Az alapvető esztétikai tények közül legegyszerűsebben és legparancsolóbban az esztétikai apriori ténye mutat az Abszolútum felé. *Honnan az esztétikai apriori?* Hogyan lehetséges, hogy az esztétikai apriori egyáltalán van? Ember ki nem találta, mert megvan benne akkor is – primitív emberben, gyermekben –, ha nem tud róla. Ember, nem hozta létre; adva van az ember-mivolttal. De honnan van az ember-mivolt? Itt az esztétika az ontológiába és a teológiába torkollik; ez már nem az ő területe, de erről a területről találkozik. Az esztétikai apriori „őstény”, de emberi őstény, tehát relatívum: feltételezi az abszolút őstényt, esztétikai oldaláról tekintve az Összepséget, amely már nem emberi, hanem az emberinek a feltétele, tartója, őselve. Ezt a nem-esztétikai és mégis esztétikai végső tételt már Platon megfogalmazta a *Phaidonban* és a *Symposionban*. „Aki figyelmesen szemlélte a szépet, az ismét a végtökéletesség felé haladva egyszerre valami rendkívül csodálatos szépet fog megpillantani, ép azt, Sokrates, amiért az összes előző fáradozások végbementek: ami először is örökkévaló, sose keletkező és sose enyésző, sohasem növekszik és sohasem csökken, nem is olyan, hogy egy tekintetben szép, másban rút volna, sem olyan hol-szép, hol-nem-szép, vagy ehhez képest szép, ahhoz képest rút, emitt szép, amott rút. Ez a szépségem is fog előtte olyképp látszani, mint valami arc, valakinek a keze, vagy más, ami testhez tartozó. Nem tanítás, nem tudomány. Nincsen semmi másban, se valami élőlényben, sem földön, sem égben, sehol máshol, csak örökkön egyesegyedül önönmagában áll saját szerűen. De minden egyéb szépségnek része van bene, oly módon, hogy míg a többi kél és pusztul, ő nem nagyobbodik, nem kisebbedik, változás nem éri. (*Symposion XXVIII. Ford. Dercsényi Móricz.*)”¹⁸

Sík Sándor *Esztétika* című művének záró fejezetében kifejti, az esztétikai alany Abszolútumot feltételez: „Az esztétikai abszolútum ős-alkotó jellegét páratlan plasztikával fejezi ki a Biblia elbeszélése az

---

¹⁷ Sík Sándor (1990) i. m. 447.

¹⁸ Sík Sándor (1990) i. m. 447–448. Vö. Podlovics Éva: Az esztétikai élmény aprioritása Sík Sándor Esztétikájában. In: *Pro Philosophia* Évkönyv, Veszprém, 2010. 84–93.

ember teremtéséről; az anyagról, amelybe Isten lelket lehel; ősforma jellegét ugyancsak a tökéletes egyszerűség és szabatosság nyelvén jelzi, mikor kijelenti, hogy Isten a saját képére és hasonlatosságára teremt. Minden vallásnak ezt az alaptételét Nyssai Szent Gergely fogalmazza meg legáltalában az ember teremtéséről szóló művében (4. fej. Id. Th. Zingg: i. m. 46.): »Isten úgy alkotta meg az emberi természetet, hogy a legpontosabban megegyezett az Összépességgel, mint eredetijével... Teremtőnknek a szellemi értékek bizonyos értelemben színekül szolgáltak, melyek által képét saját szépségével díszítette, hogy fölségét kinyilatkoztassa bennünk. Tarkák és sokfélék e színek: tisztaság, az erők tökéletes összhangja, boldogság, szabadság minden rossztól, és más efféle értékek, melyek az embert Istennel való hasonlóságra emelik fel. Legtökéletesebb alkotása az Ős-alkotónak a keresztény gondolat létrendjében az Ige, Isten fölségének visszfénye, lényének képe « (Zsid. 1,3.), akit az Atya »öröktől fogva szül« (a keresztény teológiának ebben a terminológiájában, amely e fogalomra a *szülés* szavát, tehát az ember létrejöttének igéjét használja, benne érzem a felbátorítást az ember-mivoltnak az esztétikai felfogására), aki Szent Ágoston szerint maga a tökéletesség, amelynek semmi híja és hiánya, mintegy műalkotása a mindenható Istennek. Az emberi létben pedig az emberré lett Ige, az Istenember, a teremtés Elsőszülöttje, akiről már a Zsoltár ezt énekli: »Szép vagy, szebb vagy az emberek fiánál, ajkadat édesség elömlötte, mivel az Isten megáldott örökre. (44. Zs. 3.)«¹⁹

Sík Sándor szemlélete szerint a modalitás-szerkezetében a „világ” Abszolútumot feltételez, a forma Abszolútumot feltételez: „A platóni *anamnesis*-nek egy neme megy itt végbe: valami létezés-előtti létezésre való ráemlékezés. Ezzel az *anamnesis*szel lesz a kétféle materiából esztétikai csíra: »tartalom-forma-egység«. A rejtelmes kérdés ez: hol voltak a formák a ráemlékezés, a formálás, az első megpillantás előtt? *Hol* voltak és *hogyan* voltak? Honnan veszi őket az alkotó, mikor rájuk emlékezik? (...) A márványban lappangó formák csak a márványtömböt tudomásul vevő szellemben jönnek létre, a materiában magában szellemi viszonyok nincsenek, csak részecskék rendezetlen

---

¹⁹ Sík Sándor (1990) i. m. 449. Vö: Somos Róbert: A „végtelen Isten” fogalma Nüsszai Gergelynél. *Theológiai Szemle*, 1990. 5. sz. 257–269.

egymásmellettisége: a rendet éppen a szemlélő szellem viszi beléjük:”²⁰ Ebben a gondolatmenetben az alkotás jelenségei, a művek és az esztétikai értékek szintén Abszolútumot feltételeznek.

Sík Sándor Otto Walzel „Wechselseitige Erhellung”-elvét alkalmazta, változatosan, többoldalúan világitotta meg az esztétikumot hordozó műveket, művészeti ágakat.²¹ Sík Sándor esztétikai aprioriból kiinduló, teológiát esztétikával összekapcsoló gondolkodásmódja a művészetben felismerhető metafizikai kinyilatkoztatási elemeket is körvonalazta és feltárta. Az esztétikum történeti beágyazottságának konkrétságát és a korszakokon átmutató transzcendentális esztétika értékeit egymással párhuzamosan mutatta be. Az alkotói és a befogadó élmény szintézisével és az újraalkotás értelmével művének VIII-XIX. részében foglalkozott.

Karl Rahnerhez hasonlóan Sík Sándor az egymástól különböző gondolkodói tradíciókban kereste meg az összehangolható kapcsolatokat. Sík Sándor *Esztétika* című művének XI. részében (*Az esztétika végső kérdései*) *Az esztétikai Abszolútum* kérdéskörét tárgyalta. Sík *Esztétikájának* befejező szövegrészében az Abszolútumnak kiemelt szerepe van. Sík Sándor könyvének *Abszolútum és Isten* című zárófejezetét érdemes távlatba helyezni és párbeszédbe léptetni Karl Rahner *Az Ige meghallója* (*Höres des Wortes*) című, vallásfilozófiai gondolatokat közvetítő munkájával, amely a szeretetként létező, az ember által Istennek nevezett „szent Titok”-hoz közelít.²²

Szerb Antal Sík Sándor *Esztétika* című művéről írt recenziójában az Abszolútum kérdésköre szintén kiemelt szerepet kapott: „Mint a többi filozófiai diszciplína, az esztétika sem állhat meg teljesen önállóan, hanem bizonyos metafizikai kiegészítést kíván. Sík könyvének talán legszebb, legerősebb hatású része a befejezés, ahol az esztétika már túljut önmagán. A szerző bátran felemelkedik a magasabb szférákba és a szépség titkait kutató elmét az Abszolútum elé vezeti. (...)

---

20 Sík Sándor (1990) i. m. 451.

21 Vö. Walzel, Oskar: *Wechselseitige Erhellung der Künste*. Berlin, 1917.

22 Boros István (szerk.): *Az ige meghallója*. Karl Rahner emlékülés. Szeged–Budapest, 1996. 121., 130., 183–191.

Már maga az ember is, az Abszolutum felől nézve, esztétikai tárgy, alkotás; Sík Sándor terminológiájával „tartalom-formaegység, amely szemléletesen valósítja meg az ember lényegét, azt, amit ember-mivoltunkon értünk és érzünk.” Szerinte minden alkotás érzelmi eredetű: az ember is, „az emberre is áll, amit Dante a Pokol kapujára írt: az isteni hatalom és a legfőbb bölcsesség mellett – és előtt – *il primo amore*, az 'első szerelem' alkotta.”

És még inkább az Abszolutumra utal a formák világa. „A mű szigorúan egyértelmű, félreérthetetlenül hirdeti magáról, ez a mű önmaga, csak így és a maga módján lehetséges – sem elvenni belőle, sem hozzátenni nem lehet igazi lényének megsemmisítése nélkül. Nem abszolutumok a művek – de valami abszolút mégis van bennük; abszolutumra utalnak.”

Ilymód Sík Sándor művét igen találóan jellemzik utolsó oldalának szép sorai: „Kézen fogva vezet el a tengerpartig és egy alig észrevehető, finom kézmozdulattal kimutat a Parttalan végtelenbe.”²³

Sík Sándor Istenben hívő keresztényként, a neotomista filozófia alapján az Abszolútum létét állítja, ezt a meggyőződését éli meg és esztétikai felfogása is erről tanúskodik.

SZERETET-KOMMUNIKÁCIÓ

A beleérzést, a megérző és átélő képességet, más szóval az intuíciót mozgósító képzelet és észlelés között az ember még az eidetikus szubjektív szemléletet is alkalmazhatja. A gyengéd kötések erejét vagy egy nagy összefüggést egyetlen pillanat alatt is fel lehet fogni. A művészi látásmód a látható világot korlátozó formák más alakzatokba történő, alkotó-teremtő átültetésére nyitott. A szeretet hermeneutikája a dialógus-elvű értékalkotó képességre épül. A szeretet a másikat igenlő, a szellemi lélek alkotóerőit mozgósító személyközi cselekvő és teremtő dinamizmus.²⁴

---

²³ Szerb Antal: Sík Sándor: Esztétika. Magyar Csillag, 1943. 9. sz. 564.

²⁴ Vö. Guardini, Romano: Szeretet és világosság. Gondolatok Szent János első leveléről. Ford. Lukács László. In: Lukács László (szerk.): A szeretetről. Budapest, 1987. 15–70.

Martin Grabman a 20. század első negyedében a tomista kultúrfilozófia kidolgozásán fáradozott.²⁵ Sík Sándor esztétikai kérdéseket vizsgáló, ontológiai, metafizikai és kultúrfilozófiai megközelítéseiben az Istenszeretet és az interperszonális szeretet-kommunikáció áramlása tételezhető. Sík Sándor: *Hétköznapi kereszténység* című írásából idézzük: „Istenhez való hétköznapi viszonyunk nem statikus viszony. Aki Isten jelenlétében él, az nem áll egy helyben, hanem mozog, *közeledik Isten felé*. A tesszaloniakhoz írt első levélben olvassuk: „Kérünk és intünk titeket az Úr Jézusban, amint tőlünk tanultátok, hogyan kell Istennek tetsző életet élnetek, úgy is éljétek, hogy egyre előbbre haladjatok.” (1Tessz 4,1). Hogyan? – megmondja *Kempis Tamás* könyvének címe: *Krisztus követése*, betű szerinti fordításban *Krisztus utánzása*. Az Úr Jézus elénk élt egy emberi, egész emberi életet. Nekünk utána kell ezt élnünk. Vagyis amikor cselekedni kell, határozni kell, dönteni kell, azt kérdezzük: „Mit mond erről az Úr Jézus? Mit tenne helyemben az Úr Jézus?” Azt mondja *Tolsztoj*, aki minden teológiai esetlensége mellett mélységes Krisztus-hívő és Krisztus-szerető volt: „Az Úr Jézus megtanít bennünket arra, hogy van bennünk valami, amivel, amivel föléje kerekedhetünk az életnek és a szaladgálásoknak és az aggodalmaknak. Aki megérti krisztus tanítását – mondja – olyanféleképpen jár, mint egy madár járna, amelyik nem tudná, hogy szárnya van. Aztán egyszerűen csak megtudja, és akkor szabad lesz, nincs többé akadály előtte, repülhet.”²⁶

Sík Sándor a kultúrtörténeti korszakokban folyamatosan működő szeretet-kommunikáció morfológiáját nyújtotta át olvasójának *A szeretet breviáriuma* című, válogatott szövegeket tartalmazó, Juhász Vilmossal együtt szerkesztett antológiával (1947., 1948., 1991). Sík Sándor: *Nagy dolog a szeretet* című írásából idézünk: „Ha lélektanilag akarjuk elemezni a szeretetet, nagy mesterek gondolatai járnak előttünk: Szent Ágoston, Szent Tamás és a későbbi nagyok, jeles modern filozófusok. De talán legnagyobb doktora a szeretetnek, mert legtöbbet látott benne és legtöbbet mond róla: Szalézi Szent Ferenc. Az ő nyomában és magunkba nézve próbáljuk elemezni ezt a legnagyobb emberi élményt.

25 Vö. Grabman, Martin: Die Kulturphilosophie des Hl. Thomas von Aquin. Augsburg, 1925.

26 Sík Sándor: A szeretet pedagógiája. Válogatott írások. Vál., s. a. r. Rónay László. Budapest, 1996. 8.

Mi a szeretet? A fenomenológiai elemzés számára ma is a legalkalmasabb kiindulópontnak kínálkozik Szent Tamás meglátása, amely szerint a szeretet valamiféle *hajlás*, odahajlás (*inclinatio*), valaminek odahajlása valamihez. Úgy is lehetne mondani, hogy vonzási viszony két valami vagy valaki között, kölcsönös vonzás és vonzódás. Ennek a vonzási viszonynak van egy előfeltétele, amit Szent Tamás hasonlóságnak mond. Szalézi Szent Ferenc pedig megfelelésnek. Azok közt tehát, akik közt szeretet jöhet létre, előzetesen valami megfelelésnek, egymásrautaltságnak kell lennie. Egymásrautaltság van például két hasonló gondolkodású ember között vagy az anya és csecsemője között. Az egymásrautaltságnak, mint előfeltételnek megléte esetén szinte magától jön létre a szeretet első mozzanata, melyet a szeretet-élmény elemzői tetszésnek szoktak nevezni. Ez a tetszés annyit jelent, hogy aki szeret, valami jót fedez fel abban, ami vele megfelelési viszonyban van. Jót lát benne értelme, amit modern kifejezéssel úgy mondunk, hogy értéket fedez fel benne. Aki gazdag, szép jellemet, vagy nagy tudást lát meg valakiben, annak az illető is tetszik. Azt a szeretetet, amelyben ez a tetszés uralkodik, Szent Tamás a tetszés szeretetének nevezi (*amor complacentiae*). De ez csak kezdetleges formája a szeretetnek. Ebből indul ki a második forma, amikor vonzódni kezd az ember ahhoz az értékhez, amelyről úgy érzi, hogy az neki jó. Ezt már vágyó szeretetnek (*amor concupiscentiae*) nevezi Szent Tamás. Ami nekünk jó, az vonz bennünket. Vonzanak feléje ösztöneink: a csecsemő ösztöneit vonzza az a jó, amit édesanyjától kaphat. Vonzanak feléje érzelmeink, ahogy azt a férfi és a nő közti szeretet találkozásánál látjuk, ahol az érzelmet ragadja meg az az érték, amelyet a másikban lát. De értelmünket is megragadhatja, például az a tény, hogy valaki tudós, hogy értékes jellem. Ez a vágyó szeretet. A szeretet harmadik alapformája, mikor a lélek úgy érzi, hogy ő tud jó lenni annak, amihez vonzódik. Ezt többnyire jóakaró szeretetnek (*amor benevolentiae*) nevezik a hozzáértők. A csecsemőt anyjához az vonzza, hogy ő jó neki, az anyát csecsemőjéhez, hogy ő jó annak. Ez is a szeretet egy formája, és itt is végig lehetne menni ösztönön, érzelmen, értelmen. Az anyát ösztön vonja csecsemője felé, a szerelmes embert az érzelem, a nevelői éthosznak viszont értelmi jóakaró szeretet a lényege. A nevelő

értelmileg is tudja, hogy ő jó a növendéke számára, és tudatosan is az akar lenni. A jóakaró szeretet Szent Tamás – felsőbb fokon – barátsági szeretetnek nevezi, magyar szóval jobb volna talán így mondani: adakozó szeretet. (...) De a kétféle szeretet közt, a vágyó és adakozó szeretet közt a második a több és boldogítóbb. Efelől már Arisztotelésznek sem volt kétsége, Szent Tamás meg ezt mondja a *Summa*-ban: „A szeretet mivoltához jobban, elsődlegesebben hozzátartozik a szeretés, mint a szerettetés.” Mindenkinek megmondhatja saját tapasztalata: a boldogság, amely nincs másutt, mint a szeretetben, nem abban áll elsősorban, hogy engem szeretnek, hanem abban, hogy nekem van kit szeretnem. Ez a lelke a szeretetnek: a legnagyobb élmény, amely az ember számára lehetséges, a legnagyobb emberi boldogság, annyira, hogy aki ezt meg nem érti, boldogtalan torzó marad ezen a világon, s voltaképpen nem is tudja, mi az boldognak lenni.”²⁷

A perszonalista szemlélet szerint a szeretetkapcsolat a találkozásban áramló transzcendenciát hordozza. A szeretet-kommunikáció irodalmi példáiban különböző érzelmi attitűd típusokkal találkozunk. A kívánó szeretettől (amor concupiscentiae) a felebaráti szeretetig (caritas) és ezen túl a Biblia Szeretethimnusáig (1Kor 13) terjed a skála. Isten önközlésének elfogadása az ember számára nem is mindig könnyű lehetőség. A szeretet-párbeszéd kezdeményezése sokszor nehézségekbe ütközik. Sík Sándor: *Alexius* című drámájából az Isten iránti szeretetről szóló részt idézzük:

Az Isten boldog menyegzője vár!
Testvérek, öltünk menyegzős ruhát!
Az Istent öltük szabadult magunkra!
Mert írva van: öltözzetek Istenbe!
Nincsen két lélek: vasárnapra egy
És hétköznapra másik! Átkozott,
Aki vasárnap imádkozni jön
És dicséri a templomban az Istent,
És hat napon át hatszor megtagadja.

---

27 Sík Sándor (1996) i. m. 115–116.

Aki nem ismer Istent munka mellett,
Házban, mezőn, ágyban és asztalánál:
Bizony mondom: imádkozhat napestig,
Az Ítélnőnek nem lesz ismerős!
Mibennünk akar az Isten lakást,
A szemünkből akar kimosolyogni,
És cselekedni a mi két kezünkkel,
Országot akar állítani bennünk,
Hogy úgy legyünk, hogy már ne mink legyünk,
Hanem ő legyen bennünk, általunk,
Hogy fölgyujtsuk a világot vele.
Tüzet akar, a szeretet tüzét,
Mert ő a szeretet, testvéreim,
S Benne marad, aki a szeretetben.²⁸

József Attila: *Nem emel föl* című versében az értékvákuumból, az elesettségből a hit és az irgalom felé nyílik távlat. A második versszakot idézzük:

Fogj össze formáló alak,
s amire kényszerítnek engem,
hogy valljalak, tagadjalak,
segíts meg mindkét szükségemben.²⁹

A *Nem emel föl* című költeményben megnyilvánuló szeretetvágyról írta Sík Sándor: *József Attila Isten élménye* című esszéjében: „Egyik legutolsó versében olvassuk ezeket a sorokat:

Fogadj fiadnak, Istenem,
hogy ne legyek kegyetlen árva!
...Tudod, szívem mily kisgyerek –

---

²⁸ Vö. Sík Sándor: *Alexius*. Budapest, 1918. Vö. Máté Zsuzsanna: „Egy asszonyt szeretni s benne Istent, vagy Istent szeretni és benne a mindent?” Sík Sándor *Alexius* című misztériumjátékának hermeneutikai olvasata. Szeged, 2000. 6. sz. 10–16.

²⁹ Vö. József Attila: *Fogadj fiadnak*. Istenes versek. Összeáll. Kelényi István. Budapest, 1993.

ne viszonzod a tagadásom;
ne vakítsd meg a lelketem,
néha engedd, hogy mennybe lásson.

(*Nem emel föl*)

(...) Vagy:

Érzem, hajnali falucska lettem,
Szelídség nyugodt tehenei
Ballagnak belőlem az Úr kegyelmének
Friss és térdigfüves legelője felé.

(*Komoly lett már*)

Ha ennek a csendes Istenhez-simulásnak forrását keressük, azt hiszem, József Attila egyik legbensőbb, legátfogóbb ösztönében, legtöbb szenvedése és legnagyobb értékei szerzőjében találjuk meg: a nagy, szomjas *szeretetvágyban*. (...) Ez a szeretetvágy búvik oda Isten-verseiben az Istenhez, a mindenség melegének forrásához és ösztönszerűleg belőle várja a maga szeretet-energiájának örökös megújító erejét. (...).”³⁰

A küldetéstudatban áramló szeretet-kommunikáció áthatotta Sík Sándor esztétikát a teológiával ötvöző munkásságát és ez áttételesen kifejezésre jutott az *Esztétika* című művében is. Sík Sándor egy jól felépített, taxatív értelemben körültekintő, az oktatásban és az önművelésben egyaránt használható esztétika-tankönyvet alkotott. Sík Sándor tankönyvírói, tanári ethoszát fejezi ki a következő mondat: „Tanítani a küldetetteket.” A tanító küldetés bibliai mintázata előképpel rendelkezik. Az Újszövetség beszámol Jézus küldetéstudatáról (Mk 9,37). Romano Guardini írta Jézus Krisztus küldetéséről: „Tanításom nem tőlem való, hanem attól, aki küldött” (Jn 7, 16). Ezt a tanítást megértheti mindenki, aki Jézussal kapcsolódik Ahhoz, Aki Őt küldötte, és akaratát alárendeli az Atya akaratának, amint Jézus tette.

---

30 Sík Sándor: József Attila Isten-élménye. In: József Attila (1993) i. m. 117–118., 120–121.

Később ezt olvassuk: „»Hol van az Atyád?« »Sem engem nem ismeretek, sem Atyámat – felelte Jézus. – Ha engem ismernétek, Atyámat is ismernétek. « Így beszélt Jézus a kincstár mellett, amikor a templomban tanított” (Jn 8, 19-20). Az Atyát áthatolhatatlan fény rejti. Ő közvetlenül nem szól a világhoz, és nem lehet Vele közvetlen viszonyba lépni. Az Atya a Fiúban nyilatkozik ki, és csak a Fiú révén lehet eljutni Hozzá. Senki, aki távol van Krisztustól, nem mondhatja, hogy ismeri az Atyát-éppúgy senki sem ismerheti Krisztust, akinek a szívében nincs meg a készség az Atya akaratának a követésére, és nem hallja éppen ebben a készségben az Atya hívó hangját. Erről van itt szó. Jézus az Atyával egynek tudja magát; Tőle van a küldetése és Tőle a tanítása. Ellenségei körülállják, és bizonytságot kérnek. Ő pedig azt mondja: Amit ti követeltek, arról nem szerezhettek bizonytságot kívülről. Be kell hatolnotok a belső kapcsolatba. Hajlamosnak kell lennetek elfogadni, hogy az Atya Bennem él, és Bennem nyilatkozik ki. Ha nem teszitek ezt, számotokra semmi sem világosodik meg, és ti beleragadtok a tévedésbe és gonoszságba.”³¹

SPIRITUALITÁS

A tomista erénytanban a lelkierő (*fortitudo*) a harmadik sarkalatos erény. Lelkierővel a hitben élő ember a külvilág túlereje és tragikuma közepette is képes élni és alkotni. Lelkiségi értelemben mi történhet azzal, aki a remény, a lelkierő és az okosság egymásba kapcsolódását megéli és elfogadja? „Aki belső meggyőződésből cselekszik – vagyis úgy, hogy engedelmesen elfogadja a szabadságot megelőzően eleve adott valóságot, amelyet titokban még akkor is feltételez, ha ellentétbe kerül vele –, annak tiszta a szíve, és meglátja Istent (Mt 5,8.28; vö. Mt 12,34 és köv.).”³² A lelkiismeret olyan belső fórumként működő intuitív képesség, amely az önreflexió, az önértékelés és az önismerteti szemlélet alapján élő (vö.: 1Tim 1,5).

---

³¹ Guardini, Romano: Az Úr Krisztus. Elmékedések Jézus Krisztus személyéről és életéről. Peregriantibus et iter agentibus. Ford. Márton Áron. Budapest, 2006. 158–159.

³² Rahner, Karl – Vorgrimler, Herbert: Teológiai kieszótár. Budapest, 1980. 448.

Sík Sándor: *Az olvasás tudománya* című könyvének hátsó borítóján Sík-idézet üzen az olvasónak: „Claudelnek van egy mély értelmű kis meséje: *Animus és Anima*. Animus képviseli itt az emberi lélek alsóbb rétegét, a közönséges, mindennapi ént: Anima pedig a szellemibb, finomabb, magasabb rendű részünket. Animus és Anima házastársak: boldogan élnek együtt, de Anima néma. Egyszer Animus váratlanul hazajön és hallja, hogy Anima *egyedül* üldögélve csodálatos tisztán és szépen énekel.

A durva földiesség, a mindennapi gondok elfojtják bennünk a lélek hangját. A művészet „más valóság”: nem férhetek hozzá, ha ki nem emelkedem a köznapi valóságból, az érdekek köréből, az élet zajából. De persze – ez az irodalmi alkotások óriási jelentősége – éppen magasabb, átfogóbb szemléletük révén magát a köznapi valóságot, annak érdekeit s a zajló életet fogom jobban megérteni általuk. Animus mellett szükség van Animára, aki a maga csendjével megvilágítja, értelmezi Animusnak igen sokszor torz és át nem gondolt szövevényeit.” (Sík Sándor)

Az olvasás tudománya címmel 1948-ban megjelentetésre előkészített Sík Sándor-művet a szerző halála után, 2000-ben adták ki Szege-den.³³ Sík Sándor irodalomesztétikai nézeteivel és irodalomszemléletével számos tanulmány foglalkozik.³⁴ *Az olvasás tudománya* című, oktatási célra készült könyv valójában egy irodalomelméleti összefoglaló. Rónay László írta Sík Sándor tankönyvének pedagógiai célkitűzéséről: „Bevezetésében megint leszögezi, egyik alapelvét: az irodalmi oktatás voltaképp ember- és ízlésnevelés, amely segít az „olvasni tanítás tudományának” elsajátításában.”³⁵

A piarista rendben élő, átörökítendő eszményről, szellemről, lelkeségről, a hit, a remény és a szeretet tudatos és a tanítás gyakorlatában történő megnyilvánulásáról Jelenits István Kalazanci Szent Józsefre utaló szavakkal nyilatkozott: „Kalazanci Szent József a piaristát

33 Vö. Máté Zsuzsanna: *Az olvasás tudománya? Vigília*, 2005. 1. sz. 41–47.

34 Vö. Rónay László: *Sík Sándor irodalomszemlélete*. Tiszatáj, 1991. 5. 50–59.; Pomogáts Béla: *Egyetemesség és reform. Sík Sándor irodalomelméletéről*. Korunk, 2000. 12. sz. 25–32.; Bárczi Zsófia: *Sík Sándor és az irodalomtörténetírás*. In: *Uő: Mennynek és földnek. Irodalmi tanulmányok és esszék*. Pozsony, 2009. 102–111.

35 Rónay László (1991) i. m. 54.

bibliai szóval *cooperator veritatis*nak, az igazság munkatársának nevezi. A kisbetűs és a nagybetűs igazság itt egymásba válik. Ennek a szolgálatnak a figyelem, csodálkozás eleven készsége mellett fontos feltétele az alázatosság. A tanári szerep egyébként kísért a gőgre: aki gyermekeket tanít, életének nagy részét olyanok közt tölti, akik a szó szoros értelmében is, de átvitt értelemben is „felnéznek rá”, s ez félrevezetheti. De a jó tanár a növendékeket nem önmagának akarja megnyerni, hanem az igazságnak, amelynek ő csak tolmácsa. Ez a közvetítő szerep sajátos személyességet kíván, de ugyanakkor önfegyelmet is, érzéket ahhoz, mikor kell épp a közvetítő személyiségnek visszavonulnia. A jó tanárt nem téveszti meg az, hogy tudásban – természetesen – megelőzi a rábízottakat. Kész maga is „tanulni tőlük”, együtt gondolkodni velük.”³⁶

Kilián István a szegedi piaristák iskolajátékairól írt könyvet. Ezt ismertető cikkében Péter László kiemelte: „A piaristák föltűnően kedvelték Plautus (Kr.e. 250-184) komédiáit. (...) A legjellegzetesebb piarista iskolai műfaj az ekloga. Ez visszhangzik a pásztorjátékokban is.”³⁷

A piarista rend (*Ordo Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum, SchP*) megalakulásakor még kitűzött célként az egyház és a hívek közötti távolság csökkentése szerepelt. A piarista rend két alapvető vonása az egyszerűség és a rugalmasság. A természetudományokat eredményesen oktatták.³⁸ A piarista lelkeséget meghatározza Szűz Mária elmélyült tisztelete. Kalazanci Szent József lelki-teológiai öröksége ez. Kalazanci egy perugiai asszonytól ajándékba kapott Mária-ikon előtt szokott imádkozni. Ezt a Mária-ikont piarista testvérei, a szerzetesek a Szent Panteleo templomban a sírja fölötti oltáron helyezték el. A piarista erényekre és a piarista szellemiség lényeges elemeire mutatott rá Mészáros István: *A nevelő Sík Sándor* című tanulmányában.³⁹

---

36 Jelenits István: Piarista lelkeség. In: Sík Sándor (1996) i. m. 142. Vö. Megyer József: A piarista szellem. In: Uo. 135–139. és Schütz Antal: A piarista eszmény. In: Uo. 158–160.

37 Péter László: A szegedi piaristák iskolajátékai. Kilián István monográfiája. Szeged, 2002. 6. sz. 8.

38 Vö. Varga András (szerk.): Régi könyveink és kézirataink katalógusai. A szegedi piaristák könyvtára. Szeged, 1986.; Holl Béla (szerk.): Piaristák Magyarországon. 1642–1992. Budapest, 1992.

39 Bihari József (szerk.): Sík Sándor emlékezete. (Születésének századik évfordulóján). Szentendre, 1989. 93–99.

A szegei piarista iskolával kapcsolatban Urbán József a jelen kihívásaira adandó, jövőre irányuló válasz lehetőségét emelte ki: „A szegei piarista iskola hagyománya a szabadság és a nyitottság hagyománya. Az elmúlt másfél évtized története arra bátorít minket, hogy legyünk nyitottak a jövőre, higgyünk a jövőben, és hogy a jövőre nyíló megoldásokkal álljunk elő, amikor nehéz helyzetbe kerülünk. Kalazancius is újat hozott létre, bizonyos értelemben ő is a jövőbe menekült. Az iskola pontosan ezt a szabad és jövőre nyitott, az új befogadására nyitott légkört és közeget igényli. Ha nem ilyen az iskola, akkor nem iskola. Annak az újnak, amely minden egyes emberben, minden fiatalban, minden egyénben megjelenik, ilyen otthonra, a szabadságnak helyet adó és az új befogadására nyitott hajlékra van szüksége. A piarista iskolát újra és újra ki kell találni.”⁴⁰

A kalokagathia felé történő harmonizáló törekvés fontos. Az emberi szellem testhez és tér-időhöz kötött, az Én a Te-nek szólított mássikkal folyamatos párbeszédben van.⁴¹ A keresztény hitre épülő pedagógia, az embertárs elismerése és befogadása a cselekvő szeretetet hordozza. Hermeneutikai értelemben a keresztény üzenetet hogyan vagyunk képesek közvetíteni és a gyakorlati helyzetre alkalmazni? Hans-Georg Gadamer írta az alkalmazás (*applikáció*) hermeneutikai problémájáról: „Például a Szentírás épületes alkalmazása, melyre a keresztény üzenetben és szentbeszédben került sor, valami egészen másnak látszott, mint történeti vagy teológiai megértése. Mármost megfontolásaink ahhoz a belátáshoz vezettek bennünket, hogy a megértésben a megértendő szöveget valamiképpen mindig alkalmazzák az interpretáló jelenlegi helyzetére. Tehát úgyszólván egy lépéssel tovább kell mennünk, mint a romantikus hermeneutika, amennyiben nemcsak a megértést és az értelmezést, hanem az alkalmazást is egy egységes folyamathoz tartozóként gondoljuk el. Ezzel nem tértünk vissza, mondjuk a három különálló szubtilitás hagyományos megkülönböztetéséhez, melyről a pietizmus beszélt.

---

40 Miklós Péter (szerk.): A piarista nevelés újraindulása Szegeden. 1991–1999. Budapest–Szeged, 2013. 5.

41 Gadamer, Hans-Georg: Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata. Ford. Bonyhai Gábor. 1984. 259–264.

Mert mi, épp ellenkezőleg, úgy gondoljuk, hogy az alkalmazás ugyanolyan integráns alkotórésze a hermeneutikai folyamatnak, mint a megértés és az értelmezés.”⁴²

ESZTÉTIKA ÉS TEOLÓGIA. ÉLMÉNYBEFOGADÁS. INTUÍCIÓ

A műalkotásokkal kapcsolatos Sík Sándor szerinti élménybefogadásban, az esztétikai aprioritás eszméjének, az intuíciónak és a spiritualitásnak fontos szerepe van. Az esztétikai apriori eléggé nehezen meghatározható lényegét Sík Sándor így közelítette meg: „Apriori az esztétikára vonatkoztatva azt jelenti, hogy mikor egy jelenséget esztétikainak mondunk vagy érzünk, mikor valakire azt mondjuk, hogy művész, mikor azt mondjuk, hogy egy képet, szobrot, drámát, zeneművet élvezünk, mikor egy diplomra azt mondjuk, hogy művészi, egy tevékenység-fajtát művészetnek minősítünk: valami határozottat gondolunk, minden mástól különbözőt, valóságosat és értékeset. Az illető jelenségeket belesoroljuk egy kategóriába, amelyet meghatározni talán nem tudnánk, rávonatkozó ismereteink talán nem szabatosak, talán hiányosak, talán teljesen tévesek, de magát a dolgot mégis valamiképpen ismerjük. Mikor a *művész*, *művészi*, *esztétikai*, stb. szót kimondjuk, akkor –legalább míg számot nem kell róla adni, – tudjuk, hogy mit gondolunk. Ez az esztétikai valami, amelyet gondolunk a nélkül, hogy meg tudnók mondani, mi az, ez a tudás vagy érzés (helyesebben élmény), amely megelőz minden rávonatkozó ismeretet, mert hiszen minden ilyen ismeretről előbb fel kell ismernünk, hogy *arra* vonatkozik: ez az esztétikai apriori. Ismerjük, mielőtt még ismernők. Nem is akarhatnók megismerni, ha már valamiképpen nem ismernők. Szent Ágostonnak a boldogságról írt szép sorai jutnak eszembe: „Ubi noverunt eam, quod sic volunt eam? ubi viderunt, ut amarent eam? nimirum habemus eam nescio quomodo, neque enim amaremus eam, nisi nossemus.”⁴³

---

42 Gadamer, Hans Georg (1984) i. m. 218.

43 Sík Sándor (1990) i. m. 28. Vö. Augustinus, Aurelius: Vallomások. Ford. Vároosi István. Budapest, 1982. 304–310.

A *Vallomások* című mű X. könyvének XX. fejezetében az előzetes ismeretről, a boldogságra vonatkozó aprioritást hordozó emlékezetéről írja Szent Ágoston: „Ha ugyanis téged Istenemet kereslek, a boldog életet keresem. Kell téged keresnem, hogy éljen a lelkem. Lelkemből él testem, a lelkem pedig belőled. Hogyan keresem tehát a boldog életet? Addig el nem értem, míg el nem mondom ott, ahol ezt el kell mondanom: elég! Tehát hogyan keressem? Talán emlékezetemmel, mintha elfelejtettem volna, de őrzöm emlékét a feledésnek? Vagy talán az ismeretlen ismeretére törekvő vágyakozással? Ezt az ismeretlent vagy nem ismertem még soha, vagy megfeledkeztem teljesen róla, és még arra sem emlékszem, hogy immár elfeledtem? (...) Nem tudom, hogyan ismerték meg az emberek, s így nem tudom, milyen ez az ismeret. És én most csak azt kutatom, vajon ott van-e emlékezetünkben?”⁴⁴

A Szent Tamás-i tradíció gondolkodástörténeti hatása jelen van Sík Sándor intuícióértelmezésében, mindez E. v. Hartmann, Bergson, Maritain és Horváth Sándor műveinek említésekor nyomon követhető az *Esztétikában*. Sík Sándor esztétikai intuícióra vonatkozó interpretációja figyelmet érdemlő: „Az esztétikai intuíció aktusát legszembetűnőbben a pillanatnyiség, villanásszerűség jellemzi, a diszkurzív elmeműveletek teljes hiánya. Ezt a lényegét jelöli meg Kant meghatározása: „Szép az, ami fogalom nélkül tetszik”. Ugyanígy érti Maritain Szent Tamás meghatározását is: „id, quod visum placet, azaz mint intuíció tárgya. Ha szabad ezt mondani: a megismerésnek ez a formája pontszerű, nem vonalszerű. Hogy ezt a pontszerűséget hogyan magyarazzuk, a fogalmitól egészen különböző megismerési aktusból-e, vagy a fogalmi gondolkodásnak egy észrevehetetlenségig meggyorsított és megrövidített formáját látjuk benne, az esztétika számára nem jelentős. Maga a tény kétségtelen, az esztétikai alkotás folyamata abban a pillanatban kezdődik, amikor a művész „meglátja” lelkében azt a valamit, amiből műve lesz. Legyen bár ez a valami egy „eszme”, vagy külső jelenség, ebben a meglátásban már mint nagyon határozott (bár egyelőre még kifejezhetetlennek érző) egész szerepel, – a részek

---

44 Augustinus, Aurelius (1982) i. m. 304–305.

úgy születnek meg később az egésznek organikus fejlődéséből. A befogadó az ú.n. első benyomásban ugyancsak ilyen pillanatnyi gyorsasággal ragadja meg a művet. Gondolkozni, tehát ítéleteket alkotni, fogalmakat kovácsolni, következtetéseket fűzni csak akkor lehet, ha már van miről és mihez: ha már közvetlen szemléletben felfogtam az esztétikumot.

Az a fogalomnélküliség azonban nem jelenti az értelmi gondolkodás teljes kitérését az esztétikai intuíció-élményből. Ez ti. lélektani lehetetlenséget kívánna. Az emberi tudat, mihelyt egy tudattárggyal vonatkozásba kerül, képtelen értelmileg teljesen passzív maradni.”⁴⁵ Horváth Sándor: *Intuíció és átélés* című, 1926-ban megjelent művéből idézte Sík Sándor: „A gondolkodás bizonyos formája árnyék gyanánt kíséri összes ismereteinket, még egészen ösztönszerű megnyilvánulásaiban is. Hogy tehát intuitív-e valamely ismeret, végeredményben nem az dönti el, hogy az ítélet elemeinek összehasonlításával járó bizonyos fokú gondolkodás kíséri-e vagy sem, hanem az, hogy tényleges élő-tudatos gondolkodás eredményeképp lép-e fel.” Majd így folytatja a tomista teológus, Horváth Sándor gondolatmenetének idézését: „...hogy ennek a gondolkodásnak törvényei nem azonosak a logikáival, legjobban bizonyítja az a körülmény, hogy csak a kipattanás, a megértés után tudjuk ilyen ismereteinket sémáink révén is igazolni (...) A tomizmustól elismert intuíció tehát kizárja a tényleges gondolkodást, de feltétlenül megkívánja a habituálist, t. i. akár a természetnek, akár pedig az egyénnek a készültségben felhalmozott gondolaterejét.”⁴⁶

Sík Sándor *Esztétika* című művében *Az esztétika végső kérdései* című utolsó problémakörrel kapcsolatban írta Németh G. Béla: „Az esztétikai gondolkodás lehető kérdései közül hármat tegyük föl. Az első, amelyre röviden az utolsó, a XI. részben ad tömören olyan kifejtett választ, amely rejtve ugyan végig jelen van, s helyenként kimondottan is megnyilvánul. Bármennyire nem egy filozófiai univerzumba illeszkedő s belőle leszármaztatott esztétikát kíván is írni, azt a nélkülözhetetlen következményt – feladatát ismerően – érvényesíti,

---

45 Sík Sándor (1990) i. m. 44.

46 Horváth Sándor: *Intuíció és átélés*. Budapest, 1926. 8.,15.,19. Vö. Sík Sándor (1990) i. m. 44–45.

amely szerint határozott világkép, ember- és létfelfogás nélkül lehetetlen e tárgykör kérdéseire felelni. Világképe a kor gondolkodásához illeszkedni kívánó, a kor fogalmi kincsében megjelenni óhajtó tomizmus. Maritaint így, persze, leginkább annyiszor említi, mint magát az Aquinóit.

A műalkotás mindig a tökéletesség valamely foka és fajtája irányába mutat, még ha gyakran negatív módon, a hiány fájdalomának legteljesebb, abszolút teljességű foka pedig Isten. Őt, ezt az Abszolútumot képezi le valamilyen fokon vagy fajtában, rá emlékeztet, hozzá vezet, s az ő tökéletességében és teremtő képességében részleteti a műalkotást. Sík abszolút toleráns a maga katolicizmusában. Az Abszolútumról úgy szól, hogy azt nemcsak minden keresztény felekezet, de minden monotheista is elfogadhatja. Sőt, a pantheizmus számára is utat keres, midőn az emanációt hozza véle kapcsolatba. Azt ugyan határozottan kimondja, hogy szerinte, a kereszténység személyes Isten-fogalma ennek a fogalomnak s egyben az emberi felismerésnek is a legmagasabb foka. De még a politeizmusokban is az ez irányba való keresést szeretné látni, s így azt a kettős funkciót, amit a monotheisztikus világképű művészetről vél, tőlük sem tagadja meg: egyrészt az Abszolútum létének és mibenlétének valaminő megsejtését, másrészt az Abszolútum teremtő funkciójához való emberi rokonulást. (...)

A tételességre hajló tomista felfogást azonban, mint annyi nyugati, mondjuk így: neokatolikus kortársánál, átjárja az alanyiságnak, a személyességnek és érzelmiségnek oly nagy hangsúlyt adó augustinusi mentalitás. S ez nemcsak abból származhat, hogy maga is költő, aki vallási élményeit is így véli legjobban kifejezhetni. Hanem másrészt talán abból, hogy az emberi szabadságot, s benne az akaratszabadságot az Abszolútum felé mutató, az azzal rokonító esszenciális vonások és értékek egyik legfőbbjének tartja, s ennek egyeztetése az isteni mindent-előrelátással, mindent-előretudással e mentalitásban könnyebbnek tetszhet. Harmadrészt főképpen abból, hogy esztétikai felfogásának egyik legfőbb vagy éppen a legfőbb kategóriája ebbe a mentalitásba nagyon is jól illett bele. Az intuíció kategóriája ez. (...) A nagy mű egyik alaptulajdonsága éppen az, hogy az emberi lényegből,

azaz az Abszolútumra mutatásból s a belőle részeltetésből keletkezősi ideje, alkalmá adott kor átlagos történeti jelentésénél többet nyújt s ezt a többletet minden újabb kor és minden újabb befogadó a maga intuícióján-élményén át érzékeli s fölkészültsége segítségével értelmezi.”⁴⁷ Sík Sándor művében az esztétika és a teológia kérdéskörei egymásba kapcsolódnak.

Sík Sándor az esztétikai befogadás, az újraalkotó magatartás jellegét emeli ki. Kosztolányi Dezső: *Ábécé a prózáról és regényről* című írásából egy recepcióesztétikai-alkotáslélektani felismerést idéz: „Az esztétikumnak ez a befogadása maga is bizonyos értelemben *alkotó tevékenység*. Joggal nevezhető újraalkotásnak. „Azok a könyvek – írja Kosztolányi –, melyek könyvtárak polcain szunnyadnak, még nem készek, vázlatosak, magukban semmi értelmük. Ahhoz hogy értelmet kapjanak, te kellesz olvasó. Bármennyire is befejezett remekművek, csak utalások vannak bennük, célzások, ákombákomok, melyek pusztán egy másik lélekben ébrednek életre. A könyvet mindig ketten alkotják: az író, aki írta, s az olvasó, aki olvassa.”⁴⁸

Az európai filozófiai és esztétikai gondolkodás kezdeteitől, a Platón, Arisztotelész, Plótinosz, Szent Ágoston, Aquinói Szent Tamás, Schiller, Kant, Schelling, Hegel, Schleiermacher, Schopenhauer, Volkelt, Dilthey, Bergson, Heidegger, Husserl, Odebrecht, Croce, Maritain, Gilson, Dyroff, Guardini, Pareyson és Gadamer művein át ívelő receptív folyamatban Sík Sándor *Esztétika* című összefoglaló könyve egy jelentős állomást képvisel.

---

47 Németh G. Béla: Egy használható esztétika. Sík Sándor emlékezete. In: Uő: Kérdések és kétségek. Irodalmi tanulmányok. Budapest, 1995. 204., 206.

48 Sík Sándor (1990) i. m. 348. Vö. Kosztolányi Dezső: *Ábécé a prózáról és regényről*. In: Uő: *Nyelv és lélek*. Budapest, 1990. 501–506.

Felhasznált irodalom

- Augustinus, Aurelius: Vallomások. Ford. Városi István. Budapest, 1982.
- Baránszky-Jób László: Sík Sándor: Esztétika. Athenaeum, 1943. 1. sz. 90–93.
- Baróti Dezső: Sík Sándor. Budapest, 1988.
- Bogoly József Ágoston: Benedetto Croce esztétikájának hatástörténetéről. József Attila Croce-recepciója, Kiss Ernő Croce-fordítása. In: Tóth István (szerk.): Múzeumi kutatások Csongrád megyében, 2006. Szeged, 2007. 169–176.
- Boros István (szerk.): Az ige meghallója. Karl Rahner emlékülés. Szeged–Budapest, 1996.
- Brugger, Walter: Filozófiai Lexikon. Budapest, 2005.
- Croce, Benedetto: Esztétika. Elmélet és történet. Ford. Kiss Ernő. Budapest, 1912.
- Gadamer, Hans-Georg: Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata. Ford. Bonyhai Gábor. Budapest, 1984.
- Gadamer, Hans-Georg: A szép aktualitása. Ford. Bonyhai Gábor et alii. Budapest, 1994.
- Gáspár Csaba László: Mysterium és apriori. Adalékok egy hermeneutikai vallásfilozófiához. In: Schwendtner Tibor (szerk.): Metszéspontok. A fenomenológia és a hermeneutika határvidékén. Budapest, 2001.
- Gilson, Étienne: Le Thomisme. Introduction au système de Saint Thomas. Paris, 1919.
- Gilson, Étienne: Introduction à l'étude de Saint Augustin. Paris, 1929.
- Gilson, Étienne: Le réalisme méthodique. Paris, 1935.
- Gilson, Étienne: Théologie et histoire de la spiritualité. Paris, 1943.
- Görföl Tibor-Kránitz Mihály: Teológusok lexikona. Budapest, 2002.
- Guardini, Romano: Welt und Person. Versuche zur christlichen Lehre vom Menschen. Würzburg, 1939.
- Guardini, Romano: Szeretet és világosság. Gondolatok Szent János első leveléről. Ford. Lukács László. In: Lukács László (szerk.): A szeretetről. Budapest, 1987. 15–70.

- Guardini, Romano: Az Úr Krisztus. Elmélkedések Jézus Krisztus személyéről és életéről. Peregrinantibus et iter agentibus. Ford. Márton Áron. Budapest, 2006.
- Horváth Sándor: Intuíció és átélés. Budapest, 1926.
- Kakuzsi Béla Péter: Abszolútum a művészetfilozófiában. Tiszatáj, 1995. 6. sz. 93–96.
- Lukács László: Sík Sándor emlékezete. Vigília, 2013. 11. sz. 864–866.
- Maritain, Jacques: Religion et culture. Paris, 1930.
- Maritain, Jacques: De la philosophie chrétienne. Paris, 1933.
- Maritain, Jacques: Ont he Philosophy of History. New York, 1957.
- Máté Zsuzsanna: Abszolútum a művészetfilozófiában századunk első felében. Tanulmányok Brandenstein Béla, a fiatal Lukács György, Pauler Ákos, Pitroff Pál, Schütz Antal és Sík Sándor esztétikájáról. Szeged, 1994.
- Máté Zsuzsanna: „Egy asszonyt szeretni s benne Istent, vagy Istent szeretni és benne a mindent?” Sík Sándor Alexius című misztériumjátékának hermeneutikai olvasata. Szeged, 2000. 6. sz. 10–16.
- Máté Zsuzsanna: Sík Sándor a szépíró, az irodalomtudós és az esztéta. Szeged, 2005.
- Máté Zsuzsanna: Az olvasás tudománya? Vigilia, 2005. 1. sz. 41–47.
- Mi az esztétika? [Tematikus szám] Athenaeum, 1991. I. köt. 1. füz.
- Miklós Péter (szerk.): A piarista nevelés újraindulása Szegeden. 1991–1999. Budapest–Szeged, 2013.
- Németh G. Béla: Egy használható esztétika. In: Uő: Kérdések és kétségek. Irodalomtörténeti tanulmányok. Budapest, 1995. 202–208.
- Odebrecht, Rudolf: Ästhetik der Gegenwart. Berlin, 1932.
- Péter László: Sík Sándor. In: Uő: Szegedi számadás. Válogatott írások. Szeged, 2002. 223–226.
- Plótosz: Az Egyről, a szellemről és a lélekről. Válogatott írások. Ford. Horváth Judit, Perczel István. Budapest, 1986.
- Podlovics Éva: Az esztétikai élmény aprioritása Sík Sándor esztétikájában. In: Pro Philosophia Évkönyv, Veszprém, 2010. 84–93.
- Pomogáts Béla: Egyetemesség és reform. Sík Sándor irodalomelméletéről. Korunk, 2000. 12. sz. 25–32.

- Rahner, Karl: Ki a Te testvéred? Ford. Boglárnyé Majláth Edina.
In: Lukács László (szerk.) A szeretetről. Budapest, 1987. 273–308.
- Rahner, Karl: Az Ige hallgatója. Vallásfilozófiai alapvetés.
Ford. Gáspár Csaba László. Budapest, 1991.
- Redl Károly (szerk.): Az égi és a földi szépről. Források a késő antik és a középkori esztétika történetéhez. Budapest, 1988.
- Rónay László: Sík Sándor emlékezete. In: Uő: Mítosz és emlékezet.
Esszék, tanulmányok századunk magyar irodalmából.
Budapest, 1997. 7–24.
- Rónay László: Sík Sándor. Budapest, 2000.
- Sík Sándor: Alexius. Budapest, 1918.
- Sík Sándor: A kettős végtelen. Válogatott művek. Szerk. Kardos Klára,
Rónay György. Budapest, 1969.
- Sík Sándor: Kereszténység és irodalom. Szerk. Rónay László:
Budapest, 1989.
- Sík Sándor: Esztétika. Szeged, 1990.
- Sík Sándor, Juhász Vilmos (szerk.): A szeretet breviáriuma. Budapest, 1991.
- Sík Sándor: József Attila Isten-élménye. In: József Attila: Fogadj fiadnak.
Istenes versek. Összeáll. Kelényi István. Budapest, 1993. 114–135.
- Sík Sándor: A szeretet pedagógiája. Válogatott írások.
Vál., s. a. r. Rónay László. Budapest, 1996.
- Sík Sándor: Az olvasás tudománya. Szeged, 2000.
- Somos Róbert: A „végtelen Isten” fogalma Nüsszai Gergelynél.
Theológiai Szemle, 1990. 5. sz. 257–269.
- Somos Róbert: Pauler Ákos élete és filozófiája. Budapest, 1999.
- Somos Róbert: Az a priori Pauler Ákos filozófiájában.
In: Pro Philosophia Évkönyv. Veszprém, 2010. 132–141.
- Szegedy-Maszák Mihály: Felejtés és kisajátítás az irodalomban.
Alföld, 2013. 3. sz. 35–55.
- Szerb Antal: Sík Sándor: Esztétika. Magyar Csillag, 1943. 9. 569–564.

Fazekas Csaba

A főpapok, a keresztények és az antiszemiták

A két világháború közötti Magyarország keresztény egyházainak zsidósághoz, antiszemizmushoz való viszonyáról könyvtári irodalom áll rendelkezésünkre, viszont az ugyanilyen mennyiségű publicisztika, pro és kontra közéleti megnyilatkozás jelzi: távolról sincs szó a kellően még máig ki nem beszélt kérdéskör valamiféle konszenzussal történő lezárhatóságáról. Bocsnatot kérek az első – tán szerénytelennek tűnő – hivatkozásért, de Miklós Péter szerkesztő megkeresésekor az a benyomás jutott eszembe, amelyet az 1998-ban Pannonhalmán tartott *Magyar megfontolások a Soáról* című konferencia kapcsán fogalmaztam meg: „A Soát Várszegi Asztrik főapát úr »hámszövet alatti sebhez« hasonlította; továbbgondolva pedig e »telitalálatnak« tekinthető párhuzamot, tényleg úgy tűnik: az elmúlt évtizedek során képződött ugyan rajta egy felszíni, a tényleges borzalmakat elfedő réteg, így nem látszik, de alatta a seb megmarad és fáj. Olyan, mintha a zsidóság tragédiájával – kölcsönözve Pál apostol szavait – tövis adatott volna a kereszténység testébe is, hogy egyrészt a »múlt bevallására«, másrészt a mindenkori üldözöttekkel kapcsolatos szavaink, állásfoglalásaink (alapos) megválogatására késztesen, sőt: egyenesen felszólítson.”¹

A kérdés, miszerint hogyan viszonyult a Horthy-kor főpapsága a zsidósághoz,² csak bonyolult koordináta-rendszerben válaszolható meg. Bármennyire is meghatározó ugyanis a püspöki kar például a római katolikus egyházban, az egyház nemcsak főpapokból áll, hanem alsópap-ságból, keresztény hívő emberekből, továbbá magukat (alaptalanul)

---

¹ Fazekas Csaba: *Megfontolások a pannonhalmi zsidó-keresztény konferencia után*. In: *Egyházfórum*, 1998. 4. sz. 49–55.

² A témáról lásd. legutóbb: *Jakab Attila: Fények és árnyak. Katolikus egyházi vezetők, antiszemizmus és holokauszt a Horthy-korszakban (1920–1944)*. *Eszmélet*, 2013. 14. sz. 101–112.

ekként definiálókából – összességében. A szakirodalomból épp ezért kiemelném a pár éve magyarul is hozzáférhető, rendkívül alapos és tanulságos kötetet, mely vállalt feladatuként a népirtás és a – találó kifejezéssel – „keresztény világ” kapcsolatrendszerét mutatta be.³ Egyik tényező sem független a másiktól, alábbiakban nem vállalkozhatom e tényezők kapcsolati hálójának, kölcsönhatásainak teljes diagnózisára – legfeljebb néhány töprengés felvillantására.⁴

A katolikus püspökök és a zsidóság 1919–1945 közötti viszonyának leírásában még ma is domináns a megbélyegzés / önfelmentés dimenzióiban való gondolkodás. Ahhoz véleményem szerint aligha férhet kétség, hogy ha a kereszténység olyan mértékben hatotta volna át a társadalmat, ahogy azt a kor egyházi és politikai elitje egyaránt vélelmezte, és ez a kereszténység a felebaráti szeretet parancsát a zsidók vonatkozásában is érvényesítette volna – aligha került volna sor numerus claususra, zsidótörvényekre, gettósításra, deportálásra és több száz-ezer honfitársunk tragédiájára.⁵ Mégis: nemcsak igazságtalanul sommás volna a főpapságra egyszerűen ráragasztani az antiszemita jelzőt, hanem a leegyszerűsítéssel e keresztény–zsidó viszony megértésének lehetőségétől is megfosztanánk magunkat, képtelenné téve utódainkat is a „keresztény világból” alkalmasint fakadó zsidóellenesség veszélyeinek diagnosztizálására. Legalább két fontos tényt azért előre kell bocsátani, és le kell szögezni: 1. A keresztény–zsidó viszonyt nem lehet az 1944-es évre, az üldözés vagy zsidómentés dimenziójára szűkíteni, tudatosítani kell, hogy a holokauszt tragédiájának megértéséhez vezető folyamatot is legalább 1919-től kell felfejteni. (A Horthy-rendszer „zsidóellenes kilengések közepette született meg” – fogalmazott

---

3 A holokauszt és a keresztény világ. Szembenézés a múlttal és a jövő kihívásaival. Szerk. Rittner, Carol – Smith, Stephen D. – Steinfeldt, Irena. Facilitátor: Heindl Péter. Pécs–Budapest, 2009.

4 Kitérőként megemlítjük, hogy az alsópapság által a zsidók kérdésében megfogalmazott (és nyilván a hívek felé is határozottan képviselt) álláspont megismerésében nagyon jók a helyi katolikus egyházi sajtótörtemékeknek a vizsgálatai, amelynek egyes eredményei a zsidóellenes felfogás mély egyházi beágyazottságára mutatnak. Lásd erről pl.: Fazekas Csaba: A magyarországi katolikus egyház és a „fasizmus”. In: Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról. Szerk. Miklós Péter. Szeged, 2010. 214–222.; Jakab Attila: Óbudai katolikusok és zsidók viszonya 1920 és 1945 között. [Konferencia-előadás.] – A történelmi egyházak és a holokauszt Csehszlovákiában és Magyarországon, 1938–1945. Budapest, 2013. szeptember 19. [Online: www.cecid.net – 2013. október.]

5 A vonatkozó adatok meggyőző szintézisére máig egyik legalaposabb feldolgozás: Braham, Randolph L.: A magyar holokauszt. I–II. köt. Budapest, 1988. (Több kiadása is megjelent.)

találón, egyébként is minden mondatával megszívlelendő esszéjében Bibó István.⁶) 2. Jelzés- és jelképertékű, hogy a katolikus püspöki kar a zsidóság védelmében először akkor akart a nagy nyilvánosság elé lépni és erkölcsi súlyát latba vetni, amikor (1944. június végén – július elején) a vidéki zsidóságot már deportálták, a megvédendők jelentős része pedig már nem is élt. Ráadásul e pástorlevél még mindig tartalmazott az antiszemiták „érveiből” merített elemeket, mondván: Magyarország gazdasági, kulturális, társadalmi életére a zsidóság „egy része bűnösen bomlasztó befolyást gyakorolt”, másik része pedig védelmébe vette mindezt, s elismerték, hogy a „zsidókérdést törvényes és igazságos módon rendezni kell”.⁷ Az üldöztetést, a jogfosztást, az embertelenséget elítélő püspökkari szózat így nemcsak azért nem érhetette el célját, mert Serédi Jusztinián esztergomi érsek a kormány nyomására visszavonta, s csak néhány templomban olvasták fel a papok.

Valamelyest e kétarcú magatartás a korszak egészére jellemző, ennek pontos diagnózisára és mozgatórugóinak minél teljesebb feltárására volna szükség. Továbbá arra is, hogy ne csak onnan közelítsük meg a kérdést: zsidóellenesek voltak-e a főpapok (és a papok), s ha igen, milyen mértékben; hanem hogy: keresztények voltak-e az antiszemiták? A kérdést tovább bonyolítja, hogy a kereszténység fogalmát 1919 után nem csak és nem elsősorban vallási, hanem közéleti megközelítésben kell értelmezni. Kereszténység nemcsak a templomokban, a vallásos rendezvényeken és a hívők otthonaiban létezett, hanem politikai gyűléseken, pártprogramokban, kormánypropagandában, sajtóban is, sőt utóbbiakban létezett sokkal látványosabb formában. Keveset beszélünk róla, de a közéletet a Horthy-korszakban meghatározó jobboldali-konzervatív pártok, politikai csoportosulások mindegyik híve, támogatója kereszténynek, sőt nagyon kereszténynek tartotta magát. S igaz ez a szélsőjobboldalra különösen, a radikális antiszemitizmust képviselő Ébredő Magyarok Egyesületére (ÉME), a „fajvédőkre”, a harmincas években a nyilas, hungarista,

---

⁶ Bibó István: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. In: Uő: Válogatott tanulmányok. II. köt. Budapest, 1988. 623.

⁷ Lásd pl. A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. Szerk. Beke Margit. II. köt. München–Budapest, 1992. (Dissertationes hungaricae ex historia Ecclesiae, XIII.) 440.

nemzeti szocialista stb. irányzatok híveire. Egytől egyik meg voltak arról győződve, hogy ők képviselik a hiteles (a mindenkor kijelölhető megalkuvóknál is hitelesebb) kereszténységet, ők a leginkább méltó képviselői vallásuknak, ahogy a korban mondták: „intranszigenst” keresztények. Nem kétséges: Magyarországon az antiszemitizmust keresztények képviselték, s keresztényi hovatartozásukat nemcsak ők hirdették fennhangon, de nem is kérdőjelezte meg öndefiníciójuk jogosságát egyházi oldalról sem senki. (Vagy majdnem senki.) Rendszeresen ott voltak a vasárnapi miséken vagy istentiszteleteken, ájtatoskodva vetették a keresztet vagy vették az úrvacsorát, részt vettek az ünnepi körmeneteken ugyanúgy, mint a katolikus nagygyűléseken vagy egyéb rendezvényen – mindeközben pedig ott és akkor „zsidóztak” fennhangon, amikor és ahogyan csak alkalmuk nyílt rá. A két világháború közötti korszak ezen keresztényei számára az antiszemitizmus identitásformáló eszme volt, sőt talán a legfontosabb identitás-elemeik között. Könnyebb volt meghatározni, mi nem vagyok, mint azt, hogy mi vagyok. S mivel a „nem zsidó=keresztény” egyszerű képletet vallották, nem csoda, hogy a kor antiszemita keresztényei egyaránt görbe szemmel tudták nézni a zsidó nagytőkést és a sarki fűszerest, a vallástalan kabarészerzőt és az ortodox rabbit egyaránt. (Úgy is mondhatnánk, 1944-ig e nagyon is különböző társadalmi csoportok csak az antiszemiták gondolkodásában voltak „zsidó” alapon egymásra zsúfolhatók, 1944-ben már a gettóban és a marhavagonokban is.) Mert a közéleti kereszténység identitás-alapja mindannak gyűlölete volt, ami „zsidó” jellegűnek számított, vagy amire e címke ráragaszthatónak bizonyult. Elhitték, hogy az ország minden tragédiája (vesztes háborúval, forradalmakkal, Trianonnal, szegénységgel stb. együtt) a „zsidóság” jelenlétének és elfogultan interpretált „térfoglalásának” következménye. Ezzel szemben hirdették meg az „önvédelem” programját, amely talán a leginkább tragikomikus magyar történeti öndefiníció is egyben. Hiszen a keresztény magyarság „önvédelmének” propagandája lényegét tekintve nem védelmet, hanem támadást jelentett, mégpedig a zsidóság és a zsidónak minősített intézmények ellen, támadásra való felszólításnak számított az izraelita fiatalok egyetemi tanulmányai, a baloldali, liberális

vagy akár mérsékelt konzervatív sajtótermékek szerkesztőségei stb. ellen. Persze az „önvédelem” hangoztatása megnyugtatólag hatott az antiszemita lelkére, erősítette önnön meggyőződésüket keresztény mivoltukat illetően, ahogy az „antiszemita” jelzót is gyakran önérzetesen utasították vissza, mondván: ők nem gyűlölik a zsidókat, csupán a „magyar fajt” védik. Az önfelmentésnek és a felelősségáthárításnak a magatartásmintái már az 1920-as évek elején kimutathatóak voltak. Ha másban nem, abban, hogy a „magyar faj” lényegét a kereszténységben látták és láttatták, következőképpen az attól hermetikusan elzárt „zsidó faj”-nak a magyar nemzeti közösséghez való tartozását eleve lehetetlennek, az asszimilációt értelmetlennek látták, és minél erőteljesebb szeparációra törekedtek.⁸ (Érdekeséggé említem, hogy még Sík Sándor *Szökj fel, álmos óriás* című 1919-ben írott verse *Ébredő magyar* címmel az ÉME kiadványába is bekerülhetett, a sok zsidóellenes szöveg közepette. A verset egyébként később Sík Sándor „legnagyobb politikai bűnének” nevezte.⁹)

Éppen ezért nagyon fontos volt illetve fontos lett volna, hogy maguk a főpapok hogyan viszonyulnak az antiszemitákhoz. Ők lettek volna képesek azt a tükröt tartósan és határozottan felmutatni, amelyben megmutatkozhatott volna, mennyire is hivatkoznak hitelesen a kereszténységre a zsidóellenes politikai pártok és szervezetek. Az 1920-as években a „magyar faj” és a „zsidó faj” megkülönböztetésén alapuló politikai magatartás egyáltalán nem marginális tényezője, hanem meghatározó, lényegi eleme volt a közéletnek, alig találunk olyan, „keresztény-nemzeti” sajtóterméket például, amely valamely lapszámában ne foglalkozott volna a zsidók visszaszorításának kérdésével.

Jellemzőnek tekinthető, hogy néhány katolikus püspök megkésve ugyan, és kevés határozottsággal, de elítélte a fehérterror atrocitásait.¹⁰ Ugyanakkor ezen a téren is egyfajta kettősséggel van dolgunk,

---

8 Az identitással kapcsolatos kérdésekre lásd pl.: Miklós Péter: A szegedi bölcsészkar Radnóti Miklós diákéveiben. Szeged – Szabadka, 2011. 43–54.; Szénási Zoltán: „Én nem vagyok magyar?” A zsidó és a katolikus identitás problémái Radnóti Miklós és Sík Sándor életművében. [Konferencia-előadás] Radnóti Miklós-émlékkülés. Budapest, 2009. szeptember 21. [Online: www.mta.hu – 2013. október.]

9 *Ébredő magyarok almanachja*, 1928. Debrecen, 1927. 89. – Sík Sándor összegyűjtött versei. Sajtó alá rend. Koltai András. Budapest, 2009. (Online: <http://archivum.piar.hu/siksandor/> – 2013. október.)

10 Lásd erről pl.: Gyurgyák János: A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszméletörténet. Budapest, 2001. 115.

hiszen a főpapság tevékenyen kivette a részét abból a propagandából, mellyel a külföldi országokat, döntéshozókat akarták meggyőzni a fehérterror szörnyűségeinek alaptalanságáról, a külföldi sajtóban a történetek túlzó és hamis beállításáról, illetve arról, hogy a kormány is elítéli a „szórványosan előfordult zsidóüldözést”, amelynek eseménycsoportjai ugyanakkor „inkább kevésbé veszedelmes elverések voltak, mint üldözések”.¹¹

Az 1920-as években, a fehérterror idején és árnyékában, illetve az 1930-as években, a náci Németország és a nyilas előretörés időszakában előfordult, hogy a katolikus főpapok a zsidóság mellett nyilatkoztak, sőt, néha odáig is eljutottak, hogy elítélték az antiszemita gyűlölködést. Az ilyen típusú – meglehetősen ritka, az antiszemita kirohanásokhoz képest elenyésző számú – megnyilatkozásokat az izraelita felekezeti sajtó, valamint a baloldali és polgári lapok egyetértéssel, bő terjedelemben kommentálták, diadalmasan mutattak rá arra, hogy lám-lám, a magát harcos keresztényként definiáló szélsőjobboldaléval mennyire ellentétes épp a keresztény egyházak főpapjainak álláspontja. Az „ébredők”, „fajvédők” stb. minderre általában nem reagáltak, legfeljebb az értetlen rácsodálkozás mellett ezeket az eseteket is a zsidóság elleni hangulatkeltésre használták. Csernoch János esztergomi érsek 1920 szeptemberében, vagyis a numerus clausus parlamenti tárgyalásai idején azt üzenté a zsidóknak, hogy „legyenek jó zsidók, éljenek Mózes törvényei szerint”. Csernoch kifejtette, hogy ő ellensége „a mai gyűlölködő irányzatnak”, kilátásba helyezte a papság morális kiállását a zsidógyűlölettel szemben, kijelentette: számíthatnak az ő, valamint a katolikus papság részéről megmutatkozó védelemre.¹² Még a numerus clausus kapcsán önmagát a zsidóellenes törvényhozás kapcsán vezetői szerepben pozicionáló Prohászka Ottokár székesfehérvári püspökkel szemben is rámutatott, hogy „tudják meg, hogy ők [ti. a gyűlölködők] nem jelentik Magyarországot és a magyar népet. Sem a katolikus egyházat. Prohászka sem, akármennyit beszél!” 1921

---

¹¹ Lásd pl.: Források Budapest történetéhez. 1919–1945. Szerk. Szekeres József. Budapest, 1972. (Források Budapest múltjából, 3.) 18–20

¹² A hercegprímás újévi beszéde a zsidósághoz. Egyenlőség, 1920. szeptember 18. 1.; Sipos Balázs: Az (ellen)propaganda. Rákosi Jenő és a „keresztény kurzus”. 1919–1942. Múltunk, 2005. 3. sz. (3–37.) 17–18.

nyarán az izraeliták lapja több katolikus főpapi nyilatkozatot is közölt, melyek során Csernoch, Mikes János szombathelyi és Rott Nándor veszprémi püspökök ítélték el a zsidóellenességet.¹³ Mikes arra is rámutatott: „az antiszemitizmus árt az egyháznak és a nemzetnek is. Az antiszemitizmus se nem keresztény, se nem nemzeti.” Elhatárolódott az antiszemitizmustól és a gyűlölet helyett a szeretet hirdetését ajánlotta papjainak Hanauer Á. István váci püspök is.¹⁴

Jellemző továbbá két másik történet is. Szmrecsányi Lajos egri érsek születésnapján az egri izraelita hitközség levélben fejezte ki köszönetét az antiszemita kilengések mérséklésében tanúsított szerepéért.¹⁵ Az érsek megírta válaszevelelének fogalmazványát, azonban utólag kihúzott pár fontos gondolatot: „Figyelmök bizonyosság reá, hogy [...] a jóérezsű zsidóság nem is akarhat mást, mint istenfélő s hazafias szellemenben újjáépíteni romokká zúzott szegény hazánkat. Legyünk egyek ebben az igyekezetben, és ez igyekezetünket koronázza a Mindenható sikerrel!” E gondolatok törlése következtében a válaszevél szövege már csak udvarias köszönetnyilvánításnak volt tekinthető.

E nyilvánosságra nem került megjegyzés mellett érdemes felidézni egy jóval nagyobb port kavart eseményt is. Csernoch érsek 1924 karácsonyán adott interjút a *Neues Wiener Journal* című osztrák lapnak, melyben a kereszténységgel ellentétesnek nevezte a zsidóellenességet, az antiszemitákat pedig egyenesen „semmirekellőknek” minősítette. A „közéleti kereszténység” hangos hirdetőinek, az ekkor nemrég önálló párttá alakuló „fajvédőknek” illetve az esztergomi érseknek a markáns véleménykülönbségére a polgári, liberális lapok vezércikkében mutattak rá.¹⁶ A jobboldal magatartását ennek alapján „kufár-kereszténységnek” nevezték, az „antiszemitizmus fehérkesztyűs lovagjai”-ét ugyanúgy, mint a „hivatásos antiszemitizmus megfizetett vásári szónokai” által képviselt eszméket.

13 A katolikus főpapság akciója az antiszemita kurzus ellen. Egyenlőség, 1921. június 18. 2–3.

14 Ez utóbbiról beszámol: Egy destruktív püspök. Szabadság, 1921. május 14. 3.

15 Az egri izraelita hitközség levele Szmrecsányi Lajos érsekhez. Eger, 1921. április 24. illetve válasz: 1921. május 3. (fogalmazvány) – Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum Novum. 1782. 2142/1921. sz.

16 Ellentmondások. Esti Kurír, 1925. január 4. 3. (Csak a hangulat érzékeltetésére: Csernoch nyilatkozatával egy időben Wolff Károly például arról szónokolt, hogy a 16. században a török ugyanazt a veszedelmet jelentette Magyarország számára, mint a zsidóság saját korában.) Lásd még: Ecce sacerdos! Pesti Hírlap, 1925. január 3. 1.

A szélsőjobboldal a Csernoch-interjúra úgy reagált, hogy – szerintük – szándékosan magyarították félre a hercegprímás szavait. A *Nép* című radikális, antiszemita lap úgy vélte, hogy ilyet nem is mondhatott, mert Magyarországon „minden épeszű, becsületes ember antiszemita”.¹⁷ Majd hosszas oknyomozásként beállított elemzésükben arról elmélkedtek, hogy a „kommunista zsoldban álló bécsi zsidó újság” meghamisította Csernoch – nem is interjú, hanem háttérbeszélgetés formájában elmondott – szavait. A tényleges üzenet helyett arra irányították a figyelmet, hogy a zsidó származású zszurnaliszta milyen etikátlanul járt el a főpap szavainak tolmácsolásában, aki állítólag nem is hatalmazta fel a megjelentetésre. De azt is kifejtették, hogy a keresztény szeretetnek semmi köze a „kereszténység és a judaizmus között” zajló „faji küzdelem”-hez, utóbbi ugyanis az életösztön, az önvédelem megnyilvánulása csupán.¹⁸ Az „ébredő magyarok” nem riadtak viszsza Csernoch burkolt kritikájától sem, egyik gyűlésükön a radikális, antiszemita Ulain Ferenc hiányolta a hercegprímás cáfolatát (Csernoch semmilyen értelemben nem nyilatkozott később az ügyről), majd kifejtette: egyszerűen kizárt, hogy ez volna a főpap véleménye. Így beszélt: „A hercegprímás nem nevezhette semmirekellőnek Prohászka Ottokárt, Eckhardt Tibort, Wolff Károlyt, Gömbös Gyulát, Ernst Sándort azért, mert intranzigens keresztények, ellenkezőleg, a magyar főpapság feltétlenül tudja azt, hogy a keresztény erkölcsök gyakorlati újraéledése, de saját tekintélyük, vagyoni helyzetük is biztosítékot csak a keresztény nemzeti mozgalmakban talál.”¹⁹

Bár nem főpaphoz kapcsolódik, de érdekes ügy volt, amikor a korábban harcos antiszemitaiként ismert Bangha Béla, a „sajtóapostol” 1921 novemberében az Egyetemi templomban arról beszélt, hogy a „faji érdek” másodrangú a vallással szemben, s hogy a kikeresztelkedett zsidó már nem is zsidó. Egyébként is a zsidók közelebb állnak a magyarsághoz (a keleti származásnál fogva mintegy „fajrokonunk”) – mondta Bangha –, mint a szláv vagy a német népek, ezért segíteni kell az amúgy is elkerülhetetlen asszimilációjukat, mert ez a magyarság érdeke.

---

17 A hercegprímás nem adott intervjút Lévai-Lőwennek. A *Nép*, 1925. január 6. 7.

18 Lásd A *Nép*, 1925. január 9. 4. és 1925. január 14. 8.

19 Szózat, 1925. február 4. 3.

A szélsőjobboldal dühödten esett neki a „kereszténységet eláruló”, a zsidósággal, mint ellenséggel szemben úgymond megalkuvó Banghának,²⁰ s vele szemben tündöklő csillagként, „veszedelmet megvilágító vezérként”, az antiszemizmus ügyében megalkuvást nem ismerő Prohászka Ottokár, az „ébredő magyarság szeretett püspöke” példájára mutattak rá.

Itt egy pillanatra meg kell állni Prohászka Ottokár eseténél. A nagy hatású püspök közéleti tevékenysége gyakran viták középpontjába kerül, a katolikus egyházban illetve a konzervatív jobboldalon rendszerint nagy példaképként tekintenek rá, míg életművének vannak bőségesen kritikusai is. Most kizárólag témánk szempontjából azért kell foglalkozni a személyével, mert 1919-től 1927-ben bekövetkezett haláláig Prohászka nemcsak önmagában fejtett ki aktív közéleti tevékenységet, vált a Horthy-rendszer „keresztény-nemzeti” ideológiájának megalapozójává és nagy hatású képviselőjévé – de különösen feltűnik mindez a főpap-társaival való összehasonlításban. Személyében valódi „politizáló főpappal” van dolgunk, aki nemhogy nem tartózkodott a közéleti szerepvállalástól, de kifejezetten törekedett arra, hogy politikai iránymutatásai nyilvánosságra kerüljenek, befolyásoló módon hasznanak a közéletre. Rendszeresen írt publicisztikai írásokat jobboldali és szélsőjobboldali orgánumokba, interjúkat adott, és – a leginkább neki megfelelő „műfajban” – szónoklatokat tartott valamely „keresztény-nemzeti” politikai csoportosulás gyűlésén. Különösen közel állt hozzá az „Ébredő Magyarok Egyesülete”, mely valódi szellemi vezetőjét, ideológusát tisztelte benne. Az utóbbi években Prohászka-t illetően terjedelmes vita bontakozott ki azzal kapcsolatosan, hogy antiszemita volt-e vagy sem, ezúttal nincs mód arra, hogy ezzel, a felmerülő érvek cáfolatával stb. részletesen foglalkozzam.²¹ Azt viszont feltétlenül meg kell említeni, hogy Prohászkanak a zsidósággal kapcsolatos nyilvános állásfoglalásaiban egyrészt nyoma sincs a más püspökök kapcsán

---

²⁰ Lásd. pl.: Hazánk, 1921. november 6. 2–4. és 6–7.

²¹ Vö. Mózessy Gergellyel e témában folytatott disputánkkal az Egyháztörténeti Szemle 2008. évi 4., illetve 2009. évi 1. számaiban. E ponton megjegyezem még, hogy a történelmi protestáns egyházaknak is megvoltak a hozzá hasonló „politizáló” főpapjai, Raffay Sándor evangélikus és Ravasz László református püspökök személyében, akik szintén kedvelt szereplői voltak az ÉME és más radikális egyesületek rendezvényeinek.

fentebb megemlített, mégoly szórványos szolidaritás-típusú gondolatoknak. Másrészt rengeteg, a zsidósággal kapcsolatosan – finoman szólva – kritikus nyilatkozata, beszéde maradt ránk, amelyek pedig pontosan megfeleltek a személyére példaként tekintő szélsőjobboldali csoportok antiszemitizmusának. Prohászka ugyanazoknak a zsidóellenes gondolatoknak adott hangot, mint az „ébredők” és a „fajvédők” más vezetői, bár kétségtelen, hogy sokkal irodalmiasabb megfogalmazásban, viszont a mozgósításnak ugyanazzal a szándékával, ugyanazon szélsőséges politikai magatartást juttatva kifejezésre beszélt. A „fajvédelemmel”, a zsidósággal szemben a keresztények „önvédelmével”, az 1918 előtti zsidó „térfoglalással”, a zsidók nemzetköziségével, liberalizmussal és kommunizmussal egyaránt összefüggésbe hozható tevékenységével stb. kapcsolatosan Prohászka ugyanazokat az elveket vallotta, mint a radikális, szélsőjobboldali, „keresztény” világi politikusok. Az átfogó zsidóellenes ideológiától a primitív antiszemita panelekig szinte minden „érv” fellelhető Prohászkanál. Nem véletlenül tekintettek rá ideológiai útmutatóként, s nem véletlenül tekintett ő sem az 1920-as évek radikálisaira úgy, mint az igaz – akár a Bethlen-kormányzat jobboldali kritizálásáig is eljutó – kereszténység letéteményeseire. Csak egyetlen, önmagáért beszélő példa egyik, az ÉME-ben tartott beszédéből: „Az ébredő magyarság a keresztény nemzeti érzés öntudatra ébredése nagy veszedelmekkel szemben: egy sikoly a halálos veszedelemtől megijedt és meggyötört magyarság ajkáról. A mi problémánk a keresztény nemzeti Magyarország teljes talpraállítása és a minket környező veszélytől való megóvása. [...] Az antiszemitizmus nem egyének ellen van, de az egység, az egész nagy tömeg nem más, mint egy óriási nemzeti veszedelem. A zsidókérdés tulajdonképp egy, a világba dobott kérdés: Szabad-e a magyar földön az idegen munkának, idegen embereknek, idegen érdekeknek egy nemzetet tönkretenni?”²²

A főpapság többségétől Prohászka e tekintetben mindenképp különbözött, s ha előbbinek a zsidósághoz való viszonyt illetően valami összképét próbáljuk megrajzolni, akkor nagyjából ugyanazt a

---

22 Szózat, 1921. október 23. 10.

hezitáló, tétova magatartást, a „zsidókérdést” inkább vallási-erkölcsi (és nem közéleti-politikai) szempontból közelíteni próbáló attitűdöt ismerhetjük fel a korszak egészében, mint amit az 1944. évi pástorlevél kapcsán említettünk. Aligha kétséges ugyanis, hogy a főpapok többsége – már csak erkölcsi megfontolásokból is – viszolygott a randalírozó, nagyhangú antiszemitáktól, a gyűlölködés primitív és agreszív megnyilvánulásaitól. Ugyanakkor az azokkal kapcsolatos nyilvános állásfoglalástól is inkább tartózkodott, hallgatással kerülte a témát, amelynek fő motivációit két dologban jelölhetjük meg: 1. Az egyház egységének, tekintélyének védelmét szélsőséges formában értelmezték. A liberalizmustól és a baloldaltól (szociáldemokráciától és a bolsevizmustól) való „természetes” elfordulás még akkor is inkább a keresztény-nemzeti ideológiához fűzte a főpapokat, ha utóbbi szélsőségeivel kevésbé szimpatizáltak. „Kisebbik rossznak” tarthatták, ha egyszerűen elfordítják a fejüket a szélsőjobboldal és annak zsidóellenessége láttán. 2. Ne feledjük, a római katolikus (és a többi „történelmi” keresztény) egyház kezdettől a Horthy-rendszer kedvezményezettjei között volt. Számos társadalmi és politikai privilégiumot élvezett egy magát „keresztény-nemzeti”-ként definiáló rezsim részéről, amelynek – mint említettük – a zsidóellenesség kezdettől meghatározó, integráns vonása volt. Saját egyházi érdekeinek veszélyeztetéseként foghatták volna fel a püspökök az antiszemizmussal szembeni harcosabb kiállást, ha erre egyáltalán belső késztetést éreztek. Mert amikor a zsidókérdés akut belpolitikai kérdésnek számított, akkor inkább a rendszer mellett és a zsidósággal szemben pozicionálták magukat illetve egyházukat. Napnál világosabban mutatja ezt az, hogy az első két zsidótörvényt a felsőházban megszavazták, és az is, amilyen érvekkel megszavazták.²³ A harmadikkal szembeni fenntartásaikat sem elsősorban a jogfosztással szembeni tiltakozás, hanem a kikeresztelkedettek (saját híveik) védelme motiválta. Utóbbit kellően igazolhatja, hogy a jogalkotás egyéb antiszemita intézkedéseivel (például 1942. évi VIII., XV. tc. stb.) szemben nem fejtettek ki ilyen „ellenállást”; és sajnos kellőképpen még az a tény sem

---

23 Lásd erről pl.: Gyurgyák János: i. m. 149–150.

ellensúlyozhatja, hogy számos egyházi személy vett részt a zsidók mentésében és bujtatásában Angelo Rotta pápai nunciustól Salkaházi Sáraig.

Mindennek továbbgondolása elegendő magyarázat lehet arra is, hogy miért nem lett foganatja a fentebb idézett, egy-egy szórványos és halk főpapi állásfoglalásnak. (Ahogy a gettósítás és a deportáltak idején a püspöki kar hangja valamivel több volt a némaságnál, de kevesebb a világos beszédnél. Mintegy: suttogás a lármás embertelenség viharában.) Az antiszemita közéleti hangulatban a főpapok a kelletténél ritkábban léptek a nyilvánosság elé, s ha már nemcsak vallási, hanem politikai szempontból is állást kellett foglalni, bizonytalanná váltak. Az antiszemita kereszténynek tarthatták magukat a főpapok véleményétől függetlenül vagy attól éppen támogatást érzékelve, sőt a szélsőséges zsidógyűlölők akár még keresztényebbnek is.

A római katolikus világegyház nemrég hivatalba lépett Ferenc pápája többször is kinyilvánította alaptételét, miszerint „egy keresztény nem lehet antiszemita”.²⁴ A két világháború közötti kor főpapi elitje ilyen karakterességű állásfoglalást nem tehetett, megnyilatkozásaikból azonban úgy tűnik, mintha azt gondolták volna: „egy keresztény lehet antiszemita is”.

---

24 Lásd pl.: Magyar Kurír, 2013. szeptember 4. [Online: www.magyarKurir.hu – 2013. október]

Bihari József

Bánk József váci érsek-püspök emlékei Sík Sándorról

Bánk József egykori egri érsek, váci püspök urat meghívtam az 1988 decemberében, Sík Sándor születésének centenáriuma alkalmából megrendezett gödöllői emlékülésre, amelyen részt vett és az előadások elhangzása után sorban gratulált az emlékezőknek – kiemelve Kovács Sándor Iván egyetemi tanár, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság elnökének közreműködését, Baróti Dezső, Tolnai Gábor, Jelenits István, Rónay László emlékezését, s a délelőtti program gazdagságát. A délutáni programon érsek-püspök úr – orvosai tanácsára – már nem tudott Gödöllőn maradni, titkárával visszatért váci otthonába, a püspöki palotába.

Bánk József püspöki címeres, jelmondatos levélpapírján írt, 1989. január 22-én Vácott kelt levelében köszönetet mondott az emlékülés megrendezéséért, s kifejezte sajnálatát, hogy délután az emléktábla avatáson már nem tudott részt venni, pedig – mint később írta – nagyon fontosnak tartja a szülőföld iránti megbecsülést és hagyományainak ápolását. „Honnan indulunk – hová megyünk. A forrás hogyan válik patakká, majd folyammá...” – írta levelében. Majd közölte azt is, hálával tartozik Sík Sándornak, hiszen 1937-től 1964-ig – hit-tudományi akadémiai tanár korában – egy kollégájával együtt minden nap a budapesti piarista rendházban ebédelhetett.

Egy másik – 1991. február 12-i, szintén Vácott kelt – levelében az érsek-püspök megírta: többször találkozott Sík Sándorral, sőt az aranymiséjén is részt vett: Kodály Zoltán és felesége mögött ült a templomi padosorokban.

Bánk József személyes beszélgetések alkalmával is a legnagyobb tisztelettel, elismeréssel szólt a piarista tartományfőnökről, az irodalom professzoráról, s nagy művéről, háromkötetes *Esztétikájáról*,

valamint szinte megszámlálhatatlanul sok kiadásban megjelent imakönyveiről. A főpap úgy vélte, a legszebb és legmarandóbb himnuszfordítások is Sík Sándor keze alól kerültek ki, szegedi évei pedig irodalomtörténeti jelentőséggel bírnak, nem beszélve az ottani tanítványaihoz való viszonyáról, az ő irodalmi teljesítményeiről, s a szegedi „Sík-szemináriumok” inspiráló hatásáról.

Bánk érsek-püspök úr szerint a két világháború közötti időszak egyháztörténetében két meghatározó egyéniség volt: Prohászka Ottokár székesfehérvári megyéspüspök és Sík Sándor piarista szerzetes. Mind ezt, saját bevallása szerint, az egyházi hierarchiában – „belülről” – érezte és tapasztalta, előbb mint felszentelt pap, később pedig főpásztorként.

Dr. Bánk József 1911. január 26-án született Adácson. Esztergomban szentelték pappá 1936. június 21-én. 1936-tól 1939-ig ösztöndíjas volt a római Pápai Magyar Intézetben, ahol baráti kapcsolatba került Augustino Casarolival, későbbi bíborossal, a Vatikán államtitkárával. 1939-től 1943-ig szentszéki jegyző volt az Esztergomi Prímási Irodában. 1943-tól huszonnégy éven át a kánonjog professzoraként dolgozott a Pázmány Péter Tudományegyetemen, majd a Budapesti Hittudományi Akadémián. Később győri segédpüspök, majd 1978-tól 1987-ig a váci egyházmegye főpásztora volt. 1974-től 1978-ig egri érsekként szolgált, majd visszatért Vádra. Jelmondata: „Pie severus – graviter mitis. – Szelídséggel párosult határozottság”.

Bánk érsek-püspök a második vatikáni zsinaton az egyházjogot revideáló bizottság konzultora volt a Szentatya kinevezése folytán. 1987-ben vonult nyugállományba. Kilencvenkét évesen halt meg 2002. szeptember 7-én. A váci dóm altemplomában helyezték örök nyugalomra.

FÜGGELÉK¹

1. Bánk József egri érsek, váci püspök levele Bihari Józsefnek, a Pest megyei múzeumok igazgatójának. Vác, 1989. január 22.

Vác, 1989. január 22.

Kedves Igazgató Úr!

Nagyon hálásan köszönöm a gödöllői Sík Sándor emlékünnepra való szíves meghívást. Örülök, hogy részt vettem. Gazdag élményekkel tértem haza. Sajnálom, hogy a délutáni programot már nem vállalhattam.

Gratulálok az emlékkönyvhöz!² Amint kézbevettem, alig tudtam letenni. Érdekes jellemzések, emlékezések tükrében sok mindent másképpen látok. Boldizsár Ivánt és Zimányi Gyulát is.³

Én magam nagyon hálás vagyok neki, mivel 1937-től 1964-ig hittud.⁴ akadémiai tanár koromban ebédet adott egyik kollégámmal a rendházban. Személyesen is nagyon becsültem. Aranymiséjén is részt vettem. Többször találkoztunk.

Örülök, hogy feltárta születési helyét.⁵ Ez döntő fontosságú az ember életében! Honnan indulunk – hová megyünk... A forrás hogyan válik patakká, majd folyammá...

Nagyrabecsüléssel és szeretettel
köszöntöm

Bánk József

Kézrel írott levél, nyomtatott fejléces – püspöki címerrel ellátott – levélpapíron.

1 A közölt levelek jegyzetapparátusát Miklós Péter állította össze.

2 Sík Sándor emlékezete. Szerk. Bihari József. Szentendre, 1989. 195 old.

3 Boldizsár Iván (1912–1988) baloldali író, újságíró, lapszerkesztő, politikus. – Zimányi Gyula (1879–1953) katolikus pap, szerzetes, 1940 és 1946 között a piarista rend magyarországi tartományfőnöke.

4 Bánk József a Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karán, majd annak utódján, a Budapesti Hittudományi Akadémián egyházjogot oktatott.

5 Sík Sándor Budapesten született. A Sík család Gödöllőn, az Isaszegi út 42. szám alatt lakott, ahol a tudós költő, piarista szerzetes emlékét ma márványtábla őrzi.

2. Bánk József érsek, váci püspök levele Bihari Józsefnek, a Pest megyei múzeumok igazgatójának. Vác, 1991. február 12.

Kedves Barátom!

Nagyon hálásan köszönöm megleghangú és igazán szinte túlzásszamba menően elismerő soraidat, amelyekkel szerény pályafutásomat méltatod.⁶ Valóban, szinte megborzad az ember, ha rágondol az évtizedek folyamán felbukkanó állomásokra: Adács, Gyöngyös, Esztergom, Budapest, Róma, Győr, Vác, Eger, megint Vác... Csodálatosak és kifürkészhetetlenek az Isten útjai! Most az évforduló alkalmával csak hálát tudok mondani a Gondviselésnek.⁷

Ott voltam Sík Sándor aranymiséjén. Előttem térdelt Kodály Zoltán feleségével; misszáléval a kezében.⁸ Akkor adták elő Sík Sándor Te Deum-át először. Ő maga akkor már nagyon törekeny volt. Hálás vagyok neki, mert 6 éven át, mint tanár piarista ebédet kaphattam.

Úgy hallik, hogy Vácott is jövőre nyitnak a piarista tanárok két osztállyal.⁹ Az egyház most nagy feladatok előtt áll. Fel kell mérni erőit, hogy mire tud vállalkozni. Csak olyant vállaljon, amit kifogástalanul és példásan teljesíteni tud. Akkor számíthat a polgárok támogatására.

A Latin bölcsességek gyűjteményét most korrektúrázom.¹⁰

A régi szeretettel köszönt kedves családdal együtt:

Vác, 1991. febr. 12.

Bánk József

Gépirat, nyomtatott fejléces – püspöki címerrel ellátott – levélpapíron, autográf aláírással.

---

6 Bihari József levélben köszöntötte a nyolcvanéves főpapot.

7 Bánk József 1991. január 26-án ünnepelte nyolcvanadik születésnapját.

8 Sík Sándor aranymiséjét 1961. július 1-jén mutatta be. Kodály Zoltán második felesége Péczy Sarolta.

9 A 1714-ban alapított, majd a kommunista diktatúra idején 1948-ban államosított váci piarista gimnázium 1991 szeptemberében indult újra.

10 Bánk József: 3500 latin bölcsesség. Szállóigék, velős mondások latinul és magyarul. Szeged, 1992. 395 old.

ISBN 978-963-08-8704-5

Kiadta a
Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány
6726 Szeged, Radnóti u. 77.

Felelős kiadó: Haág Zalán
Megjelent 2014-ben, Szegeden

Tipográfia és tördelés: Fazekas Gábor
Nyomás és kötés: s-Paw Nyomda Bt.
6794 Üllés, Bem József u. 7.
Felelős vezető: Szabó Erik

